

50308

FÖLD ÉS EMBER

**NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE**

**Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY**

**Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.**

1922

3.-4. SZ.

es szám ára 150 korona,

Előfizetés fél évre 250 korona.

E kettős füzet tartalma:

	Lapszám
<i>Bátky Zsigmond</i> : Néhány vonás Fejérmegye településföldrajzához (1 térképpel)	185
<i>Benisch Arthur</i> : A Magyarországtól elszakított területek nemzeti- ségi és felekezeti viszonyai	192
<i>Kiss Lajos</i> : Beszterec (1 térképpel)	209
<i>Tagányi Károly</i> : Történelmi helynévmagyarázatok	229
<i>B. Zs.</i> : Helynévtarlózások	235
<i>Szemle</i>	242
<i>Földrajzi oktatás</i>	249
<i>Apró közlemények</i>	252
<i>Társulati ügyek</i>	255

Az 1922. évfolyam címlapja és tartalom mutatója.

A KIADÓHIVATAL KÖZLEMÉNYEI:

A FÖLD ÉS EMBER előfizetési ára 1923-ra **500 K.**
 Tagjainknak, a GEOSz és KANSz tagjainak **300 K.**
 Amíg a készlet tart és az árak változtatás nélkül fenntarthatók, az
 1921. évfolyam ára **300 korona**, az 1922. évié **400 korona**
 (tagoknak **225 ill. 300 korona**).

Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre (Magyarország) **300 K.**
 „ „ az 1923. évre (Európa) . **360 K.**
 (tagjainknak **240 ill. 300 korona**).

KÜLFÖLDÖN a FÖLD ÉS EMBER, valamint a ZSEBATLASZ
 egyes évfolyamainak ára **1 DOLLÁR.**

A Föld és Ember első két évfolyamához most jelent meg az
 idegennyelvű tartalommutató.

Kiadóhivatal: Budapest, VII., István-ut 91—93.

Néhány vonás Fejérmegye településföldrajzához.

(A termőtalaj és letelepülések kapcsolata).*)

Fejérmegye külső arculat tekintetében két félre válik szét ú. m. síksági és dombvidéki részre. Amaz a tipusos *mezőségi*, emez az *erdői és nem tipusos mezőségi* talaj területe. A kettő között nagyjában a Velencei-tó hosszanti tengelyének irányában húzott vonal a határ. A síksági rész feltöltött diluviális, kis részben alluviális terület, az Alföld egyik darabja, de térszínileg sokkal változatosabb nála. Ki gondolná pl. hogy *Gárdony* vagy *Sárbogárd* határában 80 m-nyi szintkülönbségek vannak, vagy hogy *Dunaföldvár* nyugati határszélén 210-es magassági jelzést találunk stb. Aránylag tekintélyes, magas ék. dny.-i irányú, hosszú szelid, néhol partos hátaik mennek végig e síkságon s közöttük széles völgyek és lefolyástalan, lankás teknőformák húzódnak meg. A Duna szegélyén meredék partok emelkednek.

A dombvidék nem kevésbé változatos. Rövidség okáért elég lesz, ha csupán a Vértessről szólunk itt néhány szót.

Az elaggott Vértés főtömege szilárd, kemény, mezozóiai mészkő és dolomit. Felszíni kialakulását törések szabták meg. A régebb harmadkor meszes s az újabb harmad- és negyedkor márgás, homokos, kavicsos üledékei és löszlerakódásai azonban laza szerkezetük miatt a tektonikus mozgásoktól nem szenvedtek. Zavartalan településben szegélyezik a röghegységet és töltik ki a beszakadások következtében a hegység szegélyén keletkezett medencéket. A hegységet ért idősebb és fiatalabb törés-rendszer tektonikus vonalai a völgy- és forrásképződéssel szoros összefüggésben állanak. E tektonikus árkok jelölik ki a források fakadás-helyeit, a hegység és dombvidék csapadékvizeinek lefutás-vonalait, a főbb közlekedő utak irányát, részben tehát a település helyeit is. A Sárvíz hosszú völgye, a móri és bicskei horpadás, a váli és szentlászlói völgy ilyen tektonikus eredetű.

Lássuk most röviden a termőtalaj kialakulását. Ebben a tekintetben Fejérmegye területe változatosabb, mint bármelyik

*) A geológiai adatokat Timkó Imre főbányatanácsos úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani. E vázlatos beszámoló tulajdonképpen kettőnk munkája.

dunántúli vármegyéé. A dombvidék növényiségi tájtípusa a nedves éghajlatnak megfelelően az *erdő*, a síkságé, a száraz klíma eredményeképpen a *sztyep* vagy *mezőség*. Az erdő, a Vértes magasabb tájain bükkös, az alacsonyabban és a dombságon cser vagy vegyes lombos erdő. A síkság löszhátai és homokbuckás vidéke tipusos mezőség, a patakvölgyekben galéria-erdőkkel. Az erdei talajból a növényi tápanyagok kilúgozódtak a termőtalaj elszegényedett, viszont a másikban a kilúgozás csekély, tehát a tápanyagok fölhalmozódtak. Kétféle eredetű talajtípussal van tehát dolgunk ú. m. az emelkedettebb és nedvesebb területek *erdei* s az alacsonyabb és szárazabb területek *mezőségi* talajával. Vegyük most a kettőt aprólékosabban szemügyre s a vízrajzi viszonyok figyelembe vétele mellett próbáljuk ezekhez kapcsolni a telepek létrejöttét.

Előre kell bocsátanunk, hogy megyénk a legelsőbbben megszállt területek közé tartozik (részben a fejedelmi törzs és atyafisága szállásbirtoka vol); a török világban jóformán teljesen elpusztult, ezért jobbra máshonnan, részben idegen földről kellett újra benépesíteni. Az új lakosság azonban — úgy látszik — ismét a régi telepeket ülte meg, úgyhogy a korábbi lakott helyeket ma csaknem mind megtaláljuk; javarészüket persze „puszták” alakjában.

A Vértesben uralkodólag kialakult talajtípus a *sűrke erdei talaj*. Ez rossz fizikai tulajdonságai és tápanyag-szegénysége miatt csak fejlettebb mezőgazdasági kultúra mellett tud megélhetést biztosítani. Nem tévesztve szem előtt azt, hogy a Vértes mind a mai napig urasági birtoktest (jórészt vadászterület) volt s a vízellátás is nehézségekkel járt, az előbb említett körülménynek volt döntő befolyása abban, hogy a Vértes belsejében *Kápolnát* és *Németegyházát* leszámítva, a korai századokban jelentősebb telepet nem találunk. (Az apró várak itt nem jönnek figyelembe). A mostaniak (*Gánt*, *Kozma* és apróbb puszták) újkori írtásokon keletkeztek. A régi írtásokon azonban a művelés és trágyázás hatása alatt a talaj átalakult, a termelési lehetőségek kedvezőbbekké váltak s így a megtelepedés lehetősége is könnyebb volt. Ebbe a talajövezetbe esik bele az imént említett községek határa egész terjedelmében, *Csákberény*, *Csákvár*, *Szár*, *Bakonysárkány*, *Ondód*, *Csókakő*, *Veleg*, *Balinka*, *Isztimér*, *Gúttamási* és *Kuti* régi községek határa részben. Hozzájuk csatlakozik még egy sereg pusztá (korábban terra, possessio, vagy prédiüm).

Az egyes községek topográfiai elhelyezkedésére részletesen

nem akarunk kitérni. Elég legyen csupán annyit mondanunk, hogy belsőségük nem e talajövezeten fekszik, hanem a nyomban tárgyalandó barna erdei talajon, vagy pontosan a kettő határpáztáján, a hegység meredek talpánál, vagy az emelkedések közt fekvő mélyedésben, csaknem mindig patak mellett, rétek legelői vagy szántók között. Valósággal keresik a vizet vagy kutakat (Kuti, Hankuta, Sövénykút, Csordakút, stb. község és dűlőnevek.*) Jellemző, hogy mindnyájan zárt községek s mint mondtuk, mind régi telepek. Úgy látszik mintha ez utóbbi tekintetben némi ellentmondásba kerülnénk előbbi (fejlettebb gazdasági kultúra) állításunkkal. De ez csak látszat. Azon a nézeten vagyunk ugyanis, hogy a Vértes alja és közvetlen környéke pld. az északnak kékfelé ágazó móri völgy, valamint a bánhida-bicskei út mente is, már a honfoglalás előtt írtott és művelt vidék volt, bár idők folytán éppúgy újra elvadult, akárcsak a török világ után s erre az így előkészített kultúrterületre telepítettek *községeket világi és egyházi földesurak*, mégpedig a barátságtalanabb területekre állattenyésztőket (juh, szarvasmarha, sertés), a szelidebb helyekre pedig olyanokat, akik személyes szolgálmaikra felül az igényesebb úri háztartásokat nem pusztán kenyérmagvakkal, hanem sokkal inkább állati termékekkel, aztán gyümölccsel, borral, viasszal, mézzel stb. is el tudták látni s építkezéshez és apróbb iparos mesterségekhez is értettek. (Az egyházi alapító-oklevelek e tekintetben felette tanulságosak). Ugyanezt látjuk a Vértes komáromi oldalán is, ahol az első telep (*Szentkereszt* magában az előhegységben), egyházi alapítás, s már első okleveles említése alkalmával nemcsak szántókat, hanem szőlőket (gyümölcsösöket) is hagyományoznak a monostornak. A tervszerű telepítés tekintetében igen tanulságos vallomásokat olvashatunk ki az egyes helynevekből is, de erre most nem térünk ki.***) (Feltűnő a sok törökös hangzású helynév a Vértes mindkét oldalán).

A vegyes erdő régióján *barna erdei talajok* alakultak ki. A mezőgazdasági termelés itt már biztosabb, szőlőnek, gyümölcsfélének ez a talaj felel meg legjobban. Ha az erdő lekerül róla, településre igen alkalmas területek lesznek belőle. Ide tartozik a Bakony keleti végződésének lejtőin *Mór és környéke, Isztimét, Gúttamási, Inota, Iszkaszentgyörgy vidéke*, a Vértes alatt *Csák-*

*) Még több a kut-as helynév a szomszéd, meszes Bakonyban.

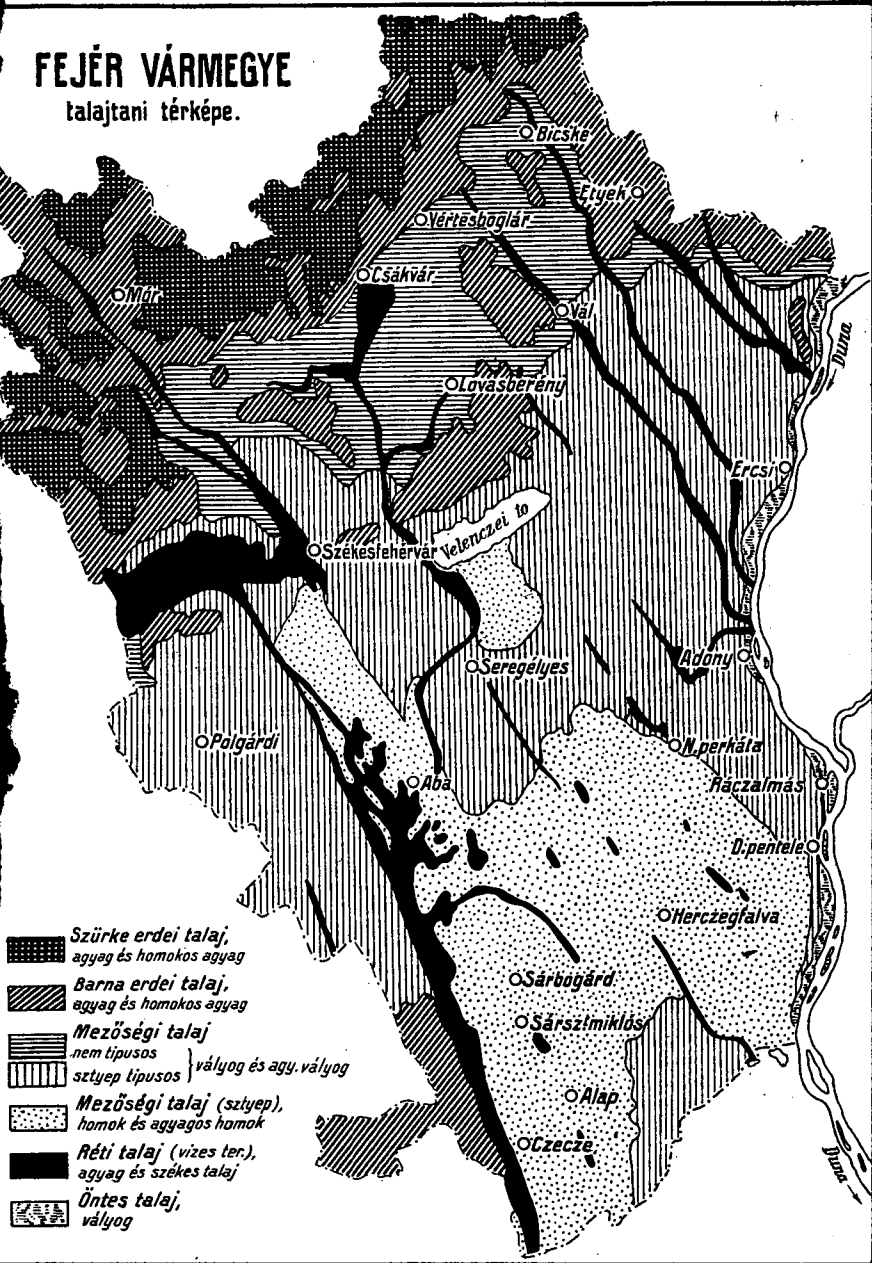
**) Mégis felemlítjük: Kápolnát és Németegyházát, mint egyházi, Csákbereányt, Csákvárát és Gút-Keled-Tamásiját, mint világi nemzetségi telepeket.

berény, Boglár, Bodmér, Barok, Csabdi dombjai a *bot-, etyek-sóskuti dombok*, a *Velencei-hegy környéke* és délen *Igar* vidéke. Itt is a telepített, zárt, patakmenti községforma az uralkodó típus. - Létrejöttüket természetesen egyéb körülmények is elősegítették, elsősorban a közlekedő utak, nevezetesen a móri és bicskei völgyek Győr, Tata, Komárom, azután a Vértesalji, Fejérvár és Esztergom között. Külső habitusát tekintve egyedül áll a megyében a kopá hegylejtőre épült, soványhatárú *Inota*, karsztjellegű, bővizű, régebben halban bővelkedő, őrlő és kallómalmozgató hajtó forrásával (régábbi neve *Malmosinota*) s lemezes mészkőből épített csupa kőházaival. Ez már átmenet a bakonyi kőház-területhez, míg a megye többi részén csaknem kivétel nélkül (*Bot, Csákberény, Tárnok*) az alföldi jellegű vályógházak uralkodnak. Hogy az elsődleges telepítésekben a malmoknak is fontos szerep jutott, éppen itt a Vértes alatt lépten-nyomon konstatálhatjuk. (Kallómalmozgató és juhtartás. Még szembeütőbb ez a Bakonyban).

A Velencei-hegy és Vértes közötti medence javarészen diluviális kavics és lösz. Ezen a területen az erdő kipusztulása nyomán nem típusos sztyep, hanem ú. n. *erdősztyep* alakult ki, melynek agyag és agyagos vályogszelvényében az egykori erdőborítottság jellegei még felismerhetők. Ez az övezet kisebb foltokkal megszakítva széles pásztát alkot a móri és ú. n. szentlászlói völgy, *Bodajk, Csákvár, Bicske, Gyűrő, Vál, Pátka* és *Moha* között. Az erdőborítottság itt-ott a helynevekben is fennmaradt pl. *Bicske* eredetileg *Bikcse* (= Bükköcske?), *Haraszt* és *Cser Váltól* ny.-ra, ugyanott *Gyűrűsalja*, sőt *Tordas* határában találjuk *Erdőházt* is. Ezen az övezeten is zárt községeket találunk, helyenkint terjedelmes határokkal. Ezek az utóbbiak azt igazolják, hogy a község jelenlegi területébe a közigazgatás több, régebben különálló puszta olvasztott be. Érdemesnek tartjuk itt felemlíteni, hogy az 1715. évi összeírás csak 48, az 1720-as 53 községet talált a megye területén, kb. 12-szer kevesebb lakossal mint jelenleg, melyek három község kivételével az elmaradt kétfordulós rendszerrel gazdálkodtak. (A szántóföldek elenyésző kicsinyek voltak a szőlők mellett). Még 1850-ben is (Magyar Hírlap 1850 208) csak 75 községet írnak össze 108 pusztával szemben, feleannyi lakossal mint ma, míg jelenleg 103 község és 270, száz lakoson felüli telep (majorság, puszták, külterület) van megyénkben. A községek itt is mindenütt patakvölgyekben, vagy a nedves és száraz területek határán fekszenek. Nagyon tanulságos ez pld.

FEJÉR VÁRMEGYE

talajtani térképe.

a móri és váli völgyben. A községek sűrűn egymásmellett, mindkét helyen a völgyek talpára húzódnak (malmos községek és telepek a móri völgyben), míg a határok a völgyet kétoldalt kísérő száraz, szántóknak alkalmas hátakra nyulnak át. A Velencei-hegység és Vértes között a községek távol fekszenek egymástól, különös előszeretettel a védettebb fekvésű mélyedésekben (*Csabdi, Bicske, Acsa, Barok, Pázmánd*) vagy néhai tófeneknek szélén (*Forna, Pátka, Lovasberény*). A pátkai halastó valamikor híres volt, kőgátja római eredetű (1860-ban csapolták le). Ez a tóparti település, mely részben a halászatból való megélhetés, (illetőleg halszolgáltatás), részben az állattartás stb. folyománya, a Vértes tulsó oldalán is általános. Emeltebb száraz térszínen pl. *Söréd, Crond, Magyaralmás*, kisebb mélyedésben *Kisfalud* és *Csala*. A regiek közül *Tófalu* (ma Tóhely-domb, határnév).

A megye többi alföldi részét vizenyős területek s a közvetlen dunamellék kivételével a száraz klíma hatása alatt kialakult *mezőség* foglalja el, mégpedig a megye keleti felét és nyugati szegélyét a *vályog és agyagos vályog*, közepe táját a *homok és agyagos homok feltalajok*. A talaj gazdagsága főleg a lösz-hátak vályogféleségeiben olyanfokú, hogy rajta a legkiválóbb minőségben termelhetők a gabonafélék. A termés hozamok azonban az aszályra hajló éghajlat miatt nem biztosak. Az első települők kezdetleges (egyoldalú, extenzív) mezőgazdasági rendszere teljesen a véletlen esélyeinek volt itt kitéve, a lösz és homok tehát az első települők által csak legeltető gazdálkodásra volt felhasználható. De nyár derekán már a legelő is kisült, úgyhogy a kényesebb jószág a patakvölgyek vizes rétjeire szorult, csupán a juh érte be soványabb táplálékkal s ma is a déli, részben szikes, részben homokbuckás vidékek a legbirkásabb területei a megyének. Tipusos mezőség *Tárnok, Martonvásár, Nyék* környéke s a *Sárvíz jobb oldalának löszháta*. Nagyobb homokterületek *Sárszentmihály, Sárpentele, Battyán, Aba, Keresztúr, Szentmiklós, Alsóalap, Vajta, Németskér* a Sárvíz mentén, továbbá *Sárosd, Perkáta és Hercegfalva* vidéke. A homok javarészen futóhomok, melynek bucka közötti árkaiban a talajvíz felszaporodván, mocsaras laposok keletkeznek, gyakran szikes foltokkal. A talajvíz mindenütt magasan áll. Ezt és a réteket nemcsak a hegységből eredő patakok vize táplálja, hanem a homokbuckák és löszhátak számos forrása is. A csapadékvizek ugyanis a homokon és likacsos löszön a mélyebb szintekbe szivárognak s az árok fekvését

alkotó diluviális és pontusi agyagon megrekedve a törésvölgyek talpán, néha árvízszerűleg felfakadnak. (Ilyen eset volt 1816-ban Szolgaegyházán, mikor a kiáradó talajvizet közmunkával kellett a perkátai tólaposokba lecsapolni). Száraz nyáron viszont a felszíni vizek elapadnak, azért olvassuk egy régi oklevélben, hogy víz-szűke alkalmával közös megállapodást létesítettek az állattartó gazdák, melynek értelmében bármelyikük birtokán találnak vizet, minden ellenszolgáltatás nélkül közösen használhatják ivó és itatóvíznek, nemesek jobbágyok egyaránt (Alsószentiván).

Feltűnő már most, hogy ezen a mezősegi területen különösen a Velencei-tótól délre a dombvidéki területtel szemben alig találunk zárt községet, hanem csupán szétszórt telepeket, szállásokat, pusztákat és majorságokat. Ennek magyarázata a következő: Az érintetlen állapotban megmaradt mezősegi tájék a természet-től legelőnek volt teremve. Első megszállói a honfoglalók csakugyan nyájakkal járaták. Későbbi birtokosai a besenyők és kunok szintén így éltek s ők is akárcsak az Alföldön „szállásokat” emeltek rajta, bizonyára a korábbi ülések helyén*). A török világ ezeket az időközben mindjobban egyénivé váló telepeket elsöpörte, de az egyes telepek vagy szállások nevét a helyben maradt pásztorság tovább is fenntartotta. A török világ után gazdátlanul maradt birtokok s területek, elsősorban persze legelők, földesúri kezekbe kerültek, akik a régi szállásokat eredeti helyükön visszaállították, lassankint benépesítették, majd a szántás-vetés fellendülése után majorságokká alakították. Zárt községeket eleinte nem létesítettek. A gyérszámú község később húzódott össze ezekből a szállásokból, melyeket a közigazgatás községekbe osztott be. Elég ha csupán Hercegfalvát említjük meg, melynek 38.000 k. holdnyi, tehát merőben alföldi méretű határa egy sereg ilyen, korábban kun szállásból tömörült össze.

Az Alföldön ezzel szemben azt látjuk, hogy a töröktől elpusztított szállásfalvak határai vagy zálogjogon birt legelők, egyes községek, mint közbirtokosság tulajdonába mentek át, tehát nem váltak urasági birtokokká. A község mint egyetlen jogi személy azután ezeket a közös földeket kiadta közös legelőknak, majd házhelyek szerint felosztotta és tanyákat telepített rájuk.

A fejemegyei ősi s az állattartással kapcsolatos szállások településmodot a talajvíz közelsége és bősége, a számos sekély

*) Lásd: Néhány vonás Fejemegye népességének tömörüléséhez. Földr. Közlem. 1918. 119. l.

tó és semlyék is elősegítette, akárcsak a régi alföldi legeltető szállásos, vagy a későbbi szántóvető tanyavilágot is.

A vízellátás t. i. a sűrű telepeken éppugy nem ütközött nehézségekbe, mint a széleshatáru alföldi községekben, az ezer-nyi tanya mellett sem. Mégis világosan látszik, akárcsak az Alföldön (Kis- és Nagykunság), hogy a nagyobb telepek az állóvizek partjaira kíváncsoztak a jószág könnyű vízellátása, tűzbiztonság, vályogvetés stb. kedvéért. Ugyanezt látjuk a löszhátak területén is. A párhuzamos szentlászlói és váli völgyben a völgy talpán ülnék a községek és majorok, míg a száraz löszháton, melyekről horhos utak vezetnek le kétoldalt a völgyekbe, alig találunk néhány majort, egyetlen fűrt kúttal (pld. Tordas és Martonvásár között), míg a faluban mindenütt bőségesen van víz, úgyhogy pld. Tordason a gabonás vermeket a kertalatti száraz legelőre kellett a talajvíz miatt csoportosan kitelepíteni.

A megyének most említett ék-i, lösszel borított halmos vidéke, arculatilag és talajbelileg lényegesen elüt a homokos mezőségi tájaktól és ennél fogva gabonatermelésre, szőlők és gyümölcsösök plántálására is alkalmas volt, habár nem is olyan mértékben, mint a Vértesalja, éppen azért ezt a vidéket is korán megülték, illetőleg telepítették be a korai Árpádkorban egyházi és világi urak s ez a községes településtípus éppúgy megmaradt napjainkig, (néhány közbirtokossági községgel pld. Baracs, Baracska*) mint az első, állattartásra alapított birtokbavétel képét megőrzött fejérmegyei alföldi szállás településtípus.

A hegyvidéki és síksági szőlőhegyközség településtípust (*Jenő, Úrhida, Hercegfalva határa stb.*) csupán megemlítve, még az öntéstalajok falvairól néhány szót. Ezek a Duna jobb partján ott vannak, ahol a meredek diluviális partfalak rogyási helyén a Duna vályog-hordalékot halmozott fel (*Érd, Batta, Ercsi, Adony, Rácalmás, Dunapentele.*) Mindnyájan régi, (részben római eredetű) zárt telepített község, a Duna és a Buda - baranyai ősrégi út mellett. Eredetük részben kedvező fekvésű helyzetükben rejlik. *Adony* (cum equaciis) már az Árpádkorban ismert átkelő hely volt a csepeli *Lórévvel* átellenben. A számos átkelő hely volt különben részben az oka, hogy Fejérmegye hajdan nagy darabon a Duna balpartjára is átterjedt.

Bátky Zsigmond.

*) *Pesty* kézírata szerint *Baracs és Kisapostag* a hatvanas évek elején 18 közbirtokossági majorból állott és erdős helyen feküdt. *Baracska*t Pálffy Balázs elszegényedett maradékai és cselédjei lakják; összesen 1600 lakosa van, de köztük se jobbágy se szöllér nincs (!).

A Magyarországtól elszakított területek nemzeti-ségi és felekezeti viszonyai.

A határkiigazító bizottságok nagyjában befejezték működésüket, teljesen igazolva azt a pesszimizmust, amelyet egy előző tanulmányomban¹⁾ a várható eredmény tekintetében kifejeztem. A magyar-szerb határmegállapító bizottság javaslatot tett ugyan a népszövetségnek a vend földön egy vékony sáv visszaadására, amelyen 7 vendnyelvű és 20. magyarnyelvű kis falu van 16.556 lakossal, de a szerb kormány a határkiigazító bizottságnak ezt az egyhangú javaslatát is semmibe vette s így a legutóbbi genfi népszövetségi gyűlés, ez a tehetetlen testület, kénytelen volt a kérdést levenni a napirendről, mert a Millerand-féle hirhedt kísérőlevél alapján csak barátságosan közvetíthet, de döntési joga nincs. Így Alsólendva és környékének derék népe is egyelőre hiába várja a megváltás óráját. A magyar-oláh határkiigazító bizottság már határozottan rosszindulatú volt s a Millerand-féle levelet ellenünk akarta magyarázni, vitássá téve tucat határmenti községünk birtokát, amelyekre az oláh telhetetlenség szemet vetett. Végre mégis elállt kívánságától s elszakította ugyan az országtól a gróf Tisza család geszti birtokának egy részét, a tiszaradványi pusztát, de viszont a határ különböző pontjain (Nagypalád és Börvely Szatmármegyében, Ant Biharban, Kispereg Arad megyében) 4 szinmagyar református falu visszacsatolását hozta javaslatba kb. 6000 lakossal. Tartunk tőle, hogy az oláhok is követni fogják a szerbek példáját s nem fognak kérni a népszövetség közvetítéséből. A cseh-magyar határkiigazító bizottság már egészen jól felfogta gazdáinak intencióit s egyetlen egy falut sem kíván visszaadni, bár a határvonalat a trianoni béke ratifikálásának első referense a francia parlamentben, Daniélou is tarthatatlannak minősítette s Salgótarján körül jelentékeny kiigazításokat kívánt javunkra. A genfi népszövetségi gyűlés döntött az osztrák-magyar határ dolgában is, elvetve a határkiigazító bizottság javaslatának nagy részét, úgy hogy 15.000 lélek helyett mind-

¹⁾ Föld és ember 1921. évi 2-ik számában (97. lap): „Csonka-Magyarország népességi, nemzetiségi és felekezeti viszonyai.”

össze 10 kis vármegyei falut adott vissza összesen 4300 lakossal. Ennyi s nem több a kísérelévében foglalt sokat sejtető s oly vérmes reményeket felkeltett ígéreknek pozitív eredménye!

Most tehát a trianoni határvonalat végleg megállapítottak tekinthetjük s pontos leltárt vehetünk fel arról, mi maradt meg az országból nekünk s mennyit kaptak a boldog örökösök.

Nagymagyarország területe jelenleg hét állam között oszlik meg. Ezek: *Csonka-Magyarország, Ausztria, Csehország, Lengyelország, Románia, az S. H. S. állam és Fiume állam.*

A Csonka-Magyarországra eső rész népességi viszonyait e folyóirat 2. számában részletesen ismertettem. Az ott közölt vég-eredmények az időközben bekövetkezett kisebb határkiigazítások révén jelentéktelenül módosulnak; ezeket a végleges adatokat jelen tanulmányom végén fogom közölni. Térjünk most át az egyes „utódállamok” zsákmányának ismertetésére.

I. Az Ausztriának jutott terület.

Az eredeti tervezet szerint kb. 345.000 lakos jutott volna az u. n. Burgenlandra. A soproni népszavazás és kisebb határkiigazítások folytán ez a szám elég jelentékenyen csökkent. A szövetségesből lett árulónak kerek számban 4000 km²-t sikerült tőlünk elragadnia, 292.972 lakossal. Volt ellenségükről lévén szó, a nagyhatalmak a határok megszabásánál nem jártak el ellenünk e ponton oly kirívó igazságtalansággal, mint egyebütt. Az összefüggő magyar nyelvterületből egy községet se vettek el, sőt meghagytak nekünk a határvonalon néhány német és horvát községet. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy viszont számos ponton érthetetlenül kedveztek az osztrákoknak, amennyiben a magyar és a német nyelvterület közt elterülő jelentékeny horvát szigeteket, amelyekre az osztrákoknak semmiféle néprajzi jogcímük nem lehetett, az osztrákoknak adtak. Pedig e révén Soprontól északra Kismarton felé, Sopron és Kőszeg között s Kőszegtől délnyugatra elég jelentékeny területet kaphattunk volna vissza.

A fent említett 292.972 lakos anyanyelv és vallás szerint a következőképpen oszlik meg;

magyar:	26.095	=	8·9%	róm. kat.:	246.474	=	84·1%
német	216.731	=	74·0%	gör. "	83		
tót	644	=	0·2%	ref.	2.139	=	0·7%
oláh	20			ág. h. ev.	39·409	=	13·5%
rutén	48			gör. kel.	18		
horvát	45.122	=	15·4%	unit.	7		
szerb	5			izr.	4·836	=	1·7%
egyéb	4·307	=	1·5%	egyéb	6		

Elszakították Moson vármegyének több mint felét, Sopron és Vas vármegyék kisebb részét. A 3 vármegyében, a 2 rend. tan. városban (Kismarton és Ruszt) s 14 járásban mindenütt német többség van, de a felsőpulyai járásban, ahol sok horvát s magyar is van, a németek alig érik el az abszolút többséget (51·3%). A legtöbb magyar van aránylag Mosonban (14·6%), a legkevesebb Sopron megyében (7·2%). A „Burgenland”-ban összesen 6 magyar többségű község van.

Vallás tekintetében e terület erősen kat. jellegű (84%) s mellette csak az evangélikusok jöhetnek tekintetbe (13·5%). A a reformátusok zöme a régi Őrség főhelyére, a Burgenland legnagyobb magyar községére, Felsőőrre esik. A gyérszámú zsidóság egynéhány földesúri (Eszterházy) birtokon települt le s külön zsidó községeket alkotott.

A 3 nyugatmagyarországi megye németsége az ország lakosságának 1·52%-a. Az elszakított Nyugat-Magyarország az egész ország területének 1·41%-a, melyen az ország lakosságának 1·6%-a él. Ausztria tehát körülbelül annyit kapott az országból, amennyi a német lakosok számaránya.

II. A Csehországnak jutott terület.

Pozsonytól egész Ugocsáig, a magyar-cseh-oláh hármashatárig a trianoni vonal színmagyar területeket választ el egymástól. A csehek nem elégedtek meg a tót és rutén nyelvterülettel s határuk mentén helyenkint néhány kilométer széles szalag, másutt viszont jelentékeny, 30—40—50 kilométer széles magyar öv húzódik, amelyet stratégiai vagy gazdasági okokból, egy-egy folyó, vasutvonal vagy országút kedvéért ítéltek nekik a jókedvű adakozók. Az összefüggő tót nyelvterület kb. 34.500 km²-t tesz ki 2 millió lakossal, a rutén nyelvterület kb. 13.800 km²-t félmillió lakossal. Ezzel a *néprajzi* határral szemben a jelenlegi határ kb. 61.625 km² 3.522.396 lakossal, a *ráadás* tehát elég jelentékeny: 13.825 km² s több mint egy millió lélek.

A cseheknek jutott terület közjogilag két részre oszlik, az ú. n. *Szlovenszkóra* s a békeszerződés szerint jelentékeny autonómiával felruházandó, tényleg azonban teljesen abszolutisztikusan kormányzott rutén területre, az ú. n. *Ruszinszkóra* (csehül Podkarpatska Rus). Vegyük ezeknek adatait külön.

Szlovenszko lakossága 2,930.037. Ezeknek nemzetiségi megoszlása a következő:

magyar	896.108 = 30.50%	rutén	97.072 = 3.31%
német	197.092 = 6.73%	horvát	2.482 = 0.08%
tót	1,689.844 = 53.70%	szerb	361 = 0.01%
oláh	1.908 = 0.06%	egyéb	45.170 = 1.53%

E szerint a nemzetiségi kikerekítés ugyancsak rosszul sikerült, mert a tótok száma alighogy eléri az abszolút többséget s arányszámuk (53.7%) *alacsonyabb, mint a nemzetiségi jellege miatt jeldarabolt Magyarországon a magyaroké volt (54.5%)!* Hát még ha hozzávesszük a rutén területet is, amely esetben az egész, a cseheknek jutott területen *a tótok már kisebbségben vannak (48.15%)!* A Szlovenszkóhoz csatolt törvényhatóságok jelentékeny része magyar. Tiszta magyarnak tekinthető Esztergom- (1 járás), Komárom-, Győr megye (7 község), Komárom thj. város, magyar többségűek Hont-, (52.5%) Gömör-, (55%) Abauj-Torna megye (55.4%) s Kassa thj. város (75.4%). Német relativ többségű Pozsony thj. város (41.9% német, 40.6% magyar). A 8 magyar s 1 német többségű törvényhatósággal szemben tót többségű 13 (abszolút többségű 10) vármegye, de ezek közül is Pozsonyban (42%), Barsban (34.8%), Nógrádban (44.7%), Zemplénben (30.6%) s Ungmegyének Szlovenszkóhoz csatolt részében (39.2%) igen jelentékeny magyar kisebbség van, mely az illető megyékben nem elszórtan, hanem déli részeikben tömörülve él. Tót thj. város Selmecebánya. A kulturális és gazdasági élet gócpontjai, a rend. tan. városok közül 12, köztük éppen a legjelentékenyebbek, magyar többségűek. Német többségű 4, relativ tót többségű, vagyis ahol együttvéve a magyarok és németek vannak többségben: 7 s abszolút tót többség van 11 városban, amelyek közül azonban csak Nagyszombat, Zsolna és Rózsahegy jelentősebbek. A járások közül 26 magyar, 1 német, 3 rutén és 72 tót többségű.

Ha a Millerand-féle kísérőlevelet s a nemzetiségi elvet a határkiigazításnál komolyan vették volna, Szlovenszkóból közel egy millió lakost kapnánk vissza s magyar véreink közül mindössze 180.000 rekedt volna határainkon túl.

A csehek azonban gondoskodni kívántak róla, hogy elvesztett véreink nagy száma fölötti fájdalomukat enyhítsék. Egymásután két népszámlálást is tartottak s bebizonyították nekünk, hogy a magyarok száma jóval kevesebb, mint mi gondoltuk. Eddig csak az 1919 évi népszámlálás adatait publikálták; az 1921 évi népszámlálásról eddig kiszivárgott részletek azt bizonyítják,

hogy rövid másfél év alatt a magyarok újból óriási vérvesztést szenvedtek — papirosan.

Állítsuk most szembe a magyar (1910 évi) és cseh (1919 évi) népszámlálások nemzetiségi adatait.

	1910	%	1919	%
Lakosság	2,930.037		2,948.307	
magyar	896.108	30.6	692.831	23.5
német	197.092	6.7	144.588	4.9
tót	1,689.844	53.7	1,962.766	66.6
rutén	97.072	3.3	93.411	3.2
egyéb	49.921	5.7	54.711	1.8

A magyarság tehát 9 év alatt 203.277 lélekkel = 22.7%-kal a németiség 52.504 lélekkel = 26.6%-kal fogyott volna a tótok javára. A csehek szerint ez az eredmény még mindig nem túlkedvező a magyarok javára s az 1921 évi népszámlálás, mikor az elmagyarosodott szlovákok már jobban nemzeti öntudatra ébredtek, már sokkal szebb eredményeket fog felmutatni. A cseh népszámlálások módszereiről pontos adataink vannak s az elkövetett hajmeresztő visszaéléseket az ottani magyarság politikai szervezetei egybegyűjtötték. Az enyhe rábeszéléstől a durva erőszakig és hamisításig mindenféle módozattal megpróbálkoztak a jól kitanított népszámlálási biztosok. Magyar városokban egész utcasorokat felejtettek ki, a tót nevűeket, a tót többségű vidékekről származókat tiltakozásuk ellenére tótoknak írták be; az anyanyelvi rovatot ceruzával töltötték ki stb. A zsidó vallásúakat lehetőleg külön, zsidó nemzetiségűeknek vették, hogy ezzel is apasszák a magyarok s németek számát. Ha figyelembe vesszük még, hogy a csehek üldözései elől nagyszámú magyar, főleg hivatalnok család kénytelen volt menekülni, valamint azt a kétségtelen tény, hogy az állami szuverénitás megváltozásával számos, függő helyzetben levő egyén opportunitásból megtagadta magyarságát s a városokban és a kevert nyelvhatárokon elég jelentékeny volt azoknak a száma, akik tót eredetűek voltak ugyan, de már magyarul is jól beszéltek s a magyar népszámláláskor önként vallották magukat magyaroknak, míg most a csehek alatt akarva-nem akarva tótoknak vették őket, nem fogunk csodálkozni a magyar és cseh népszámlálás adatainak nagy eltérésén.

Hogy csak egy-két konkrét esetet hozzak fel, pl. Losonc utcáin ma is alig hallani mást, mint magyar szót, a népszámlálás szerint azonban 5478 magyar s 5699 cseh-szlovák van. A magyarok pontos becslése szerint azonban a városban most is csak

2900 tót van 11,100 magyarral szemben A gömörmezei Dobócán a népszámláláskor 1 vallotta magát tótnak; (1910-ben 6 volt) a revizor ezt kijavította 114-re. A bars megyei, tót eredetű Alsópélen, ahol az 1910 évi népszámlálás 34% tótot talált, a lakosság 87%-a vallotta magát magyarnak. A főszolgabíró megsemmisítette az összeírást s a legnagyobb nyomás alkalmazásával újat rendelt el, amely — 90% magyart eredményezett. Erre a hatóság maga állapította meg a lakosok anyanyelvét s a falut tótnak deklarálván, az iskolát is tót nyelvűvé alakította át.

A népszámlálás anyanyelvi hamissága egyébként a hivatalos cseh adatokból is megállapítható. Az elemi iskolát látogató tanulók közül ugyanis ő szerintük is 26% a magyar, bár az iskolai statisztika összeállításánál is szabadon működhetett a csehek hamisító célzata.

A németek nagy fogyását valószínűleg az opportunus zsidók okozták, akik most a tót vidékeken magukat tótoknak vagy zsidó nemzetiségűeknek vallották. 1910-ben a mai Szlovenszko területén levő 197.000 német közül kb. 55.000 volt zsidó, ami feltűnően egyezik a fent kimutatott fogyással, 52 504 lélekkel.

Vallás tekintetben Szlovenszko népessége 1910-ben a következőképpen oszlott meg:

róm. kat.	2.033.267 = 69.40%	gör. kel	1.441 = 0.05%
gör. kat.	201.241 = 6.87%	unlt.	271 = 0.01%
reform.	157.666 = 5.38%	izr.	141.010 = 4.80%
ág. h. ev.	394.643 = 13.47%	egyéb	562 = 0.02%

Az 1919 évi népszámlálás szerint a róm. kat.-ok száma 2,088,751 = 70.85% a ref.-oké 143.807 = 4.88%, az ág. h. ev.-oké 389.414 = 12.53%. A protestánsok számarányának csökkenése tehát, amely régi folyamat, az utolsó évtizedben is folytatódott. Az elszakított területek között itt vannak az *evangelikusok* a legnagyobb arányban képviselve.

Még kell még jegyeznem, hogy a cseh népszámlálás adataiban benne vannak a később Lengyelországnak átadott részek is (23.107 lakos), amelyeket alább külön fogok ismertetni.

Az ú. n. „*Rusinszko*” területén 1910-ben 592.359 lakost számláltak össze, akik közül volt

magyar	173.343 = 29.30%	rutén	335.554 = 56.66%
német	63.839 = 10.78%	horvát	153 = 0.02%
tót	6.257 = 1.05%	szerb	26 = 0.00%
oláh	11.562 = 1.92%	egyéb	1.625 = 0.27%

Rusinszko határainak megszabásánál is a nemzetiségi elv

egészen másodrendű szerepet játszott. A vezető szempont a csehek és oláhok egyenes összeköttetését biztosító Kassa-Sátoraljaújhely-Csap-Királyháza-Szatmár-i vasúti vonal volt; ettől délre vonták meg a határt szintiszta magyar vidékeken. A cseh-oláh határ nagyjában a rutén-oláh néprajzi határ. Az Ugocsában Csehországnak jutott oláh falvakat a csehek a múlt évben néhány magyar falu ellenében átengedték az oláhoknak. Máramarosban a Tiszától északra több oláh falu megmaradt a cseheknek, míg viszont a Tiszától délre, a visói járásban levő rutén falvak Romániához csatoltattak.

A ruszinszkói törvényhatóságok közül Szabolcs (3 község) és Szatmár (1 község) magyarok. Beregben 41·3% magyar, 48% rutén, Ugocsában 44·4% magyar, 44·6% rutén, Ungban 28% magyar volt. Rutén abszolút többségű csak Ung és Máramaros.

A városok (Ungvár, Munkács, Beregszász) túlnyomórészt magyar lakosságúak. A járások közül 6 magyar, 1 oláh, 17 rutén többségű.

A ruszinszkói magyarság is, úgy mint a szlovenszkói, a határ mentén tömörülve él. A 173.000 magyar közül kb. 20.000 él Máramarosban a Tisza völgyében, a rutén és oláh nyelvhatárok közé ékelt magyar nyelvszigeteken, 130.000 pedig magyar nyelvterületen.

A cseh népszámlálás Ruszinszkóban teljesen eltér a magyarok adataitól. A csehek 1921 évi népszámlálása szerint volt 604.522 lakos, akik közül

magyar	102.998 = 17·04 %	rutén	320.648 = 53·04 %
német	10.721 = 1·77 „	nagyorosz	53.515 = 8·85 „
csehszlovák	19.289 = 3·19 „	zsidó	82.324 = 13·62 „
oláh	13.816 = 2·29 „		

Figyelembe veendő itt, hogy a cseh népszámlálás még az ugoicsai határcsere előtt történt, amelyben a csehek oláh falvak ellenében magyar ref. falvakat kaptak. De még ennek figyelembevételével is a magyarok fogyása 10 év alatt $68.629 = 39·6\%$, a németeké pedig nem kevesebb, mint 83% .

A nagy eltérés magyarázata nem nehéz. A csehek a zsidókat szinte kivétel nélkül külön nemzetiségnek vették s így csak a beregmegyei német telepeket ismerték el németekül. Ugyanez a körülmény fogyasztotta meg a magyarok számát is. Ez azonban még nem volt elég. A csehek a magyar vidékeken s a váro-

sokban levő jelentékeny számu, talán rutén eredetű, de ruténül nem is tudó gör. kat. vallásukat is szinte kivétel nélkül ruténekké minősítették át. Így járnak ők el az iskolázásnál is; Munkácson a mult tanévben a szülők kétségbeesett tiltakozása dacára súlyos bírság terhe alatt kitiltották a gör. kat. és zsidó gyerekeket a magyar nyelvű r. kat. iskolából s az ungvári gimnázium magyar osztályaiban gör. kat. vallásút nem volt szabad felvenni. Annyit elismerhetünk, hogy a nem magyar vidékeken levő zsidók 1910-ben sem voltak magyar anyanyelvűek s néhány nyelvhatármenti községben több ezer magyarul tudó s magyarul érző rutént vettek önkéntes vallomása alapján magyarnak, de ezeknek leszámításával is a tényleg magyarul beszélők száma ma is eléri a másfél-százezret, akiknek tehát *harmadrészét* elsikkasztották a cseh népszámlálás fennt vázolt elvei.

A cseh-szlovákok 200%-os szaporodása a cseh hivatalnokok invázióját árulja el. Érthetetlen a cseh népszámlálásnál kimutatott félszázezer *nagyorosz*. Igaz ugyan, hogy a csehek tárt kaput nyitottak a galíciai ukránok és a nagyoroszok inváziója elé, akiket a benszülött, magyarbarátoknak tartott ruténekkal, szemben minden vonalon előnyben részesítenek, de ez az invázió, mely főleg az intelligens elemre szorítkozott, távolról sem lehet ily nagymérvű. Valószínű, hogy a mármarosi részben elűtő típusú rutének egy részét nevezték ki nagyoroszoknak.

Vallási tekintetben Ruszinszko a következőképpen oszlott meg 1910-ben:

róm. kat.	51.354 = 8.68 %	gör. kel.	581 = 0.10 %
gör. "	385.661 = 65.11 "	unit.	32 = 0.00 "
ref.	66.389 = 11.21 "	izr.	86.654 = 14.63 "
ág. h. ev.	1.628 = 0.26 "		

Az adatok összehasonlításából is kitűnik, hogy a csehek csak a ref. és róm. kat. vallásúakat voltak hajlandók magyarokul elismerni.

Végül foglaljuk össze az egész cseh zsákmányra vonatkozó adatokat.

A lakosság száma 3.522.396. Ezek közül :

magyar	1.069.451 = 30.36 %	róm. kat.	2.084.621 = 59.18 %
német	260.931 = 7.41 "	gör. kat.	586.902 = 16.66 "
tót	1.696.101 = 48.15 "	ref.	224.055 = 6.36 "
oláh	13.470 = 0.38 "	ág. h. ev.	396.271 = 11.25 "
rutén	432.626 = 12.28 "	gör. kel.	2.022 = 0.06 "
horvát	2.635 = 0.08 "	unit.	239 = 0.01 "
szerb	387 = 0.01 "	izr.	227.664 = 6.46 "
egyéb	46.795 = 1.33 "	egyéb	622 = 0.02 "

Magyarországon a tótok a lakosság 10·7%-át alkották, a rutének 2·5%-ot. Ezzel szemben a cseheknek jutott terület az ország 21·77%-a, az elszakított lakosság pedig az egész lakosság 19·29%-a.

III. A Lengyelországnak jutott terület.

A lengyelek és a csehek között heves vita tört ki Árva és Szepesmegyék északi részének hovatartozandósága fölött. A nagyhatalmak kezdetben népszavazást rendeltek a vitás területen, később azonban, 1920 nyarán maguk döntöttek e kérdésben, a lengyeleknek juttatva Árva megye trsztenai járásában 14 s szepesmegye ofalui járásában 12 községet. A magyar statisztika az árva-megyei u. n. „gorál”-okat állandóan tótoknak vette s csak az 1910 évi népszámláláskor irták be őket lengyeleknek; a Szepesmegye északi részén lakók azonban 1910-ben is tótajkuakként számláltattak össze.

A lengyelek zsákmánya 549 km² az ország területének 0·18 %-a. A 23·107 főnyi lakosság megoszlása:

magyar	223 = 1%	róm. kat.	22·737 = 98 40%
német	316 = 5·4 „	gör. „	9
tót	6819 = 26·5 „	ref. „	11
„egyéb”	15·749 = 68·1 „	ág. h. ev.	12
		un.	1
		izr.	337

IV. A Romániához csatolt terület.

A Magyarországon lakó nem egész 3 milliónyi oláh területi elhelyezkedése igen kedvező s ennek köszönhetette, hogy a zsákmányból neki jutott a legnagyobb rész. Az oláhság ugyanis aránylag nem nagy számával majdnem akkora területet tartott megszállva, mint a háromszorannyi magyarság. Erdélyben alig, hogy megüti az abszolút többséget (55%) de Erdélyt Magyarország felé vastag oláh népréteg veszi körül, amely Máramarossziget, Szatmár, Nagy-Várad, Arad és Temesvár kapujáig ér el. Az összefüggő oláh nyelvterület kb. 92·000 km², 4.344.000 lakossal, akik közül 62·2% oláh és 26% magyar. Az ántánt azonban még ennél is jóval tovább ment. Az oláh nyelvterület néhány bánáti, a szerbek helyére jutott községtől eltekintve egészen az oláhoknak jutott, de ezzel együtt ráadásul megkapták még a Királyháza-Szatmár-Nagy-Várad-Arad-Temesvár vasutvonalat is (Békéscsaba környékének kivételével) a mellettük levő nagy magyar városokkal. A határvonal — Bihar és Aradmegye egy rövid

szakaszának kivételével, ahol összeesik a nyelvhatárral — egész a magyar- oláh- szerb határig szinmagyar vidéken fut keresztül, félmillió magyar lakta sávot juttatva Románia Marének. *Igy történt meg az a szörnyűség, hogy a 2,948.186 oláhnak az országból jóval nagyobb rész (102.667 km₂) jutott, mint a tízmillió magyarnak (93.010 km₂)!*

Az oláhok aránya Magyarországon 16·1% volt. Ezzel szemben az osztozkodásnál *lakosaink 28·72, területünknek 36·28-át vitték el*, tehát több mint kétszerannyit, mint amennyi őket a fenti arány szerint megilletné.

A Romániához csatolt területen 1910-ben 5.245.808 lélek lakott. Ezek anyanyelv szerint a következőképpen oszlottak meg:

magyar	1,660.331 = 31·65%	rutén	19.678 = 0·38%
német	556.854 = 10·61%	horvát	1.616 = 0·03%
tót	30.940 = 0·59%	szerb	54.079 = 1·03%
oláh	2,826.184 = 53·88%	egyéb	96.126 = 1·83%

Ime ezen a nagy elszakított területen is alacsonyabb az új gazdák aránya (53·88%) mint a poliglott jellege miatt felosztott Magyarországon a magyaroké volt (54·5%).

Az elszakított területet 3 főrésszre oszthatjuk fel, Erdélyre, Bánságra, és a tiszántúli részre. E három részen a két fő nemzetiség a következő arányban van képviselve:

	Magyar	Oláh
Erdély	34·3%	55·0%
Tiszántúl	39·3%	53·1%
Bánság	12·1%	52·1%

A megyék közül abszolút magyar többségű a 4 székely megye: Udvarhely (95·4%), Csík (86·4%), továbbá Háromszék (83·4%), Marostorda (57·4), továbbá Ugocsa (52·7%), relativ magyar többségű Szatmár (49%) és Brassó (35%). *Német* relativ többségű Nagykovács (41·8%) és Torontálmegye (43·8). Az oláhok Kisküküllőben (47·9%), Csanádban (40·8) és Temesben (45·2%) relativ, 14 megyében abszolút többséget alkotnak.

A törv. h. j. városok közül Temesvár német (43·6% német, 39·4% magyar) relativ többségű volt 1910-ben, de a szerb megszállás alatt tartott népszámláláskor a lakosságnak erős abszolút többsége vallotta magát magyarnak. A többi thj. város (Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Arad, Nagy-Várad, Szatmár-Németi) teljesen magyar.

A rend. tan. városok közül 24 magyar, 5 német, 3 relativ, 3 abszolút többségű. Ez utóbbi háromban is a magyarok (Abrud-Föld és Ember II.

bánya, Vizakna) ill. a németek (Szászsebes) alkotják a tulajdonképeni polgárságot s így bátran mondhatjuk, hogy az uralkodó oláh faj az egész hatalmas terület egyetlen kulturális s gazdasági centrumában sincs otthon! A járások közül 31 magyar, 13 német, 118 oláh többségű.

A *németek* közül 234.085 erdélyi túlnyomórészt szász, mintegy 30.000 zsidó (Máramaros, Szatmárban), míg a többi bántági és aradmegyei *sváb*. A csekélyszámú tót Bihar és Szilágy határán, Nagylakon s néhány bántági faluban szétszórva él. A rutének túlnyomórésze (13.911) Máramarosban a határ mentén tömörül, fajtestvéreivel szoros területi kapcsolatban. A szerbek a Bántágban élnek szétszóró szigetekeken, csak a Krassó-Szörény déli részén, az Alduna mellett lakók (14.126) vannak szerbiai fajtestvéreikkel területi kapcsolatban. Az „egyéb” nyelvűek főleg cigányok, azonkívül a Bántágban csehek (9000), bolgárok, és krassovánok (20000). Az oláh népszámlálás szerint a lakosság 10 év alatt 5,208.345 lélekre fogyott, ami a magyarok kiűzésének természetes következménye. Ezek közül

magyar	1,378.189 = 26.46%	zsidó	170.943 = 3.28%
német	513.794 = 9.87%	egyéb	170.468 = 3.27%
oláh	2,974.951 = 57.12%		

A magyarok fogyása 282.142 fő, vagyis 17%, ami jelentékeny szám ugyan, de már jóval kisebb, mint a cseheknél. Az oláhok a népszámlálásnál a következő módokon igyekeztek számukat gyarapítani s a magyarokét csökkenteni:

A zsidókból, akik közül 1910-ben (összesen 181.854 volt), kb. 50.000 német, kb. 800 oláh, a többi, tehát 131.000 magyar anyanyelvűnek vallotta magát, külön nemzetiséget alkottak. A gör. kat. és gör. keleti vallású magyarokat, akiknek száma több mint 100.000 (80.000 g. kat., 20.000 g. kel.), bár nagyrészüket (a Székelyföldön, Szatmárban) csak magyarul beszél, vallásuknál fogva túlnyomólag oláhoknak vették, Szatmár megyében pedig már régen elmagyarosodott r. kat. vallásúakat németeknek s a lakosok minden tiltakozása dacára iskoláikat is németnyelvűekké tették. Ez, tekintve hogy Szatmár megyében 55.000 r. kat. van, ismét megfogyasztotta — *persze csak az oláh statisztikában* — a magyarok számát. Hogy az oláhok milyen hallatlan hamisításokat követtek el, arra nézve talán a legjellemzőbb *Nagykároly* város esete, melyet a „Magyarság” 1922 szept. 10-iki számában¹⁾ Marja-

¹⁾ „Az Erdélyi oláh népszámlálás statisztikai szédelgés”.

laci Kiss Lajos közöl 1910-ben Nagyvárolynak 16.078 lakosa volt, 63 német s 216 oláh kivételével mind magyarok. Az oláh népszámlálás 15.294 lakos közül csak 3.377 magyart engedélyezett s szerinte 5932 német, 2938 oláh s 2571 zsidó. Ezek a nemzetiségi adatok teljesen egyeznek az 1910 évi népszámlálás *vallási* adataival, amely 5.932 katolikust (\equiv német) 3.093 gör. kat. (\equiv oláh) 3500 reformátust s 2491 zsidót mutatott ki. Az oláhok tehát Nagyvárolyban, ahol a lakosság óriási többsége nem is tud másként mint magyarul, csak a reformátusokat voltak hajlandók magyarokul elismerni. Ez az egy adat teljesen jellemzi s nevetességé teszi az oláh népszámlálás módszerét.

A magyar népszámlálás anyanyelvi adatai sehol sem oly megbízhatóak, mint éppen az oláhok által elfoglalt részekben; ezt az anyanyelvi és vallási adatok egybevetéséből bárki megállapíthatja. Ha tekintetbe vesszük, hogy a magyarok szaporodása e területen évtizedek óta sokkal kedvezőbb volt, mint az oláhoké, a magyarok számát a nagymérvű expatriálás dacára sem becsülhetjük kevesebbre 1,600 000-nél. Az oláhok a maguk sorait a már említett gör. kat. és gör. keleti vallású magyarokon kívül a cigányokkal is jelentékenyen szaporították. De még így is, a legnagyobb erőlködések mellett sem tudtak az 1910 évi népszámlálással szemben 150.000 főnél nagyobb szaporulatot kimutatni, pedig ők állandóan 4 millió magyarországi oláhról beszéltek.

Vallási szempontból 1910-ben következő az egyes felekezetek aránya:

róm. kat.	984.744 = 18·78%	gör. kel.	1,806.502 = 34·44%
gör. kat.	1,242.056 = 23·68%	unit.	68.759 = 1·31%
ref.	694.944 = 13·25%	izr.	181.854 = 3·45%
ág. h. ev.	262.258 = 5·00%	egyéb	4.691 = 0·09%

V. Az S. H. S. államhoz csatolt terület.

Összes eddigi adataink az anyaországra vonatkoztak; itt is mellőzzük az S. H. S. államhoz önként csatlakozott társországok ismertetését s röviden csak annyit említünk meg, hogy e révén 42.541 km²-rel és 2,621.954 lakossal gyarapodott a szerbek száma. A lakosok közül csak 24·6% volt szerb, horvát 62·5%, magyar 4·1% (a valóságban jóval több, közel 6%) s német 5·1%.

A szerbek valamennyi osztzkodó között a legjobban jártak. A nemzetiségi elv alapján úgyszólván semmit sem kaphattak volna, mert összefüggő szerb nyelvterület az anyaországban nincs.

Egyedül a volt csajkás kerületben, Bácska titeli és zsablyai járásában laknak összefüggő tömegben (68·6‰); ezenkívül egész Délmagyarországon csak 2 városban (Nagykikinda, Zombor) s 3 járásban alkotnak abszolút többséget, de ezek sincsenek egymás mellett. A régi Szerbiával és Horvátországgal érintkező járásokban sehol sincs délszláv többség. Ilyent csak a Muraközben és a a vend földön találunk.

A szerbek nemcsak a Ferenc-csatornától északra vannak vigasztalan kisebbségben (57 község közül csak 4 délszláv többségű), hanem a Ferenc-csatornától délre sem érik el a többséget.

Az anyaországtól elszakított terület összesen 21.036 km² 1,515.755 lakossal. Ezek nemzetiségi megoszlása a következő:

magyar	451.952 = 29·82‰	rutén	10.744 = 0·71‰
német	310.658 = 20·50‰	horvát	92.023 = 6·07‰
tót	46.365 = 3·06‰	szerb	380.452 = 25·10‰
oláh	79.831 = 5·26‰	egyéb	143.700 = 9·48‰

A szerbeknek ítelt gazdag területen tehát a *magyarok vannak relativ többségben*; számuk 71.000-rel múlja felül a szerbekét.

De még ha a szerbeket és horvátokat egybe vesszük s valamennyi „egyéb” nemzetiségűt kat. délszlávnak (bunyevác, sokác) vesszünk is, arányszámuk (40·65‰) még mindig alacsony, *míg a magyarok, s a velük tartó németek az abszolút többséget is elérik (50·32‰)!* Az anyaországban a szerbek aránya 2·5‰. valamennyi egyéb délszláv 1‰, összesen tehát 3·5‰ volt s ezzel szemben az ország területéből 7·48, lakosságából 8·3‰-ot hasítottak ki s a szerbek még ezzel a zsákmánnyal sincsenek megelégedve; ők az egész Bánságot, az egész Bácskát s Baranya túlnyomó részét követelték, amely területen valamennyi délszláv a lakosság ötöd-részét sem éri el.

Vegyük a szerbeknek jutott területek egyes részeit külön is szemügyre.

A *Bánság* 3 megyéje közül Krassó-Szörényben (3 község) oláh, Temes (43‰), és Torontálban (38·9‰) szerb *relativ* többség van, Versecen német, Pancsován szerb a *relativ* többség. A rend. tan. városok közül egy magyar (Nagybecskerek), egy német (Fehértemplom), egy szerb (Nagykikinda).

A szerbeknek jutott Bánságban szerb anyanyelvű 39·38‰, magyar 19·14‰, német 22·78‰, utóbbiak tehát együttvéve itt is többen vannak (41·92‰), mint a szerbek. A szerbeknek jutott oláhok

(13.6%) száma (79.457) jóval több, mint az oláh Bánságban levő szerbeké (50.753). Két járásban (verseci és alibunári) az oláhok többségben is vannak, míg az oláhoknak jutott szerbek teljesen szét vannak szórva.

A *Bácskához* számítjuk a Csongrádmegyéből elvett színmagyar Horgos községet is. A 3 törvényhatósági jogú város közül a magyarok Szabadkán abszolút (55.8%), Ujvidéken relatív többséget alkotnak. Az egész szerb-Bácskában

magyar	41.780%	szerb	20.66%
német	27.80%	„egyéb” (bunjevác)	8.31%

a többi tót (30.049) és rutén (10.754).

Bácskában a magyarok és németek a lakosság több mint $\frac{2}{3}$ -a, a délszlávok pedig a 30%-ot sem érik el. Majdnem ilyen gyengék a délszlávok a szerb Baranyában is, ahol a magyar (39.18%) és német (27.8%) kisebbséggel szemben a szerbek, horvátok és sokácok együttvéve is kisebbségben (33.01%) vannak.

A *Muraközben* a legerősebb a horvát többség (90.8%). A Murától északra a vend nyelvterülethez, minden érthető ok nélkül oly sok magyar községet csatoltak, hogy az elcsatolt „Prekomurje”-n (Murántúl) a vend többség (75.2%) mellett jelentékeny magyar (23.3%) is van. Ezek nagy részét akarta a határmegállapító bizottság Magyarországnak visszajuttatni.

A népszámlálási családrészek kigondolásában a szerbek sem maradtak oláh és cseh szövetségeseik mögött. Szinte úgy látszik, hogy közösen megállapított elvek szerint jártak el. A szerbek a szláv nevű tanulókat (szerintük szláv név a Kovács, Horváth, Bosnyák is) szerb, a német nevéket német iskolákba kényszerítik; a népszámlálásnál ezeket a magyarokat szerbeknek, ill. németeknek vették s természetesen a zsidókat itt is külön nemzetiségként írták össze. Első népszámlálásuk (1919-ben) nem jól sikerült, mert pl. a Bácskában több magyar jött ki, mint 1910-ben a magyar népszámláláskor. Az új népszámlálást már kellő preparálás előzte meg, de a magyar népszámlálás adatai annyira pontosak voltak, hogy még így is a nem jelentéktelen magyar kivándorlás dacára a magyarok száma keveset csökkent. Erősen fogyott Horvátországban (105.948-ról 58.390-re), mert a horvátországi magyarság jelentékeny része közalkalmazott (vasutas) volt s ugyanilyen okokból a Muraközben (7.706-ról 1800-ra) és a vend földön (20.845-ről 14.897-re). Ellenben a Bánságban 111.752-ről 101.652-re (19.14% – 17.45%) Bácska és Baranyában 311.649-

ról 280.296-ra (41·6‰—35·13‰) csökkent s az egész elszakított területen (Horvátország nélkül) a magyarok száma 398.645; a fogyás 53.307 = 11·8‰ tehát jóval kisebb arányú, mint a cseh és oláh területen.

Az oláhok számát megfogyasztották ötezerrel, a németek iránt azonban, kegyesek voltak s számukat kb. 20.000-rel szaporították. De minden mesterkedés dacára a jelentékeny szerb telepítések ellenére is a szerb hivatalos statisztika a Bánságban 41·9‰ (1910 ben 41‰), Bácska és Baranyában 34·8‰ (1910-ben 29‰) szerbet, horvátot és szlovént tudott csak összehozni s Bácska—Baranyában a szerb adatok szerint is több a magyar, mint valamennyi jugoszláv együttvéve.

Amint a fentti adatokból látható, a szerb népszámlálás a Bánságban alig tér el a magyarnak adataitól, a Bácskában azonban már igen jelentékeny az eltolódás. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy a Bánságban nem lévén kat. délszlávok, nem volt mód a hamisításra: aki gör. kel. az szerb (v. oláh), aki kat. az nem szláv. A Bácskában azonban sok kat. szlávajkú él s ezeknek számát könnyebb volt a szintén kat. magyarokkal növelni. A hamisítás — úgy látszik, Szabadkán volt a legnagyobb mérvű mert vitális érdekük e várost szláv többségűnek feltüntetni. Ha ugyanis Szabadka magyar többségű, semmi sem indokolhatja, hogy ezt a várost s a tőle délre a Ferenc-csatornáig terjedő majdnem színmagyar területet miért csatolták Szerbiához!

Az S. H. S. elcsatolt terület lakóinak vallási megoszlása a következő:

róm. kat.	840.121 = 55·43‰	gör. kel.	462.933 = 30·54‰
gör. kat.	13.398 = 0·88‰	unit.	153 = 0·01‰
ref.	48.979 = 3·23‰	izr.	23.647 = 1·56‰
ág. h. ev.	122.930 = 8·11‰	egyéb	3.593 = 0·24‰

VI. Fiume állam.

Volt kikötővárosunk most tudvalevőleg önálló város-állam, 1910-évi adatait az összesítő táblázatban közlöm.

*

Nem lesz talán fölösleges, ha az eddig közlött adatokat néhány táblázatban foglalom össze.

I. Terület.

1. Csonka-Magyarország	93.009 km ²	7.614.689
2. Ausztria része	4.011 "	292.972
3. Csehország "	61.625 "	3.522.396
4. Lengyelország része	540 "	23.107
5. Románia része	102.667 "	5.245.808
6. Szerbia "	20.997 "	1.515.755
7. Fiume "	21 "	49.806
	<u>282.870</u>	<u>18.264.533</u>

II. Lakosság.

III. Nemzetiségi megoszlás.

	Magy.	Német	Tót	Oláh	Rutén	Horv.	Szerb	Egyéb
1.	6,730.082	555.552	165.296	28.544	1.133	40.486	26.168	67.428
2.	26.095	216.731	644	20	48	45.122	5	4.307
3.	1,069.451	260.931	1,696.101	13.470	432.626	2.635	387	46.795
4.	223	316	6.819	—	—	—	—	15.749
5.	1,660.331	556.854	30.940	2,826.184	19.678	1.616	54.079	96.126
6.	451.952	310.658	46.365	79.831	10.774	92.023	380.452	143.700
7.	6.493	2.315	192	137	11	12.926	425	27.307

össz. 9,944.627 1.903.357 1,946.357 2,948.186 464.270 194.808 461.516 401.410

IV. A magyarországi nemzetiségekből az egyes államokra a következő % jut:

	Magy.	Ném.	Tót	Oláh	Rut.	Hor.	Szerb	Egyéb
1. Csonka-Magyaror.-ra	67.7	29.2	8.5	1.	0.3	20.8	5.7	16.8
2. Ausztriára	0.3	11.4	0.0	0.0	0.0	23.2	0.0	1.1
3. Csehországra	10.7	13.7	87.1	0.4	93.1	1.3	0.1	11.7
4. Lengyelországra	0.0	0.0	0.4	—	—	—	—	4.0
5. Romániára	16.7	29.3	1.6	95.9	4.3	0.8	11.7	24.0
6. Szerbiára	4.5	16.3	2.4	2.7	2.3	47.3	82.4	35.6
7. Fiuméra	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	6.6	0.1	6.8

A magyaroknak csak kétharmadrésze maradt meg szűk határainkon belül; minden hatodik magyar oláh alattvaló lett. A németek közül legtöbb Romániának jutott s alig valamivel kevesebb maradt nálunk. A bőkezű határmegszabás folytán a tótok de még inkább az oláhok és rutének nemzeti államaikba jutottak s csak csekély töredékeik vannak más államokban. Az anyarszági horvátoknak már fele sincs az S. H. S. államban s a szerbeknek elég jelentékeny töredéke oláh alattvaló lett.

V.

Hány % jutott Magyarország

Magyarország lakosai közül

területéből lakosságából

Csonka-Magyog.ra	32.87	41.69	magyar } elszakított	12.1%
Ausztriára	1.41	1.60		Cs. Magyaro. 42.4 "
Csehországra	21.77	19.29	nyugat magyar.-i német	1.5 "
Lengyelországra	0.18	0.13		tót 10.7, cseh 0.2, rutén 2.5 "
Romániára	36.28	28.72	szepesi és árvai lengyel	0.1 "
Szerbiára	7.48	8.30		oláh 16.1 "
Fiuméra	0.01	0.27	szerb 2.5, egyéb délszláv	1 "
				fiumei olasz 0.1 "

VI. Felekezeti megoszlás,

	Róm. kat.	Gör. kat.	Reform.	Ág. h. ev.	Gör. kel.	Unit.	Izr.	Egyéb
1.	4.786.478	165.001	1.632.130	485.193	61.509	5.099	471.193	8.086
2.	246.474	83	2.139	39.409	18	7	4.836	6
3.	2.084.621	586.902	224.055	396.271	2.022	239	227.664	622
4.	22.737	9	11	12	—	1	337	—
5.	984.744	1.242.056	694.944	262.258	1.806.502	68.759	181.854	4.691
6.	840.121	13.398	48.979	122.930	462.933	154	23.647	3.593
7.	45.130	467	1.123	311	995	16	1.696	68

Egyedül az oláhok által megszállt területen vannak a gör. keletiek relativ többségben, de a latin és görög szertartású katólikusok *együttvéve* ott is relativ többséget alkotnak. A többi hat részben mindenütt a róm. kat. vallás van abszolút többségben. A protestánsok közül a reformátusok Csonkamagyarországon, az evangélikusok cseh megszállt területen vannak legjobban képviselve. A zsidók közül aránylag legtöbb cseh megszállt területen van (különösen Ruszinszkóban). Majdnem ugyanolyan arányban vannak képviselve Csonka-Magyarországon is.

Benisch Arthur.

Beszterec.

(Egy lápi kisközség leírása).

Beszterec Szabolcsvármegye északi részén fekszik, a Tisza és a Nyírség szélén épült Lónyai-csatorna közti, mintegy 140.000 holdnyi területű teknőnek, a *Rétköz*-nek kellős közepén. Területe az őskori leletek szerint a legrégibb korban is lakott hely volt. Régi okiratokban 1290 előtt *Beztruch*, 1290—1300 között *Biztirich*, 1332-ben *Beztherch* néven fordul elő.¹⁾

Első királyaink alatt valószínűleg királyi birtok volt, erre mutat a határába eső *Király-tava* helynév. 1288-ban Mihály, Ubul fia és ennek fiai (a Kállayak ősei) szolgálataik fejében kapják *Dombrád*, *Dobos* és *Beszterec* községeket IV. Lászlótól, amiért a felkelt Gút-Keled és Csák nemzetség tagjait leverték. Szabolcsvármegye monográfiájában olvassuk, hogy 1290 előtt monostoros egyháza van a Megváltónak szentelve. Ez a monostor a község belterületén lehetett, a mostani ref. templom helyén, vagy annak közelében, mert itt találták azt a díszes, aranyozott bronzból való aspergillumot, mely a Nemzeti Múzeumban van és amelynek idejét a XIII. századra teszi *Hampel*.²⁾ Ebben az időben egyházilag a borsovai főesperességhez tartozott Beszterec, politikailag Borsova vármegyéhez. A borsovai várispánság a XIII. században oszlott fel, a tatárjáráskor már nem is szerepelt. Hogy különböző időkben a köznemesek jövedelmi forrásokat ajándékoztak egyházuk részére, amellet szólnak a *Pap földje*, *Pap ere*, *Pap földje lóp* helynevek.

A községtől északnyugatra kilométernyi távolságra a Tice és Járát közt van egy kisebb földvár, melynek alaprajza *Jósa András* szerint egy hosszában átmetszett kobaktökhöz hasonlít.³⁾

A vár területén találtak kőkori durva edénydarabokat, obszián szilánkokat, szarvasagancstörödékeket, orsógombokat, hálósúlyokat, parittyaköveket; a vár közelében gyönyörű patinájú

¹⁾ Csánki Dezso: Magyarország történelmi földrajza I. kötet.

²⁾ Arch. Értesítő 1905 évf. 438 l.

³⁾ A megye monográfiájában *Jósa András*: Szabolcsvármegye őstörténete.

bronzkardot.¹⁾ A várból került még egy népvándorláskori mécsés. A várról csak 1620—30-as évekből van adatunk.²⁾ A mocsaraktól körülvevő földvárát, mely háborus időkben biztos menedékhelyet adott „faköpenyegnek“ hívták általában, valószínűleg kicsisége miatt.³⁾

A Tisza árterébe eső Rétköz ősidőktől fogva a Tisza szabályozásáig és a nyírvizek levezetéséig, tehát az 1880-as évek végéig árvízjárta posványos rét, mocsaras lápos vidék volt, melynek a közepén fekvő Beszterec a legtipusosabb, legtökéletesebb lápi községe volt. Száraz lábbal nagyon ritkán lehetett megközelíteni, akkor is csak egy oldalról *Kék* felől. Leginkább csolnakon és gázlókon mentek Beszterecre, melynek csak bejárója volt, de kijárója nem, azért maradt fenn a népszáján is, hogy *Beszterecen van a világ vége*.

„E láthatártalan ingó vizország“, mint ahogy *Kuthy Lajos* nevezi e-lápvidék költői leírásában, náddal körülvevő síkvizeit a következő tavak alkották: *Zöldtő* (215 k. hold), a nagyobbbrészt *Kék* község határában eső *Orozdó* kettős nyúlványa (31 k. h.), *Királytó* (96 k. h.), *Böve* (87 k. h.), melyek a nyugati oldal kivételével a kisközséget három oldalról vették körül. Kisebb tavak: a *Járat* könyökét alkotó *Dögejtő*, *Illtó*, a *Katonató* csekély része, *Nyár v. Nyáradtó* és *Sulymodtó*-ból 20 kat. hold.

Az erek közül első helyen a *Tice* említendő, mely *Dombrád Beszterec* és *Halász* között a vár sáncai alatt folyt, aztán a *Járat* ere. Mind a kettőt folyónak mondja az idevaló nép; folyónak van feltüntetve a tagosítási térképeken, valamint a periratokban is *folyó* néven szerepel. A *Járat* széles, tiszta, csolnakokkal mindig járható ér, sűrű nádasok között. Hajdan a Tiszába vágó folyóvíz, mintegy négymérőföldnyi hosszúságú volt és *Kisvárdá*-tól az *ib-rányi* elpusztult régi vár alatt szakadt a *Szár* nevű tóba.⁴⁾ A *Boz ere* a *Zöldtő*t a *Ticével* köti össze, *Nagy László ere* a *Királytó*ba,

¹⁾ *Jósa András*: Szabolcsvármegye és vidéke bronzkorszakáról c. műve jegyzeteiben.

²⁾ *Szilágyi*: A magyar nemzet története VI. k. 428 és 444 l.

³⁾ 1848-ban is idehúzódtak annyian, hogy a község előljáróságának fegyveres őrökkel kellett visszahajtani a számfelett érkezőket. A muszka ide nem jött el, Kéken, Bogdányban pedig járt.

⁴⁾ *Tóth György* jegyző 1864-ben így küldte be Pesty Frigyesnek. *Kerekes József* társulati főmérnök úr értesítése szerint a *Járat* a *Ticébe* vezetett, *Demešer* és *Gégény* között *Járat*-folyásnak hívták. Jelenleg a *Belfőcsatorna*.

Sipos- és Szabó ere a Széles Járatba szakadt, a *Picskod ere* is oda nyúlt bele, a *Pap ere* a vár alatt kötötte össze a Zöldtót a Ticevel. Másféle vizek közül: *Kereked vize*, *Fényesárok*, *Gyalap vize* is.

Cseretekből, azaz évtizedeken át nem vágott vizes, mocsaras nádasokból, gyékényesekből²⁾ állt a határ többi része a szárazulatokat kivéve, melyek csekély részét, alig egytizedét tették a külterületnek. A cseretek alakjuk, nagyságuk és a közelükben levő szárazterületek, tavak, dűlők után neveztettek el. Volt: *Kerek-, Kis-, Nagy-, Járatparti-, Sulymod-, Zöldtóban levő-, Vároldali-, Kert alatti-, Szőlőfadűlő-, Peres-, Bövekörnýéki-, Töréslápkörnýéki-, Kis Mája-, Nyárádszeg-, Széles Járat körüli-, Tice, Zöldtó, Pap ere, Boz ere közti-, Nagyrév és Hídszeg közti-, Tice és a szlgetek közt levő cseretek* stb.

Nádvágórétéknek azokat a vizes helyeket nevezték, ahol csak nád termett és olyan szép, mint a kender. Az ilyen helyeken más vizinövény nincs.

A rétségben mocsaras helyeken a víz felett vizinövények nád, káka, fűhulladékaik összeverődnek, gyökereikkel összefonódnak és hosszú idő alatt úgy megvastagodnak, hogy embert, állatot megbírnak. Az így előállott növényszikot a láp. Beszterec tagosítási térképén száznál több láp van feltüntetve, neve azonban alig egynegyedének maradt fenn, melyeket volt, vagy jelenlegi tulajdonosaiktól kaptak, vagy nagyságuk után nyertek, legtöbbször azon tó, ér és szántóföldről neveztek, amelyekben, vagy amelyek közelében keletkeztek. Ismeretes a következő lápok neve: *Bajcs láp, Égett láp, Gönci láp, Hídszeg láp, Halas láp, Illtó láp, Kies láp, Kápoly láp, Kis láp, Nagy láp, Négy láp, Nyárádszeg láp, Mája láp, Pap László-féle láp, Papföld láp, Peres láp, Péter láp, Sulymod láp, Sulymod elült láp, Tahy láp, Törés lápok, Tűszeg láp, öldtó láp*. A lápon nád terem, de ha a nádat minden évben letörik, a láp fűkaszásra használtatik. Volt 300 boglyás láp is, pl. a Cönci- és Törés lápok, a legkisebbek 2—4 boglyások voltak, mint a Peres- és Sulymod lápok.

Lápkaszálókat mesterségesen is állítottak elő, mire nézve valamint a láp keletkezésére álljon itt a tagosításkor 1862 jun. 13.-án felvett tanukihallgatási jegyzőkönyv következő része: „Van-

²⁾ *Kuthy Lajos* tévesen mondja cseretnek az „éretlen földgyurmát“, vagyis a lápot. Hazai rejlalmek II. k. 189 l.

naka nádasok között elszórtan itt-ott úgynevezett lápkaszálók, melyeket a nádasok kiírtása után alakítottak lápkaszálókká. A nádasoknak lápkaszálókká minősítése következőképpen eszközöltetett. A nád először nádvágóval levágattatván, a nádhulla a nádasokban ott hagyatott, majd a nádtorzszok és zsombékok úgynevezett nádtörővel összezúzatván, a törmölék a letarolt nád s gyékényhulladékkal összevegyülve s a vízből felnövő gyökerek bozót és folyondár indákkal, mondhatni összeszövetve első évben kevésbé, majd minden évben folytatott ilyenmű nádlevágás és gyökértörések után évenként szilárdabb, de hajlékony ingovánnyá szövődik össze, mely tíz év után szövedékében annyi szilárdulást és erősödést nyer, hogy a kaszáló egyént képes fenntartani s ezáltal megóvni a vízbe alásüllyedéstől. A láp tehát nem egyéb, mint gyökér folyondár, indák szövedékéből alakult s a víz által egy közéiszapolt törmölék vegyületből alakult ingoványos kaszálóterület, mely a víz felett lebegve aszerint, amint ez árad, vagy apad az is felemelkedik, alábbssüllyed. A víz kiszáradásával tehát a láp a föld kebelére alászáll s az ebből kinövő fűgyökerek ehhez lekötve maradnak s ha azután ehhez lekötött állapotában víz által elboríttatik, fölemelkedni többé nem képes, hanem amint a köznép kifejezni szokta elsüllyed s megszűnt kaszáló lenni s pár év alatt letarolt őseihez hasonló nádassá minősül, ugyanezen sorsra jutván akkor is, ha egy éven keresztül kaszáltatási munkába nem vétetik. Egy boglyás ilyenmű lápkaszáló töretésére 4 napi szám s mint fentebb is előadatott tíz év szükségeltetik arra, hogy rendes kaszálási állapotra jusson s akkor is vad, vizenyős, íztelen sásas szénát ad, amely csakis heverő szarvasmarhák tengetésére használható szénát terem.“ Ilyen lápkaszálók a besztereci határban: *Bajcs lápon, Nagy Bajcs, Gyakor bajcs, Borzokos alatt, Boz szigetnél, Böve oldalon, Cserés, Dögejtő, Dögejnél, Egres, Egreshegyen, Kert alatt Egresék közt, Fírhídjánál, Gyalapon, Halas lápon, Hidszegnél, Hosszú homoknál, Illtó láp, Járatnál, Széles Járát, Járát fele, Kaboláson, Katonatónál, Kápolynál, Mogyorós Kápoly, Kántor erdeje, Kert alatt, Kiés lápon, Királytónál, Királytőszegnél, Mája lápon, Nagy Mája, Nagy Mája alatt, Kis Mája, Megyeri határ, Nagy láp, Nagy rév, Négy láp, Nyáradszeg, Orozd oldalon, Pap földje lápon, Pecsényés hegyen, Poklos telke, Sáfrányos, Sulymodnál, Sulymod lápon, Szőlőfadülő, Törésláp, Tahy lápon, Tűszeg lápon, Tice szélen, Várnál, Vizigólyásnál, Zöldtő.*

Meg kell még említenem az úszólápokat, melyek árvízkor a

víz tetején maradva a szél által egyik község határából a másikba vitettek. Sokszor megesett, mint mondják, hogy a besztereci határban lekaszált szénát a dombrádi lakosok etették meg jószágokkal.

Kaszálóknak használtattak a dombosabb kiemelkedő részek, sokszor egész szigetet alkottak a cseret között, leginkább a száraz-területek árvízjárta részei, hajlásos oldalai. *Belsőhidszeg, Farkasnyarad, Illtó sziget, Kaboldás, Gyöngyös, Sáfrányos, Vizigólyás, Papföld, Fényeskaszáló, Siposerdeje, Királyhegyet környező kaszáló, Gyepeshegy kaszáló, Paptava kaszáló, Kies nagy gyep, Kápoly kaszáló, Nagy Mája gyepkaszáló, Bajcs, Gyakorhajcs és Boz szigetek* körüli kaszálók.

Erdőrészek, erdők a besztereci határban sem a múltban nem voltak, sem a jelenben (1862) nincsenek, így szól a faizás gyakorlatának kipuhatolása céljából felvett tanukihallgatási jegyzőkönyv, hanem a nádasok között letört és lápkaszálókká minősített területeken magvetés által neveltek égerfákat, melyeknek megmaradása fölött örködtek még akkor is, midőn a lápokat minden évben égetés által tisztogatták, sőt ha valaki közülök kártételi szándékból az egresekert pusztította, azt a közöttük létrejött egyezség szerint meg is büntették. A helynevekben *Falu alatti égres, Kápoly lápi égres* maradt fenn, a tagosítási térképen őt helyen van feltüntetve égreserdő a cseretek között. E kevés írásbeli adattal ellenkezőleg a jelenben élő öregek azt vallják, hogy régen szép égresek voltak és sűrűn a határban. Ők mondják, hogy 1864-ben az összes égresek kiégtek; az el nem égett darabokat a lakosok hordták haza, egy-egy 15—20 köbméternyit. De mondják azt is, hogy még emlékezéseik szerint is sok erdős rész, fás hely volt különösen Beszterec déli részén. A Kereked hegyen végig a *Nagysűrű bokor*, Fényes ároktól Kerekedig a *Kissűrű bokor* tartott, melyek mogyoró, tölgy, ezüstös rakottya, galagonya, kökény, vadrózsa, berkenye fákból állottak. Vadrózsafa sok volt a Kéknek vezető útfélen, tölgy ritkán. A szigetekeken szilfa és a *vincfa* volt. Hogy nemcsak égresek voltak, szájhagyományok nélkül is következtethetünk a helynevekből, így a *Nyárfás erdő* a nyárfákról ad hirt, melyek fehér- és topolya nyárfák voltak az öregek mondása szerint. *Cserés sziget* cserfás, gazos hely volt. *Mogyorós Kápoly* helynévben a mogyorófa őriztetett meg, melyből a szigetekeken volt igen sok. *Körtélyeslapos* névben a vadkörtefa mentetett meg az elfeledéstől, két szép hatalmas példánya ma is

megvan a temetőben, melyek idejét 250 évesnek mondják. A ref. anyakönyv 1820-iki bejegyzése: „A templom mellett való szilvás közös a Predikátorral”, bizonyítja a szilvafák elterjedését, kedvelt voltát. Az első akácát 1831-ben ültette Porzsolt Gábor prédikátor, 1832-ben a kertalatti fűzfákat, melyből a lakosok szerint kevés volt.

Szántóföldekül használtattak a mocsarak közötti kisebb elszigetelt homokhátak, az úgynévezett *szigetek*, melyek az északi részen keletkeztek, míg a déli részen Kék felé húzódtak a nagyobb szárazulatok, így a vizek kanyarulataiban hosszú földnyelveket, félszigeteket képező *szegek* a megfelelő zugokkal és a nagy területeket kitevő *hegyek*. Szántották a szigetek közül a *Nagy Bajcs*, *Gyakor Bajcs*, *Kondor sziget*, *Kis Mája*, *Nagy Mája*, *Boz sziget*, *Cserjés sziget*, *János sziget*, *Vársziget*, *Kápoly sziget*, *Csékje*, *Kies*, *Kukora sziget*, *Alhatnám szigeteket*; a szegek közül: *Királytőszeg*, *Tűszeg*, *Nyádradszeg*, *Hidszeg*, *Hosszú homok*, *Fiadzó homokot*; a hegyek mindegyike művelhető volt: *Egreshegy*, *Fényesárok hegy*, *Gyalaphegy*, *Királyhegy*, *Kies-*, *Kereked-*, *Szerencse* és *Vásároshegy*.

E csekély száraz terület kivételével az egész határ mocsaras, vizes volt, a Tisza árja öntötte el. De nemcsak az északi oldalt határoló Tiszából táplálkozott a Rétköz, hanem délről a Nyírségről lefolyó nyírvizekből s a talaj, eső és hóvizekből is. A *közlekedés* természetesen csolnakon történt, úgy a határban, mint a szomszédos *Kék*, *Dombrád*, *Halász*, *Megyer*, *Rád* községekre. Csolnakok hozták az egész lakodalmas menetet, ha helybeli legény a szomszéd községből nősült. Csolnakja volt majd minden gazdának, melyeket helyben is csináltak, de mégis legtöbbször a beregmegyei Nagydobronyból hozták. Egydarab tölgyfából való volt, hegyes orrú és olyan nagy, hogy 15 mázsa halat is elbirt. 48 táján Juhász Józsi 40 emberre való hajót hozott a községnek, azon szállították a szigetről a termést. Árvizes időben Nagy révnél kötöttek ki a csolnakosok, meg a kertek alatt, mert egész addig lejött a víz. A *lábó* vagy *tutaj* rendszeren a Tiszán úsztatott fenyőfa gerendákból összevert talpakkal állott, melyekre deszkát szegeztek. Járó-menő vizijármű volt, melyen nagyvizek alkalmával követ, szénát szállítottak, meg a szigetre felszorult jószágot is azon hozták haza. Háromöles hosszú csáklával tölték a járműveket. Kuthyban olvassuk: „magasabb helyről széjjel nézve kákás dágványok fogják fel a szemet, keresztül kasul szelve vízi-utcákkal, középen sík vizek, libegő lápok, náderdők, illványos

rónák". E vízi utak úgy keletkeztek, hogy a jóság az egy csapáson való járással a nádat, gazt letörte. *Uszványoknak* nevezték az ilyen utakat, melyeken a menetel biztosítva volt. Nevezetesebbek a Kondor-, Nagyrév-, Nyáradszeg uszvány. A víziutak néhol szélesek, máshol keskenyek voltak, úgy hogy a nád kétfelől összehajlott s olyan lett mint az alagút. Bárhová mentek, a legrövidebb utat választották és az ismert víziutakon mentek, ilyenek a bajcsi-, vári-, zsőcei (= dombrádi), kéki víziút.

A község csekély művelhető területe (366 h. 795 □ öl) csak a rozst termette meg. Az 1772-iki összeírás szerint is „határa a nagytóktól elnyomattatván mind szűk, mind tiszta buzát, árpát, lent és kender meg nem termi s található kevés szántóföldjeit az árvíz felébe is megvesztegeti". Öreg emberek vallomása ugyanígy szól azzal a változtatással azonban, hogy a len, különösen a kender magok szükségére a kertjökben megtermett. Árvízkor a vizes földben fele kunkoly volt a termésnek, a vad zab is vizes helyen termett sok a rozs között, mely szintén rontja a lisztet. Volt még egy ellensége a gabonának a takarmányul természetű lenvirágú *babó*, vagyis vadbükköny, mely elfutván a tetején a szemet kifejlődni nem engedte. A szigetek öt-hat gazdáé voltak s igen bő termést adtak,¹⁾ de mivel csak a legtetejüket nem vette el a víz, mégis keveset termettek. A buzát hírből ismerték; gyúrólisztet is Kékről hoztak. Szájhagyomány szerint kenyér csak a gazdagok asztalán volt, azoknak is szűken. *Tengeri kenyeret* ettek, mert a tengeri megtermett. A tengeri kenyérsütést nagy tökéletességre vitték. Málét káposzta levélen, meg tengeri csuhélyon sütötték kemencében. A gabonalisztból készült béles tésztába tengeri kását, meg káposztát tettek tölteléknek. *Tatárkát* kis mennyiségben természetlek, nagy inségben tengeri csutkával őrlték kenyérlisztnek. Elég jó kenyér sült a *totéből*, mit inkább takarmányul használtak ezelőtt is most is. A totért, azt mondják, Gömörből hozták valamikor, ma mindenütt terem a Rétközben; olyan mint a tavaszbuza. Szakálatlan, de tokos. Kásának is darálták s tejjel ették. A *kölest* gyepes földeken, homokban, kiégett helyen termelték. Mivel helyben nem volt kásacsínáló malom, elvitték *Demecserbe* és *Kemecsére*. Termesztették még a dinnyét ősi szokás szerint a hegyeken. — Néha mindent elvitt a víz,

¹⁾ A Zöldtó közvetlen közelében levő János- és Alhatnám szigeteken egy köből gabona vettetett el és 22 köből termett 1867—68-ban.

ilyenkor pákászatból éltek, vagy mint 1867-ben is a *Nyírségbe* jártak krumplit, tengerit kapálni felesbe, mely a magját is alig termette meg. Még a jószágot is elhajtották nyárára *Bogdányba, Tétre, Ajakra*. Hogy mennyire kevés kenyérnek való volt Beszterecen, kitetszik az öregek azon egybehangzó állításából, hogy egy kenyérért két napig is kaszáltak s egy tengerikásás gömböcért 100 kéve nádat vágtak. Ami kis termésük volt, szuszékbán kamrában állott s azt a községben a Templomhegy szélén, a jó kút mellett, a régi temető helyére épült ref. egyház szárazmalma őrlötte meg.) Az 1772-iki összeírás szerint a víztől felmaradt szántóföldecskéjéből, esztendőnkint nyíllal élván, egy egész házhelyes gazdának négy posonyi mérő alávaló szántóföld szokott jutni egy mezőre. Kis határjok három nyomásra volt felosztva. Trágyázni földjüket nem kellett, 1874-től három évenként egy keveset, ahol a víz nem járta. Faekével szántottak, eléje lovat vagy ökröt fogtak. A föld művelése nehezen ment, mivel csolnokon vihették oda és hozhatták vissza eszközeiket, jószágaikat, valamint a termést is.

Szénatermő rétjei marhatartásra alkalmas szénát termettek, éppen azért főleg jószág tartással foglalkoztak. A kaszálók azonban oly szoros helyen voltak, hogy míg az erős tél miatt be nem fagytak, szénájokat házukhoz sem hordhatták. Mivel a helységből a lakosok a vízfagyáson kívül egész esztendőben szárazon ki nem járhattak, marhájakat hol úszóban, hol gázlóban hajtogatták, maguk pedig csolnokon kénytelenítették ki s beköltözni. A szénát is kötélbe kötve csolnokon szállították haza. Ha tavaszkor a víz kaszálójukon hevert, sarjút sem kaszálhattak. Nagy árvízkor annyira megszorult legeltetésben marhájak, hogy székes és lápos helyekre voltak kénytelenek hajtani, ahol pedig legtöbbször káruk szokott lenni, mert a jószág a lápkutakba beleesett, mételytorzsától felpuffadt, sáson pókot kapott, melyektől aztán elpusztult. A kaszálók ki lévén osztva a gazdák között, egy gazdának négy szekérre való szénája volt.) Gyakran kora ősszel, mivel Kisasszonyra (szept. 8.) már zöld vetés volt, kicsapták a jószágot s csak hóval hajtották vissza. A legeltetési joggyakorlatra nézve 1862-ben a tagosítás alkalmával értes emberek vallják „A besztereci jobbágyságnak elkülönített legelője sem most nincs, sem a múltban nem volt, legelő-

¹⁾ Az eklézsia által épített ezen malmot, melyet *Vályi András* is említ 1796 írott helynévtárában 1897-ben bontottak el.

²⁾ Az 1772-iki összeírás 5. pontja szerint.

térek csak mindössze néhány lápoknak, nevesen a *Tahy láp*, *Nagy láp*, *Sulymod láp*, *Zöldtő láp*, *Nyárádszeg láp*, és némely ezen lápokat kiegészítő *gorondok* nevesen: *Farkas nyárad*, *Sáfrányos*, *Kis sziget*, *Hídszeg*, *Kondor*, *Nyárad*, *Miklós és Baglyos szigeteken* termett füvek leetése szabadságában határozottan ezen területekre marháikat a majdnem minden évben kiáradt Tisza vize miatt úszóba hajtották fel legeltetés végett. Legeltették még az ugarokat is, melyek egyharmad részét teszik a mostan található szántóföldeik mennyiségének. Előadásuk szerint a legeltetési joggyakorlat közös volt a földbirtokossággal, egyik a másikat ebben a legkevésbé korlátozván. Jóságállományuk ló, tehén és sertésből állott, de ló igen kevés volt. Juhot nem tartottak soha sem.

Kevés földjükön az elmaradhatatlan árvizek miatt nem teremvén gabonájuk a község lakóinak, élelmük megkeresése végett a rétségre voltak szorítva. Halászásból, vadászásból éltek: a vizekben halak, csíkok, a nádasokban sokféle vizimadarak és tojásaik, a szigeteken a vadak nyújtották a táplálékot.

Halakat nagymennyiségben a csuka, potyka, harcsa, devérdubár-, kerek, fehér-, veres- és jászkeszeg, kárász vagy lepényhal, tat vagy cigányhal, márna, süllő, sigér voltak. A tavakban teknősbéka és pióca.

A halak fogására a következő szerszámokat használták: *verse háló*, éjjelre tették ki a víziutakra, folyásra, ellenzővel kaput csináltak neki; *gyalom*, nyolc ember kezelte hígvizen Bőve és Orozd tavakban, télen jég alatt; *húzóhálóval* árkokban, *tapogatóval* és a tapogatót helyettesítő feneketlen *kasderékkal* sekély, meglábolható vizen, *véterrel*.

Háromágú *szigony*val a harcsát, potyát tömjé tövében, töre-morában, habverés szélén szigonyozta egy ember, míg a másik világított ellenkező irányban tartva meggyújtott nádcsovát, a harmadik pedig a csolnakot tartotta. Legősibb módon kézzel fogták a halat íváskor a parton, csíkot a sárban. Az 1772-iki összeírás azt mondja, hogy „halászni télen szoktak az uraság hálójával feléből”, amin a jég alatt való gyalmolást kell érteni, mely olyan dús eredménnyel járt, hogy kilenc szánnal fogott egy nap alatt egy gyalom. Csíkot csíkkassal fogtak. A kónyáriak télen Beszterecen laktak, kivették a Ticét és Járatot és csikáztak egész télen. Állandó halászok voltak itt Kállóból is Kállay János és Kós Péter. A helybeliek közül 10–15 család foglalkozott

halászzalatt, mely családok ma vagyonilag első helyen állanak. A fogott halat otthon az udvaron színbe rakták, 2—4 frt. volt mászája. Ami nem kelt el, vitte boldog-boldogtalan és a disznók ették meg. Így éltek „*csíkbul halbul*“, mint 1839-ben készült harangjuk mondta s hogy ez mennyire igaz volt a szabályozás előtti megélhetésre bizonyítja az is, hogy a szomszéd községek *karász-fogó Beszterecnek* mondták találóan a község nevét. A gyalmolás jobban és többet jövedelmezett, mint az aratás. A halászat később zsidó kézen volt s a zsidó által a pálinkaivás is elterjedt. A halat vitték Kálló, Nyírbátor, Kemece, Dorog, Bőszörmény, Nagykároly, Debrecen, Nagyvárad városokba.

Kenyér helyett hal volt a főtáplálék paprikásnak, édesen, (sós vízbe hagymát, hagymaszárat vágta, rárántottak), savanyúan, töltve, sütvé. A halászok nagy lére krumplival gulyásosan főzték nyárson sütötték és zsíros kendőbe takarták; a lakosok kemencében nádron, vasrostélyon is parázs fölött olyan szép pirosra, mint a rózsa. Az apró sigér halat meg beöntötték tisztítatlanul a befűtött kemencébe, olyan magasra ugrott, majd a tetejét ütötte. Mikor megsült, vastag husáról a pikkelye könnyen lejtött, meghasították, a belét kivették, megsózták és úgy ették. A csíkot káposzta lében főve, ritkán sütvé is, a rákot töltve levesnek fogyasztották.

A vízi madarak milliárdjai közül a vadkacsa, vadlúd említendő első helyen, melyeket husáért fogtak. A sokféle viziszárnyas tojása egyik legkönnyebben szerezhető eledel, ebből kosár, sőt csolnakszámra szedhettek össze nád, sástőveken, zsombékokon, vízszéleken, habveréseken, vizek tetején úszkáló leveleken. A kacsát veres gyűrűből készült *csapóval* fogták, mit az úszvány azaz a vadmadarak törte utak végére tettek, ahol a nádasból kijöttek. Aratáskor meg, midőn az öreg kacsa vedlik és lusta, tehetetlen, körülvették tanyázó helyüket s kézzel szedték össze. Fogyasztásra vadászták még a szárcsát, vizityukot, a halízú budokányt, sőt a lébucot is.

A rétköz vadállományát képező vadak Beszterecen is megtalálhatók s nagy számmal voltak; így a sűrű nádasokban a *réti farkas*, a szigeteken, Nagyrévben egész nyájakat alkotó *róka* és tavak szélein, partlyukokban a *vidra*, ez utóbbi fogásából nem egy ember élt; a jó meleg bundájú *vadmacska*, a *menyét* és a nagyszámmal levő nyul, mely sokkal verhenyesebb, mint az alföldi mezei nyul. Árvízkor a víz által körülvelt kis szigetekre szorultak fel, amikor evezővel, botokkal vették le. A *borz* valamikor igen

sok volt, a község északi részén egy magasabb sziget *Borzoka* nevében él, hol szeretett tanyázni. A 80-as években már ritkán fordult elő.

Legfőbb jövedelmi forrás volt a nád. A nádat télen vágták, mikor befagyott a víz.

Mindenféleképpen a nád volt a leghasznosabb a rétség terményei között, mely házfedésre, kerítésnek, falnak, többszál összekötve karónak, és tűzre használtatott. *Vályi András* 1796-ban nádját és gyékényét említi hala mellett.¹⁾ Gömörből jártak ide bordások, kik a szép vastag erős nádat vitték szövőszékhez való bordának. 1871 óta csomókba kötve a demecseri állomáson adták fel. Eladásra vitték a nádat Nyiregyházára, Kemecsére, Kállóra, Nánásra. Hetenként 100 kéve nádat vitt egy ember. 2 frt. volt száza. Az árán ott a helyszínén azonnal kenyeret, lisztet vettek, melyek Beszterecen nem voltak kaphatók. A tagosítási periratokban olvasuk 1862-ben: „A besztereci határban található s létező nádasoknak letarolását minden megszorítás nélkül és minden évben eszközölhették, a serényebb és szorgalmasabb egyén abból magának kisebb vagy nagyobb mennyiséget vágathatván a nélkül, hogy erre a földesúrtól engedélyt kérni, vagy a vágathatási szabadságért valamit adózni kénytelenek lettek volna.²⁾ Később megjavították a nádvágást, feléből, és harmadából vágták.

A nádon kívül gyékényt szőttek, kosarakat, méhkasokat fontak, miket pénzért el is adtak. A sást és a szőlőkötő gyékényt Tokajba vitték.

Méhészettel foglalkoztak, a szigetekre kivitték kasostul, télére hazahozták. Vad méh is zsongott a nád közt, lápokon, vizinővényzetről táplálkozott. Harmatos reggelen a mézharmat a nádlevelekre úgy szállott, mint a dér, csakúgy csillogott, a méh szerette. A vadméhtől nehezen lehetett a mézet elvenni, megtámadta azt, aki háborgatta; félték tőle. A sonkolyból viaszt főztek.

¹⁾ *Vályi András*: Magyarország leírása. 1796.

²⁾ A perirat itt idézett jegyzőkönyve tovább is szól nevezetesen, hogy „a nádvágathatási jog a földbirtokossággal közösen gyakoroltatott s ha a földbirtokosság bármely tagja a legtovábbik vidékről bármily nagyszámú nádvágó egyént küldött, azok által a legnagyobb mennyiségű nádat levágatta is, a jobbágyoknak ezen eljárás ellen tiltakozni szabad nem volt. Azonban a jobbágyoknak más mint magok szükségletökre és eladásra tilos volt.” Csak papiroson lehetett így. Ma élő öregek állítása szerint is a rengeteg nádasból mindenki annyit vihetett, amennyit akart. Ebből éltek. Nem is lehetett azt olyan nagyon ellenőrizni se.

A rétség egyéb terményei közül a Ticén és a Sulymos tóban található sulymot, meg a tukorcát vagy hegyeskét és a kökényt használták, fogyasztották.

A vizek, mocsarak és cseretek által körülvelt község egyetlen kígyósan kanyarodó utcából állott, mindkét végén kapu volt, valószínűleg a jószág elbitangolásának megakadályozása végett.¹⁾ A község legmagasabb helyen fekszik a határban, 105 m. magasan a tenger színe felett, a víz sohase öntötte el.

A mocsarak, vizek védett helyzetet biztosítottak a községnek. Tatárdúlás, törökporlyázás, kuruc-labanckor s más háborús időkben ment volt a lakosság a veszedelmektől, zaklatásoktól, mit mutat, hogy más község lakosai is idemenekültek a Nyírségből s itt eléggé biztonságban érezték magokat. Szájhagyomány ugyan megőrzött annyit, hogy a második tatárjáráskor itt is átvonult az ellenség s a lakosság széjjelszaladt a még megközelíthetellenebb, védettebb szigetekre.

Adatok hiányában nem beszélhetünk arról, hányszor ülték meg a községet. Bizonyos csak az, hogy az északi rész, a felvég a régibb része a községnek, a templom környéke. A ref. templom északi fala, mely faragott kocka kövekből való, megmaradt. Lehet, sőt valószínű, hogy a vármegye történetében 1337 tájáról említett s Mindszentekről nevezett katolikus templomé volt, melynek papja abban az időben Miklós. (A helynevek közt van Miklós sziget). A régi temető a templom körül volt, a mai a község délkeleti részén van a kert alatt.

„Ezen helység kevés lakosai részint örökös, részint szabad menetelű jobbágyok“, mondja az 1772-iki összeírás. S egy úrbéri telek illetménye teszen beltelekben 1, külsőségben 42 holdat.

A helység mindenkor kicsi lehetett, még 1886-ban sem érte el a lakosok száma a 400-at. Kicsisége mellett szól az is, hogy földes uraf soha se laktak itt. De a kevés száraz területtel bíró csupa víztenger határ nem is lett volna képes nagyobb lakosságú község eltartására. Következésképp a telkek száma se lehetett sok. Minden esetre nagyobbak lehettek a mostaninál, élő öregek még emlékeznek arra, hogy némelyik régi telken három család is lakik most. Pap Julianna, a falu legkorosabb asszonya beszéli, hogy 1850-ben 40 rossz ház volt. 1863. jul. 23.-án 33 és 1/2 telek állapítottatott meg. 1876-ban 47 ház volt 300 lélekkel.

¹⁾ Ugyan e célt szolgálhatta az a nád-garágya is, mely a község déli végétől Kék felé egész a Kereked vizéig terjedt az öregek állítása szerint.

A lakosok emlékezései szerint a legrégebb s legprimitívabb hajlék a padlásolatlan földház volt, amit *bogárhátúnak* mondtak, az elején gáddal, végén tenyérnyi ablakkal, mint amilyent istállónak használnak ma is. Ennek teteje kívül belül tapasztott, ha csak belől tapasztották, akkor a tetejére földet hánytak. Kis pítarból és szobából állott, grádicson mentek bele. Huszonöt évvel ezelőtt még meglehetősen látni a háznak azt a fejlődését, miként nőtt ki a fala a földből magasabbra s a földszínére érve hogyan maradt el a gádor mellőle, nyomát csak a pítarajtó fölötti kis ereszen hagyta meg. A földszínére épített házak is igen alacsonyak és kicsinyek voltak, általában szobából s konyhából állottak. Ilyen ma is van.

Az építés anyagát természetesen a rét szolgáltatta ; a legősibb anyag a sár és nád itt bőven állott rendelkezésre, azonkívül az éger, rakottya és fűz.

A házak fala régebben nádból és sövényből készült. A legtöbb ház *patics* volt, nagy tölgyfa ágakra állítva, melyeket égerrel, rakottyával, kosárnak való fűzzel, helyi neven *malakatna* fával fontak be és *mereglyére* építve, vagyis a tölgyfa ágak közé több kisebb, illetve vékonyabb ágas téve, aztán úgy befonva. A *patics* után a *fecskerakás* volt a legelterjedtebb, a szalmás sárból falrakás, mely nyáron hűvös, télen igen jó meleg. A *vertfalat* Balla Pál kezdte 1856 táján, de példáját nem követték. *Vályugfalat* 1870-ben csináltak először igen nagy, nehéz vályugból, az 1880-as évek elején aztán általánosan elterjedt a mai nagyságú vályug használata. Bodroghereszturi riolit kővel 1900-ban kezdték rakni egynehányan a falak alját, mint ahogy a Nyírség minden községében szokásos. Téglá fal ezelőtt se volt, ma sincs.

A padlás nádból készült, alól fölül betapasztva sárral. 1885-től van deszkából, ma is ez használatos.

A tető nád volt mindig egész 1905-ig, amikor a cserép, még pedig a legújabb fajta zsindelecserép váltotta fel. A földházak teteje rakottyából készült. Zsindeellyel csak a templom volt fedve, 1896-ban az is bádoggá lett. Zsindeellyel legfeljebb a korhadtnádtetők széleit szegték be. A tetőzet beeresztett vagyis sátoros, melyet ágas tartott ; a régi házak körülornácosak voltak.

A házakon nádból és vesszőből font tapasztott u. n. pendelykémények voltak. Megemlítésre méltó, hogy régebben az építésnél az egész falu segédkezett, közösen csinálták a házakat.

Az épület berendezése a lehető legegyszerűbb volt. A szobá-

ban a konyháról fűthető kis kemencén kívül mellette, a sarokban állott a kandalló sárpadkán, a füstöt felfogó sátorral. Éjszakára a kűrtöt egy rossz kosárral dugták be. Deszka nyoszolya, szalmával befonott égerfa díkó, asztal, legtöbbször alacsony asztalszék volt az egész butorzat, egy két sás vagy deszkaszékkal és az elmaradhatatlan ládával, később a komótládával, mit a ház asszonya vitt. A gyerekek a földön ültek. Az ágy is legtöbbször elnyűtt, kopott csolnakhózból telt ki, négy cőveken állott. A díkót, a széket is csolnakhózból alakították át. A kandallóban rakottya, meg égerfa égett, világánál fontak asszonyok, lányok, mert petróleumot nem ismeretek 1870-ig, legfeljebb csak fazékfenékbe tett, zsírba tekert ronggyal pislákolnak. Jobbmódú helyen, ahol méhet tartottak, a sonkolyból főztek viaszkot és viaszgyertyával világítottak.

A szabad kémények alatt a pítar közepén állott a szabad tűzhely négyszögű 70—80 cm. magas sáralkotmány, melyen tűz égett, körülrakva kisebb nagyobb fazekakkal. A kemence szája előtti padkán jobbról vagy balról zárt tűzhely, kattan volt, mosáskor használták. Egyébiránt a kemenceszája előtti padkán vasháromlábbon is főztek.

Kívül a tornácon a pítarajtó mellett kétfelöli sárpadka: beszélgető hely.

Az udvaron levő melléképületek meglehetősen összevisszaságban voltak. A kamara egyszer a ház végében, máskor a pítarajtóval szemben. A háztól 40—50 lépésnyire a földől vagy istálló, ló, tehén részére, nem más, mint a régi földház, elől gáddal, végén ablakkal.

Ivóvizet ásott kútból ittak a községben, hol egyedül jó kút az egyház portáján a malom telkén volt, odajárt az egész falu. Külterületen a Kerekedhegy alatti kútból. Az egész faluban alig volt 5—6 kút, a kert felöli lapos helyeken ásták két-háron ölre, pedig a szennyvíz is odafolyt; a víz magasan állott benne. Áradáskor egészen megtelt. Sokszor kézzel is merithettek belőle. A kutakat náddal, sövénnel, deszkával bélelték ki.

Majd minden ház előtt kis kert volt, hol a zöldségféle magok szükségére megtermett. A telek végén levő nagyobb kertben pedig káposztát, bécsi tököt, paszulyt, krumplit termeltek, később a hatvanas években dohányt is, mely utóbbit csomósan vitték Tokajba, Bogdányba. Répát nem ismerték. Káposztából legfeljebb 3—4 szekérrel termett, krumpli két zsákkal az is magyar krumpli volt, melynek sok és hosszú az indája, de igen

apró a termése s olyan ízű, mint a faggyú. Udvar disze az eperfa, melynek árnyékában nagy melegben meghúzódott az apró-jóság, termését ették a pulykák is. Udvaron, kertben levő gyümölcsfák közül a szilvafa említendő meg, melyből Kántor Ferenc udvarán 150 drb. is volt körül a portán. A körtefa vadon is sokat termett. gyümölcsét aszalták, ágyban szalma közé tették, ráfeküdtek s úgy puhították, onnan szedték gyerekek, felnőttek. Volt még édesalma, jobb módú helyeken meggyfa is. Magok részére kendert vetettek a kertbe. A fonalat Orozd, Böve, Nagyrév, Papere, Járát és Ticében mostak. A vásznat a kert alatti locsogókön fehérítették, 50 véget is. A kertben méhes állott, harminckassal is volt némely helyen, egy kas 90 kilót is nyomott. Úgy mondják, hogy az 1877-iki nagyárvíz pusztította el a méheket. Az udvar tele volt nádkúpokkal, egy-egy udvaron 2-, 6-, 10.000 kéve nád is volt.

A körülárkolt telkeknek kerítése nem volt, ahol volt nádból fonták, beszegték, megkorcolták. Olyan erős nádkerítést tudtak csinálni, hogy a bika se törte ki. Soká tartott, a korcát reperálták néha. A templom is náddal volt kerítve. Sővényből kevés kerítést fontak. Deszkával a lelkészi lakot kerítették be először 1880 végén s a 90-es években lett általános. A ref. egyház matrikulájában olvasható, hogy „1831. esztendőben Porzsolt Gábor prédikátor ültetett a parochiális ház eleibe az útra egy Akász fát.” Ez lehetett az első akácia Beszterecen.

Ruházatuk a lehető legegyszerűbb, magukszölte-fonta vászon ing, gatyá, nadrág és kitli, meg csepüből készült zsáknadrág. Télen fehérkődmén és aprófürtű guba, a gazdagoknak piros bársonnyal bélelve. Vasárnapló kék kabátjok hátravető zsinórral. Bocskorba jártak télen-nyáron, még a templomba is, takarosabb, könnyebb volt mint az akkori csizma, mely nem szeges, de fonállal varrott volt. Akinek csizmája volt, sarkára élesszegű patkót veretett, hogy a jégen el ne essen. Használtak még háromsarkos jégpatkót is. Ha nádat vágni mentek a rétre, fabocskort kötöttek a csizmára két guzzsal. Nyáron pörge kalapot, télen nagy gombos báránybőrkuksmás, karimanélküli sipkát hordottak, csak a szemök látszott, úgy lehúzták. A férfiak válligérő hosszú haját hordták hátul görbe fésűvel, nyáron kalap alá tették munkaközben.

Az asszonyok vászon festett kabátot, kanavász kabátot, kanavász keszkenőt viseltek virágos selyem kendővel, fejkötővel. Piros kordován csizmában jártak. Cipő nem volt.

A község lakossága tiszta magyar, legnagyobb részben református vallású. A legrégebb családok a Csáki, Kántor, Pap, Farkas és Vass családok. A ref. egyház anyakönyvében 1780-tól van bevezetve a születés és halálozás, melynek tanúsága szerint a lakosság 1900-ig tízévenként 17, 30, 26, 34, 18, 25, 0, 29, 16, 15, 95, 30% szaporodást mutat. Más községekből Kékcseről és Kanyárról házasodtak leginkább. 1871-ig három zsidó család volt. Cigány egykét kunyhóval mindig volt emlékezés szerint, kik nyáron sármunkával és teknőpántozgatással, télen gyékényfonással foglalkoztak. 1763-iki összeírás szerint 22 jobbágy és 10 majorsági zsellér család lakott a községben. A lakosság száma még 1880-ban is egykettővel haladja meg a háromezretet.

Egészség tekintetében szívósak, betegségtől mentesek voltak, 80—90 évet éltek, végelgyengülésben haltak el. Leggyakoribb betegség e vizes, mocsaras, szűnyogos helyen a malária vagy amint írva vagyon: „rohasztó hideglelés, forró betegség, forrónyavalya”, aztán a sinlődés, szárazbetegség, hűlés, hektika vagyis a tuberkolózis, gyakori még a vízbetegség és a kelevény. Egyéb betegségek a süly, fene, tályog. Említésre méltó az 1849-iki 3 kolera eset, azért, mert e teljesen elzárt szigetszerű községbe semmiféle járvány nem hatolt be, se az 1813.-iki, se a legnagyobb 1830—31, se az 1873.-iki kolera itt nem szedett áldozatot, melyek pedig több ezer lelket pusztítottak el a vármegyében. Ragályos betegségektől, járványoktól ment volt a község.

Az elemi csapások közül, melyektől legelőbbet szenvedett a község, az árvíz említhető meg. Minden évben a tavaszi és őszi árvizek, valamint a nagyobb árvizek magában a községben kárt nem tettek ugyan, annál többet kevés szántóföldeiken. Az 1867-iki nagy árvíz annyira elöntötte még a szigeteket is, hogy csak a legteteteje állott ki a vízből, mintegy 50 holdnyi. A nyírvíz 1876-tól úgyszólván minden évben kiöntött 1890-ig. Az árvizek ha kárt okoztak is, mert hisz vetést, legelőt elvették, elborították, nagy ritkán hasznát is hozták, pl. 1867-iki annyi halat hozott a Rétközbe, hogy Beszterec ma is jómódú gazdáit az szülte fel, gazdagította meg. Az árvíz néha oly gyorsan jött, hogy a szigeteken kint levőket felszorította, embert jószágot egyaránt. Különösen ha feltámadt az északi szél, segítségökre menni nem lehetett, olyan hullámokat vert, hogy a csolnak elmerült. Ilyenkor a felszorultak súlyommal, tengették napjaikat, a jószágnak leveles ágakat adtak.

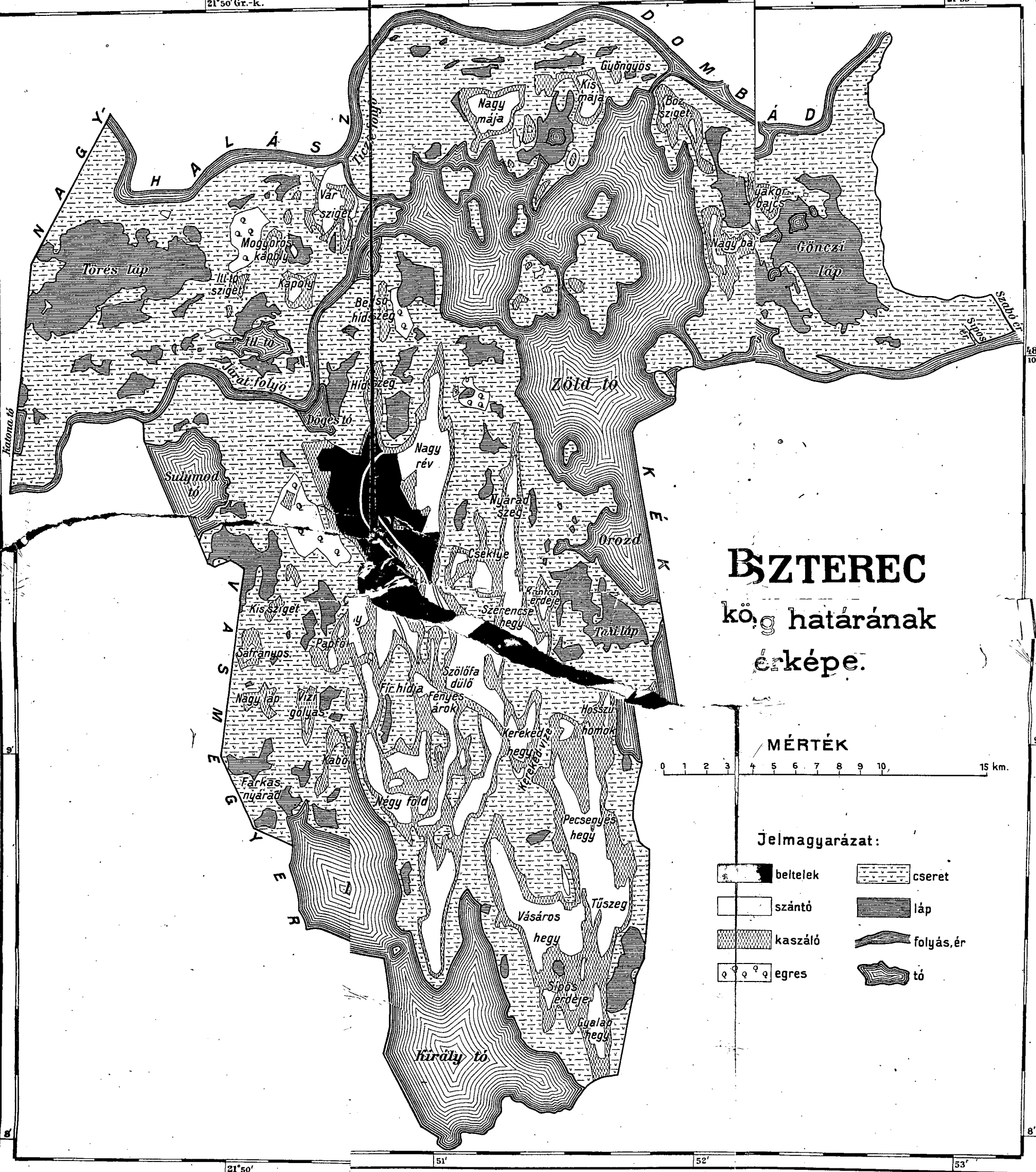
A szárazság itt nem csapás, de a legnagyobb áldás volt,

21°50' Gr.-k.

51'

52'

21°53'

21°50'

51'

52'

53'

ert annál több termő s kaszáló helyök lett. A ref. egyház matrikulájába feljegyezte Porzsolt Gábor prédikátor, hogy az 1827 esztendei nyáron a nagy szárazság miatt a Gyalap vize is úgy kiszáradt, hogy a fenéken is poros úton lehetett menni.

Ugyancsak ő jegyezte föl azt is, „hogy az 1829-ik Esztendei Jyár igen kedvező és takarmányokra igen alkalmas volt az ősszel együtt. De a Tél 7-ik Novembris tsikorgó hideggel békötött és sohasem lágyult, annyira, hogy még a legmélyebb Tavakba is a Halak mind megdöglöttek, a Havak és a hófúvások sok házakat, épületeket, szénakazalokat bétettek, egy faluból a másba, míg a hó lejjebb nem szállott, járni lehetetlen volt, hihető hogy országszerte uralkodó Marhadögöt is ezen nagy hideg és szelek szüntették meg. — Tartott ezen kemény tél szakadatlanul 1830 esztendő Március 19 napjáig, ekkor kezdett az idő enyhülni, de azonban a Marhakat itt 5 Aprilis is jégen egész bátorsággal hordották a szigetekre“.

„Ugyanekkor július 1-én Beszterecen, de az egész országban is oly rettenetes földindulás volt, hogy sok épületekbe igen nagy kár esett és a Népet nagy rémülésbe hozta este 8 órakor. Aug. 4-én éjszaka 2 órakor hasonló földindulás volt.“

„1846 május 20. d. u. 5 órakor oly irtózatoss jég esett, hogy az őszi vetésből éppen egy szál sem maradt, ezen esztendőben aratás nem is volt“.

Tűzveszélyre a 80-as években emlékeznek, de ha többször előfordult is, egy két háznál több nem eshetett áldozatul, mert a község, kigyós kanyarodásánál fogva nem éghetett le soha.

A község félreeső földrajzi helyzetéből következik lakosainak konzervatívága. Évszázadok óta ugyanazon életfeltételek mellett éltek egész a vizek levezetéseig. A halászás és vadászással járó csendes, szótlan, örökösen figyelő természetöket mogorvaságnak, durvaságnak minősítették az itt megforduló többnyire vadászó urak. Egyszerűség, természetesség a foglalkozásukkal járó bizonyos fokú szelidség jellemzik e népet. Véres verekedések, gyilkosságok itt nem fordultak elő, legfeljebb az történt meg, hogy a rendetlenkedőt a templom előtti kapuban megcsapták.

Az eddigiekből következik, hogy a lakosság műveltség tekintetében nem állott magas fokon. Annyit azonban mondhatunk, hogy bármilyen eldugott, megközelíthetetlen, elzárt hely volt Beszterec, kulturális téren nem történt nagyobb mulasztás, mint a megye más falvaiban, sőt nem egy-két mezővárosában. 1820-

ból van adatunk, hogy „minden Soltáros gyermekért 1 Rftr, Syllabizálótól 24 krt fizetnek”. 1848 előtt született öregek mondják, hogy *kalasisba* jártak, mely bizonyára a latin klasszis akar lenni.

Ilyen volt Besztetec képe, lakóinak életmódja a Tisza szabályozásának befejezéséig (1880), sőt tovább is, a Nyírség vizeit felfogó Lónyai- és a belvizeket levezető csatornák kiépítéséig (1882), illetőleg a *Tisza és Lónyai csatorna* töltéseinek kellő magasságra történt felemeléséig, mely 1890-ben fejeztetett be.

Már a Tisza szabályozásával és az akkor emelt töltések elkészítésével kevesbedett a víz, a belvizeket levezető csatornák létesítésével pedig elfogyott. Belfő csatornának használtatott fel a község határába eső Tice és Járat folyó, amelyekbe lefolytak a Pap erén a Zöld- és Bajcsi tavak, tehát a határ északi része szabadult fel először. Legtovább az Orozd és Király tavakban maradt meg a víz. Az első szántható területek a tavak partosabb részei lettek. Ahogy a mocsarak száradtak s a száraz területek folytonosan nagyobbodtak, a lakosok siettek feltörni azokat. Négy év múlva a lecsapolás után használatba vették a határ legnagyobb részét. Amit ezelőtt senki sem hitt,¹⁾ megtörtént a hihetetlen csoda: a vizek elfogytak, a mocsarak elszáradtak s rövid idő alatt a lápi község átalakult mezőgazdasági községgé.

A község haladása mégis nem a vizek eltűnésétől kezdődik, hanem attól az időtől (1856), amikor Horváth László földesúr lett az egyház főgondnoka. Balla Béni és Pál testvérek voltak azok, kik Horváth szellemében jó példát mutattak a népnek. Ők tették a földművelés terén az első új lépést. Az addigi faeke helyett vasekét hozattak, a zsombékokat kiszántották, idejében kaszáltak, termeltek, szerszámnak, jószágnak gondját viselték, erőszakkal is megcsináltak mindent, hogy a szabad élethez szokott népet rendhez, kötelességtudáshoz szoktassák.

A vizek elmúltával, a földek rohamos nagyobbodásával és művelésével a gazdálkodás is más lett. Amit eddig nem termeltek, a búzát, igaz, hogy keveset, répát és napraforgót is kezdtek termeszteni. A magas helyeken rozs, tengeri, dohány, fentes helyeken répa, krumpli, mély helyen káposzta termett. A tavak körül a legszebb kaszálók lettek. S mikor tapasztalták, hogy e pihent föld trágyázás nélkül is milyen bő termést ad, még inkább fel-

¹⁾ *Kuthy L.*: Hazai rejtelmek, *Mezőssy László*: Nyírvízszabályozók c. munkáikban olvasható.

szántottak minden felszántható területet, még a kaszálót is feltörték, 210 hold községi legelőből most alig van 70 hold. A jószág töreken, szalmán, répán él, pedig a jószágállomány megháromszorozódott. Ha a lecsapolás előtt a mocsaras, vizes határnak $\frac{1}{10}$ része volt a szárazföld, úgy most ennek a megfordítottja áll, vagyis alig $\frac{1}{10}$ része vizes a külterületének, az is esős, csapadékos időben. A község 2014 hold 1434 □ öl területéből 417 hold a községé.

Ahogy megszorodott a művelhető terület, a termények nagyban való termesztése is követte rövidesen. 1908-tól a homokos helyeket, Király tavát, Zöld tó közepét krumplival ültették be. A régi ú. n. magyar- és a kívül fekete, belül citromsárga krumpli helyett a rózsá-, sárga-, Wohltmann- és a legbővebb termő alma krumplit termelik. A káposztának igazi termő helye a fenekek, Király tava és Bőve legmélyebb részei. 1900-ban kezdték nagyban termesztetni. A Bővében, mely ma is a legjobb káposztatermő hely, 7—13 kilósra nő egy fej, ebből 100 drb. fér fel egy szekérre. 700 □ öl területen 200 m. mázsá termett. A napraforgó nem az aljas földet, hanem a homokosat szereti. Magját ember, állat eszi, olajnak útve világításra használják, halat, téstát sütnék rajta, a málét is olajjal kenték meg. A kisajtolt olajpogácsát disznónak adják. Górója kerítésnek, meg tűzre jó. Termesztenek is úgyanynira, hogy e vidéken keresztülmenő idegen ameddig csak el lát a napraforgó óriási nagyságú sárga tányérait látja, pedig a tengeri, krumpli és répaföldek vannak csak körülveve napraforgóval, igaz, hogy három sorjával is. A nád helyett a kivített a napraforgó, krumpli, répa és káposzta képezi. Árpát keveset termelnek. Kendert a háború szülte szükség miatt ismét termesztettek a maguk szükségére. Gyümölcsfaikat nem gondozzák annyira, mint megérdemelné. Szőlő 1895 óta s annyi terem, hogy Ducs György szavaival élve lábmosásra is használták. Vegyes, savanyú bora van. A borral nem kereskednek.

Megváltozott a község képe is. Az alacsony földházak helyett magasabb, erősebb vályugházak épültek és cseréppel fedik nád helyett. Belől is az újabb szokás szerint kezdik bebutorozni. Nemcsak a szántóföld, a házak száma is megnövekedett 47-ről 1906-ban 67-re, 1922-ben 102-re emelkedett. Legújabbban új utcák vannak alakulóban a megyeri, kéki utak mentén és a temető soron. Úgy a község utcáját mint a megyei, községi és más utakat hatalmas akácfaik élénkítik s árnyékolják be összeboruló lombjaikkal,

Népesedés tekintetében is nagy a változás. A megnagyob-
bodott szántóföldek művelésére a földbirtokosok cselédséget
hoztak más helységekből, vidékről, kik az idevalók szemében
csak jött-mentek. A bajcsi, vári, gyalapi tanyákon most élő cse-
lédség száma nagyobb, mint 1886 történt ideköltözésökkor az egész
községé. Népeség tekintetében a község 1910-ben 31-ik volt
Szabolcs megye 132 községe között, ma a 33-ik.

Elfogyván a víz, mely kivált a ragályos betegségeket a köz-
ségbe nem engedte be, a halálozások száma is megnőtt, de a
lakosság szaporodásával a születések száma mégis meghaladja a
meghaltakét úgyannyira, hogy az eddig 16—30 tíz évenkénti sza-
porulatból 1910-ben 134, 1920-ban 144 lett.

A lakosság szaporodását és felekezetek szerint való megosz-
lását e táblázat mutatja:

év	ref.	róm. kat.	gör. kat.	evang	vegyes	zsidó	Össz.
1880	301	35	—	—	6	24	366
1890	409	104	26	—	—	24	563
1900	520	166	41	2	—	47	776
1910	611	236	70	6	—	66	979
1920	631	264	65	1	—	63	1024

Amerikába 1887-től kezdtek kivándorolni, de ez nem nagy
változást idézett elő, visszahúzta legtöbbször a hazai föld.

A lakosság most már földművelésből él. 1870-ben 18 föld-
bitokosa van a községnek, ma 110.

Mester ember 1870 előtt nem élt Beszterecen még takács
sem, magok szöttek az asszonyok, lányok. Ma van 3 kovács, 3
ács, 2 csizmadia és 2 kőműves.

Közlekedés szempontjából elég kedvező a helyzete 1871 óta,
amennyiben a helyi érdekű kisvasúthoz félóra járásra van.

Vásárra járnak a Beszterechhez 12-14 km.-re levő Dombrádra,
a 28-57 km. távolságra eső Nyíregyházára és Kisvárdára, mely
28-77 km. messze van tőle.

Kiss Lajos.

Történelmi helynévmagyarázatok.

Néhány besenyő helynévről. A legrégebbi oklevelek egyike, melyben besenyőkről van említés, I. Géza királynak a garamszentbenedeki apátságról 1075-ben kelt alapítólevele. Ennek szövege azonban sem hitelesnek, sem egykorúnak nem tekinthető, mivel talán csak a XIII. század elején állították össze, de azért mégis vehetjük hasznát, minthogy igen régi egykorú vagy közeli korú följegyzések és hagyományok szolgálhattak alapjául. Az alapítólevél (Knausz. Mon. Eccl. Strigon I. 54.) szerint Géza király a besenyőknek két falvát adományozta az apátságnak; *Udvard*-ot a Zsitva, Nyitra és Tormás folyók mellett *Komárom* megyében és *Taszár*-t (Tazzar) a Zsitva mentén Barsban. Szó szerint ez azt jelentené s mindnyájan, Pauler is (A magyar nemzet tört. az Árpád h. királyok alatt Bpest 1899. I. 437. l. 259. jzet) úgy értik, hogy a király e két falut az ottani besenyőkkel együtt adta volna oda. Ilyesmire is van példánk 1238-ból (Fejér Cod. Dipl. IV./l. 106.) midőn t. i. a nyárági besenyőket a fehérvári keresztesek kapták, ámde csakis az ő beleegyezésükkel és szabadságuk további sértetlen fönntartásával. Így kellett volna tehát ennek történnie 1075-ben is, hiszen a királynak se volt joga, kétségtelen szabad embereket, mint amilyenek a királyi besenyők voltak, akaratuk ellenére, egyéni szabadságuk sérelmével másnak oda adni. Azt mondhatnók, hogy e fontos kikötés csak véletlenül maradt ki az 1075-iki oklevélből, ámde szövege úgyis olyan hosszú idő múlva jött létre, amikor már az ilyesmi feledésbe merült. Mégis úgy látszik Udvardot, csakugyan a rajta élő besenyőkkel kaphatta az apátság, mivel az 1209. évi pápai megerősítő bulla szerint *Besenyő* (Bescene) falu is az övék volt, az t. i. mely Barsban ma is éppen Udvard szomszédságában fekszik. De ami már *Taszár* falut illeti, kereken tagadom, hogy az apátság innen is szabad besenyőkhöz juthatott volna. Az oklevél ugyan ezt is „villam bisse-norum“-ként emlegeti, de ami éppen úgy nem jelent semmit, mint mikor az osztrák heiligenkreuzi apátságnak *moson* megyei Legéntő birtokát (Magyarorsz. tört. földrajza III. 682.) az 1222 és 1256. évi oklevelek „terra Bissenorum“-nak mondják, holott jól

tudjuk, hogy itt már csak az 1203. évi eladományozás előtt élhettek besenyők, amikor a király őket Legéntőért (Wenzel II. 109.) más birtokkal kárpótolta. Géza király is Taszáron a besenyőknek csupán a földjét adhatta oda (ad arandum) t. i. a szántóföldeket, erdőt réteket, legelőket, lakosaiul azonban mégsem besenyőket, hanem 10 házteleknyi *ácsot* (carpentariorum) adott, vagyis olyan rabszolgákat, kiknek foglalkozása nemzedékről nemzedékre az ácsmesterség volt. Ezeknek sokkal több közülük is volt *Taszár* vagy másképp *Teszár* (péld. 1209-ben Knauz i. m. I. 190 Tessar) faluhoz, mint a besenyőknek, mert hiszen maga a falu is éppen az ő mester-ségüktől vette nevét, mivel a szláv nyelvekben *tesar* = ácsot jelent. Innen származik a somogy megyei *Taszár* is, csakúgy mint a hont- és nyitra megyei *Teszér*, valamint a vas megyei (Magy. orsz. tört. földr. II. 800. Várad Reg. 313—4, 364—5.) eltűnt *Taszár* vagy *Teszér* falu s végül a veszprémmegyei Pápa-Teszér és ennek érdekes párja: *Ács-Teszér*, melynek t. i. mind a két tagjában ugyanaz a fogalom ismétlődik meg magyarul és szlávul egyszerre.

A besenyők Taszáron nem is annyira laktak, mint inkább táboroztak a Zsitva folyó átkelőire szorgosan vigyázva, lóhátról, mint az ősi magyar gyeplérendszernek, azaz határvédelemnek (Lásd „Gyepű és Gyepűelve“ cikksorozatamat a Magyar Nyelv 1913. évf.-ban; továbbá „Alte Grenzschutzvorrichtungen und Grenzöndland: gyepű und gyepűelve“ az Ungarische Jahrbücher 1921 I. évf.-ban 105—21. l. s végül a Történelmi Szemle 1916. évf. 300—20. és 409—48. l.) fürge határhoz. Taszárról is csak azért vonultak el, mivel időközben más védelmi vonalra helyezhették át. A Zsitva alsó folyásánál maradandóbb emléket hagytak maguk után, a már említett s úgy látszik nagyobb számban táborozó udvardi besenyők a bars megyei *Beseny* falunévben.

De ugyancsak besenyőktől kellett származnia a szintén Bars megyében, a Garam mentén fekvő *Tolmács* falunak, valamint a nyitra megyei Nagysurányhoz tartozó *Tolmacz* nemrég még *Tolmács* pusztának is a Nyitra folyó mentén. Németh Gyula ugyanis kimutatta (M. Nyelv 1922. 5. és Kőrösi Csoma-Archivum I. 223.), hogy a besenyő nemzetnek *Talmat* vagy *Boro-Talmat* nevű törzse azonos a magyar *tolmács* szóval. Világos tehát, hogy összes *Tolmács* helyneveink is olyan besenyőktől származnak, akik a *Talmat* besenyő-törzshöz tartoztak. Németh az Oklevélszótáron elindulva, azt hiszi, hogy ilyen helynevünk legrégebben

csak 1333-ban fordulna elő, holott a bars megyei *Tolmdcs* (Talmach) már 1075-ben I. Géza szóbanforgó oklevelében merül föl, nem ugyan mint besenyő falu, mert akkorra bizonyosan már máshová helyezték el őket, hanem mint halászok falva. Vagy ha az 1075. évit kifogásolhatnók, ott van a kétségtelen hitelű 1156. évi (Knausz i. m. I. 108.) oklevél, melyben Martirius esztergomi érsek kano-nokjainak 72 falu tizedét átengedte, felsorolván közöttük Nyitra-megyéből: *Tulmacic* falut, mely a mai nagysurányi pusztával azonos, bár ekkor *Tolmacsice* szlávos alakot viselt. Idetartoznak még a mai *nógrádmegyei Tolmdcs* 1274-től (Wenzel IX. 92); a *bihar-* illetőleg egykor *zarándmegyei* (Magy. orsz. tört. földr. I. 746.); a volt *bácsmegyei* (u. o. II. 166.) eltűnt *Tolmdcs* falu s végül a *zalamegyei* 1235-től (Wenzel VII. 59.) kezdve. De különösen idevaló még a két *szebenmegyei Kis- és Nagy-Talmács* falu is, közülük az utóbbi 1319 (Zimmermann Werner Urkbuch z. Gesch. d. Deutschen in Siebenb. I. 342.) óta és csakhamar mint híres vár és uradalom; ellenben már a *Talmágy* és *Tolma* s egyéb ilyen személy és helyneveknek itt semmi keresnivalójuk nincsen.

A besenyő nemzetnek ezenkívül még két olyan törzsneve volt, mely helyneveinkben világosan kimutatható. Ilyen az *Ertem* besenyő törzsnév, a *somogymegyei* (Magy. orsz. tört. földr. II. 603.624. és Pesty. Magy. orsz. helynevei I. 94.) *Ertemlak* eltűnt falu nevében és talán idevonható volna még a *tolnamegyei Értény* neve is, melyet 1513—26-ban (Héderváry Okt. II. 388. Agr. Csáky család tört. I. 548.563) *Erthen*, *Erthewn*, *Ewrten* alakban írtak. A másik besenyő törzsnév: *Kulpen*, mely a Székelyföldön, a volt *marosszéki Kölpény* vagy *Mezőkölpény* nevében tisztán fölismerhető, 1470-ben (Székely Oktár I. 216-7.) *Kewlpen* alakban. Ilyen még a volt *bácsmegyei* (Magy. orsz. tört. földr. II. 156.) mai *Kulpin*, 1345 óta *Kurpe*, *Kupee*, *Kulpy* alakban, ami úgy viszonylik egymáshoz, mint például az *Ertem* besenyő törzsnév az ő *Ertl* alakjához. A régi *Valkómegyében* is találkozunk egy *Kulpy* faluval, mely ma már nincs meg, de a mai szerémmegyei Ilok szomszédságában kellett lennie, mivel ehhez tartozott, amikor t. i. még Ujlak városának hívták, amíg 1442-ben Ujlaky Miklós (Magy. Tört. Tár. IX. 62.) az újlaki plébánosnak oda nem ajándékozta. Van még egy *Kupinovó* helynév is a mai Szerémmegyében, de amely a régiben is (Magy. orsz. tört. földr. II. 232. 248.) megvolt *Kölpény* (Kulpen) alakban, 1388-ban már mint híres királyi vár a Száva partján Zimonytól nyugatra, E három utóbbi helynévnek besenyő eredete azonban, ősz-

szeütközik Anonymus (41. fej.) azon állításával, hogy Árpád nagybátyja *Kulpun* volt, a Botond apja, ki Árpádtól a bodrogi részekben kapott birtokot. Szabó Károly (Magy. Honfogl. kútfői 437-8 I. és 5. jzet) az ő nevét a fönnti bács megyei *Kulpin* helynévben látja megörökítve, míg ellenben Karácsonyi (Magy. Nemzetségek I. 273-4.) ezt a szerémmegyei *Kupinovoban* keresi, sőt egykori híres várát is, szerinte ama Botond atyja Kö'pény építette s nevezte el volna magáról, noha a várépítés sohasem tartozhatott a nomádok s így a honfoglaló magyarságnak is szokásai közé. Annyit mégis el kell ismernünk, hogy körülbelül ezen a tájon, a Dráva-Száva közben Karácsonyi megállapítása szerint, a XIII. század közepén csakugyan egy Botond nevű nemzetség élt. Némi besenyő-kapcsolatra azonban Karácsonyi is utal, midőn fölhihja a figyelmet arra, hogy a középkori Hevesben volt egy Botond nevű falu, mely Mező-Tárkány (*tarkan* = ősi török méltóságnév) és Bessenyő falvakkal valamint egy Bögér-Bessenyő elűnt faluval volt határos.

Udvard és Knyezics. I. Géza királynak említett 1075. évi alapítóleveléből mind a két név megfejtethető. A *komárommegyei* Udvardon ugyanis, a király, a garamszentbenedeki apátságnak, nemcsak a földjét és lakosokat adta oda, hanem egyúttal ottani *udvarházát* (*curiam meam*) és Szent Márton tiszteletére emelt *kápolnáját* is. Világos tehát, hogy e falu nevét szintén éppen ettől a *királyi udvartól* azaz *udvarháztól* vette. Ehhez járult aztán a szokásos *-d* helynévképző, melynek tulajdonképpen szerepére nézve azonban, tévedésben vannak, akik kicsinyítő képzőnek tartják, holott ennek, ellenkezőleg, még pedig nemcsak összes hely-, hanem legtöbbször személyneveinkben is, inkább nagyító, nyomósító hatása és rendeltetése van, amit az is bizonyít, hogy az ilyen *-d*, *-ad*, *-od*, *-ed*, képzős helyneveknek rendszerint meg van vagy megvolt, a nekik megfelelő *-s*, *-as*, *-os*, *-es* párjuk is (olykor egy és ugyanazon falunál), amiknek aztán már kicsinyítéssel tulajdonítani még sem lehet.

Ami most aztán a többi Udvard helyneveket illeti, a fentti magyarázatból egyáltalán nem következik, mintha ezek is valamennyien, valami ott egykor létező királyi udvarháztól vették volna az eredetüket. Mindössze csak egy ilyenféle kísérletre emlékezünk, amidőn t. i. egy oklevélhamisító, Vencel (magyarul László) királyunk nevére, valami 1301. szept. 25.-iki oláhfalvi szabadságlevelet hamisított, mely a székelység ősi fővárosának:

Udvarhelynek nevét akarta volna Udvardra ferdíteni, ahogyan sohasem hitták és oda királyi várat becsempészni, holott akkor semmiféle vár nem volt és nem is lehetett. Nem volna érdemes ily nyilvánvaló hamisítványra csak egy szót is vesztegetni, ha még legújában is védője (Turul 1916 évf. 39.—42.) nem akadt volna, ki azonban nem tudja, hogy már Karácsonyi is (Tört. Tár. 1908 évf. 30—1 l. 24. szám) fölvette a hamis oklevelek lajstromába. Arról meg sejtelve sem volt, hogy a szóbanforgó hamisítványt, éppen a tőle tárgyalt másik szintén hamis, 1301. szept. 26-iki Vencel király-féle oklevél nyomán gyártották, de nem ám századokkal ezelőtt, hanem a modern korban, 1830—32 után, mihelyt t. i. ez utóbbit Fejér az ő Codex Diplomaticusában (VI./II. 303 és VIII./I. 67.) közzétette, hogy azután ennek alapján nemsokára, a Nemzeti Társalkodó 1838. évfolyamában: egy mindenben ehhez hasonló másik kakuktozás is napvilágot lásson. Ilyen modern oklevélhamisító persze, játszi könnyűséggel teszi csúffá a légkomolyabb oklevélkritikát is, mindaddig — míg egyszer csak, ő róla is le nem rántják a leplet. Éppen most 30 éve annak, hogy az erdélyi okleveleknek legtudósabb s legtevékenyebb hamisítóját, halála után oly sok idő múlva, sikerült lelepleznem (Századok 1893. évf. 51.—56) gróf Kemény József az egykori nagy oklevélgyűjtő s történetíró személyében. Ezt a szóbanforgó 1301. évi oláhfalusi hamis szabadalomlevelet, melyről Oláhfalu valódi privilégiumai mit sem tudnak, szintén neki kell felrónunk, mert hiszen éppen az ő rögeszméje volt, a középkori Székelyföldet várakkal rakni tele, lévén valamennyi ilyenfajta oklevél a saját gyártmánya s azoknak legfőbb raktárak éppen a Nemzeti Társalkodó!

Visszatérve most már, Géza királynak 1075. évi alapítólevelére, ebben a mai *Knyezics* (Knesecz, Knesech) falu Barsmegyében, szintén előfordul kétszer is (Knauz i. m. I. 53. és 59.), ámde a király mégsem a falut, hanem csak ennek Szűz Máriáról címzett plébániáját adományozta a garamszentbenedeki apátságnak, melyet az apát, azelőtt is birt, midőn még a plébánia-kápolna *fából* épült, de mivel — ugymond — *királyi kápolna* volt (quia regalis fuit), 50 falu tartozzék hozzá, valamint az ezekből járó tizedeknek (plebánosi) negyedrésze. Ámde ha tudjuk, hogy itt *azelőtt királyi* kápolna volt, kétséget sem szenvedhet, hogy akkor, mint főttebb Udvardnál is láttuk, ott *királyi vagy hercegi udvarháznak* (curia) is kellett lennie. Ennek okát könnyen ki is találhatjuk. Midőn ugyanis Géza

még mint herceg (Ego Magnus, qui et Geisa *in primis hungarorum dux* postea uero... rex consecratus stb. ecclesiam construere ad optauit) elkezdte építtetni a garamszentbenedeki apátságot, ez a sok évre terjedő munka, annyira megkivánta az ő gyakori személyes jelenlétét, hogy a távoleső Udvard helyébe, kénytelen volt valami, az épülő Garamszentbenedekhez közelebb eső tartózkodási helyet keresni magának. Ezért és ekkor keletkezhetett tehát a knyiezicsi királyi vagy hercegi udvarház, a királyi vagy hercegi fa-kápolnával egy időben. Hiszen maga Knyezics (tótul Kňežice) falu is, ennek köszönheti nevét, mivel az ó-cseh nyelvben (Berneker. Slavisches Etym. Wörterbuch I. 663.) *kněz = fejedelmet, herceget* jelentett, miként a többi régibb szláv nyelvekben is. Az *-ics* illetőleg *-ice* pedig olyan képző, amely helynevekben, személynevekhez szokott járulni és az illető személy által lakott helyet jelöli meg. Knyezics (Knyezsice) tehát végeredményben, a fejedelem vagy a herceg falvát jelenti, lehet azonban az is, hogy az itteni szlávok nyelve, akkor még a király és herceg közt nem tudott különbséget tenni. Nem merülhet föl tehát kétség az ellen sem, ha mi e helynév fejedelmében éppen a Géza királyi herceg emlékeztétét látjuk megörökítve. Az sem képezhet nehézséget, hogy az itteni kápolnát *királyi*-nak nevezi a különben is királyi oklevél, mert hiszen a magyar királyi hercegek, az országból nekik jutott egyharmadrésznyi területen, mindig a teljes királyi hatalmat élvezték és gyakorolták. Világháború előtti, balvégzetű nemzetiségi politikánknak egyik legszerencsétlenebb eszköze, a helynevek agyonmagyarosítása lévén, Knyezics sem kerülhette el sorsát. A nevében annyi századon át hiven megőrzött, nagybecsű magyar történelmi tanulságot megsemmisítették, csak azért, hogy ősi történelmi neve, holmi „Zsitvakenéz”-nek s tulajdonképpen egy történelmi hazugságnak adjon helyet, mert hiszen ott soha semmiféle kenézség nem volt, de még csak nem is lehetett.

Tagányi Károly.

Helynévtarlózások.

Cikádor. Régi híres (1141), a török világban nyomtalanul elpusztult cisztercita apátság Bátaszék helyén. (Békefi: A cikádori apátság története). Többféleképpen írták: *Sicodor*, *Sekudvor*, *Chichador*, *Chykador* stb. azután *zek*, *zeek* és „monasterium de Czykador quem locum vulgus zek appellare solet”. E szerint tehát *Cikádor*-t köznyelven *Szék*-nek mondják. Hogy mi a *szék* szó jelentése, nyomban látni fogjuk. Békefi úgy érezte, hogy ez a szó benne van a *Cikádor*-ban, de a széksóval hozta vonatkozásba. Micsoda már most a *Cikádor*? Megfejtése szerintünk egészen egyszerű.

Volt 1) *cikafa* szavunk, mely „a nép nyelvén” *tul*-t (tölgyfát) jelentett. (Gombocz: M. Nyelv X. 17). Erről a kihalt szóról az *Etym. Szótár*-ban az van, hogy az csupán egyetlen adat (1353-ból), hangalakja se biztos, eredete pedig ismeretlen. Ugyanezt olvassuk u. ott a 2) *Cika* (1137) férfinévről is. Egy 3) köznév *ciká*-ról a *Tájszótár* azt mondja, hogy jelentése bizonyos vidéken a. m. *csira*, *torzsa*.

Ha az *Oklevél Szótár*-ban lapozgatunk, ott ilyen adatokat találunk: a határ húzódik „ad arborem *cegufa* (= széka 1193)”; „ad arborem *Tul*, *zeekja dictam* (= tölgy széka 1320)”; „ad unum *zeek*”, máskor *Scekja*, mint határfa, egy ízben mint birtok (Kovács: Index); azután „in loco *Cicadoroso* vulgo *zarvaszeek* vocata.”

Sebestyén Gyula a *székjät* határfának magyarázza (Ethnographia 1897.—154). Világos azonban, hogy a tölgyfát mondták székfának, vagy a tölgyet (fa nélkül v. ő som, cser. iba, czigle stb.) széeknek.

A *ciká*-ban is benne van a *szék*, mégpedig a következőképpen: *Horger* kimutatta, hogy a sarj v. torzsa jelentésű *cika* a *szék* szóból származott (M. Nyelv XI. pld. tojás széke, káposzta széke, vagy a régebbi geográfiákban a Föld széke, azaz magja). A *cika* tehát egy önállósított birtokos személyragos alak. (Érdekes, hogy a diófát is hívták székesdiónak M. Nyelv X. 38.) Ez a *cika*, vagy *sarj* tehát, amiből az új növény „kicikázik”, a mi esetünkben úgy látszik a *makk*-nak (régiesen *mok*, *mak*, többesben *makok*) felül meg, mert a *mak* régebben annyit is jelentett, mint fasarj, fabimbó (*Tört. Szótár*), de *makot* is, pld. „maknak idején” (M. nyelv XI. 129). Valamint aztán *cikát* mondtak *cikafa* helyett, éppen úgy mondtak és mondanak *makkosfát*, *makkjät* és *makkot* tölgyfa helyett. *Mak*, *Makod*, *Makó* (pld. Kolozs m., nem *Mákó*), *Makk*, *Makkos*, *Makkod* és egyéb ilyen képzésű helyneveink pld. *Makfalva* ebből származnak. *Cika*, *szék*, *makk* és *tölgy* ilyenformán tartoznak össze és változtatják egymást. A tölgy v. *szék* jelentésű *Cikádor* helynevünk már

most így alakult: *Ciká+d+or* (az *a* a képzés után megnyult). Növényneves analógiát ugyanilyen képzőbokkal csak egyet tudok felhozni: *Som+od+or* (Somogy, Komárom, Pozsony). *Sebestyén* említ egy *Chigad* helynevet 1212-ből.

Tölgy nevű községünk volt, elsősorban ugyancsak Tolnában a XIV. sz. elején prépostsággal *Dombóvár* vidékén, *Cseri* és *Çseres* falukkal a közelben; azután Sopronban, Békésben, Esztergomban; *Chyka* ugyancsak Tolnában *kurd* vidékén s szintén cisztercitaké volt, egy másik *Chyka*, (*Chika*, *Chicu*) Csanádban Nagylaktól nyugatra, talán ebből lett a későbbi *Chug*; *Czyka* bácsban (közelében *Cserefalva*, talán a mai szántái *Cserik* dűlő), *Czika* dűlőnév Udvarhelyben (*Pesty*: Helynevek), *Czikepatak*-, *nyire* és *falva*. Veszprémvársány mellett is telepített a bakonyi ispán a papok földjén egy *Chykator* (ma *Sikátor*) vagy *Dombótelek* nevű falut. *Sikátor* van *Cserenye* (Veszprém) szomszédságában is.

Hogy a *cika* a régiségben általánosan használt személynév volt különösen szolganevek között (pld. *Cyka* v. *Cykor* 1137, *Cuka*, *Ciku* 1152, 1294 stb. az elsőhöz v. ö. *Chyd*, *Chyda*. *Chydur* 1211—1237, vagy *Chicha*, *Chychir* 1211 stb.), nem lep meg bennünket ha tudjuk, hogy *Som*, *Füz*, *Tölgy*, *Makk* stb. nevet is adtak egyeseknek, amiből könnyen váltak helynevek. Hogy *Czike* v. *Czika* ma is élő családnév (pld. *Alapi*: Komárom m. nemes családai) bizonyára sokan tudják. Érdekes, hogy Johannes de *Cykador* 1334, következő évben Joh. de. *Cyke*-nek van írva. De éppen így találkoztunk *szék* nevű emberekkel is (pld. *Seca*, *Secud*, *Secch* 1086, *Zeka*, *Zekas*, *Zekes*, *Zica*, *Zicus* stb. 1211.)

Természetes már most, hogy *Szék*, *Széki*, *Széka*, *Székás*, továbbá belőlük képzett és velők összetett helyneveink sok van szanaszét, hazánk különösen dombos-erdős vidékein, ahol alföldi *szék-széket*, tehát ebből alkotott helynevet nem kereshetünk, sem másféle *szék*-kel (jogi személy) vonatkozásba nem hozhatjuk. Csak egynéhány példát: Ismét Tolnában a *cikáktól* nem messze *Simontornya* és *Szakács* vidéken volt négy *Széki* (*Zekul*, *Zekel*) nevű községünk. Kettő ma is megvan belőlük. Ez szerintünk alkalmasint olyan képzés, mint *Geszt-el*, *Som-tól* és *Töktől* a gesztenyéből, somból és tökből. A sárosi *Szlatvina* neve korábban *Zeek*, aztán *Zeekfalva* és *Zekelfalva* volt, máshol a *Zekhtelek*, *Zekeltelek* és *Széked*. (Tagányi: Ethnogr. I. 220. Nem akarok itt kitérni sem az ő *Székely* népnév-magyarázatára, sem *Sebestyén*-ére, sem *Karácsonyi*-éra, aki különben jól meglátta, hogy az anyaországi *Székely* helynevek mind erdős vidékre esnek, mert erre illetéktelennek tartom magamat, de annyi valószínűnek látszik, hogy az általuk összehordott helynévanyagot revízió alá kell fogni. A balatoni *Széktető*k, a békásmegyeri és más vidéki *Székmal* szőlőhegyek mindenesetre figyelemzettők lehetnek). Sárosban volt *Tölgyszék* a Szekcső patak mellett (ennek párja lehet a csanádi *Székeliszék*), Zárándban *Székeshef falva* (*Székel* = *Székely falva*?), a csanádi *Chyka* vidékén *Székelyszeg*. Ács-Gönyő között van *Széktelek*, nem messze tőle *Makk*. Jó példa még Csúza mellett *Szék* (Komárom), mert ugyanott van *Székág* (= patakfő) patakis. Ugyanilyen pataknév gyakori hegyvidégeinken pld. *Belényes* mellett. Ugyancsak Erdélyben (*Kraszna*, *Hunyad*) járatosak a *Székpatak*, *Székespatak*, *Székudvar* és *Székes* helynevek (*Székaszó* = *Szikaszó* tehát itt nem a, m. székes, szikászvíg Pa is,

M. Ny. VIII. hanem tölgyaszó). Hogy tölgy-ből alkotott helynevek itt otthonosak, köztudomású. Zalában Székes falu másik neve Tölgyes.

Még csupán annyit, hogy a rábai erdőőröknek is volt egy Székás nevű birtokuk a XIII. sz. elején [v. ö. Székfél és Berekfél helyneveket] s talán Szekszárd neve is idetartozik (= Szék+szár+d, v. ö. pld. Külső Szár. Kézai magyarázata nem állhat meg) esetleg Szekcső-é is (Zakchw = Zekchw = Zeklech = Zekelech kicsinyítő alakok. Anonymus ezt Zecuseunak, vagyis Széküsű-nek Székes-nek írja; a Kalán nembeliek ősi birtoka már 1240-ben. Itt hát aligha kereshetünk székely-eket.) [Szekcső egy ízben így van írva: Székfő. Székás 1390-ben személynév Cikádorra].

Küküllőben volt Cíkmántor (Chek-, Cik-, Cike, Cukmántul és mántor). Igen valószínű, hogy ennek előtagja is cika (talán így elemezhető: Cik+mánd+tor v. ö. Mánd és Mándhida Zala m.)

A ciká-tól külön kell tartanunk cikó (cekó) szavunkat, mely barká-t hajfonadék-ot stb. jelent, cikófa pedig barkás ágat. Ebből is van jó egynehány helynevünk pld. Cikó község Tolnában, Cikó alja v. Cikola Fejérben és Gönyő felett egy Dunasziget vagyis a. m. „Füzálja és nem „Kemencealj“ v. ö. Tölgyal, Tölösal stb. és személynevünk pld. Cyko, Cikou 1294 és helynév pld. Chyco, Chycou 1230 stb. Hogy van-e a cikó (fűzbarka) szónak köze a fűzfa jelentésű cigle, illetőleg cigele, cikele szavunkhoz, melyből oly sok helynevünk származott (Pais, M. Nyelv X), nem tudjuk.

Az itt elmondottak hisszük megérdemelnék a nyelvészek figyelmét mert egyes dolgok meg felvilágosításra várnak, de a geográfusokét is, mert e helynevek földrajzi elterjedésének vizsgálata igen becses településföldrajzi eredményeket ígér.

B. Zs.

Vinár. Három *Vinár* községet ismerünk, mindhárom fenn állott már a XIII. sz. első felében: 1) *Huinár* (1237), *Vynar* (1324), Veszprém-ben, (*Csánki*: Tört. fő. dr. jz), ma törpe falu Pápa közelében. 2) *Winar* (1250), *Unar* (1434), *Onar* (1498), Kaposvártól ék.-re (*Csánki*). Ma nincs meg. 3) *Wynar* (1369), *Vyner* (1439) Mór mellett Fejérben (*Csánki*). Ma nincs meg. Ezt már 1226-ban említik (*Karácsonyi*: Magyar nemzetségek).

Mindharomban a király vagy királyné népei laktak. Az első kettőre ezt világosan megmondja *Csánki* (Udvorníci de Huinar és populi domine regine de Unar), az utolsóra pedig *Karácsonyi*-ban olvassuk, hogy a *Csák* nembeliek 1226-ban a királynétól kapják Wynért s ugyanők 1237-ben az ottani udvarnokoktól vásárolnak szállót. Tervszerű királyi telepítés tehát mindhárom községünk s érdekes, hogy szomszédságukban is ilyen eredetű falvak vannak. A veszprémihez: *Asszonyfalva*, *Alásony*, *Dabrony*, *Kerta*, *Izsaly*, *Szőrcsök* (ez a kettő kifejezetten a királynée), *Udvarnokszőlős*, *Szücs*, *Szakácsi*, *Takácsi*, *Ötvös* (a lakosok foglalkozása után), aztán *Podár* a királyi aranyművesek (aurifabrorum) faluja. A fejérihez: *Tárnok* (Bodajk mellett, tárnokok), *Dobos* (*Nyergestartó* Feldobos, dobosok, lovászok), *Tófalu* (lovászok, tárnokok), *Zöld*, *Árki*, *Szántó*, *Tímár*. A somogyihoz a segesdi tartomány királynéi birtokain kívül: *Gyalán* (török szó = kigyó, személynév, a királyné népelé), *Fonó* (u. azé = fonó népek faluja, v. ö. *Fonyód*). Mindkettő ma is meglévő apró falu. Távolság esett *Szakácsi*, *Fonyászó*, (ez is alkalmasint a fonással függ össze, v. ö. darvaszó, rigászó = madarászó és nem a. m. *Fenye*

+ aszó, mint *Pais D.* származtatja *M. Nyelv VIII.*) és *Márcadó* (méhseradó, ilyen volt pld. *Vasban Sárffőmészadó*, ma *Sárfimizdó* vagy *Tolnában a makai marci-datores* népek faluja stb.).

Település és gazdaságtörténet szempontjából tehát becses adatokkal szolgálnak ezek a helységek. Ez adta elsősorban azt a gondolatot, hogy — úgy látszik királyi szolganéppel telepített helyet jelentő — *Vindr* helynevéünk megfejtésében a régi magyar *in* (en) szavunkra gondoljunk. (A szókezdő *h* és *v* itt nem zavar bennünket v. ö. *Ung* és *Hung*, *Almád* és *Halmágy*, *Igor* és *Vigor* stb.). A régi *in* (en) a. m. szolga, *inség* a. m. szolgáltság (*Nyelvtört.* és *Oklevél-szótár* v. ö. *M. Nyelv XIII.* 128). *Simonyi* (*M. Nyelvőr* III. 438) erről azt írja, hogy *in* alkalmasint képzővesztett származéka egy *in* ige-tőnek mint *gond* és *hid*. (*Budenz* után). Jegyezzük meg itt nyomban, hogy az *ina* és *ine* (vina és vine), mint személynévek gyakran előfordulnak a régiségben. Van-e vagy volt-e ilyen igénk, mert az *ár* (vagy *r*) főnévképző úgy látszik elsősorban ige-tővekhez járul (pld. *búv+ár*, *kop+ár*, *hun+or* stb. v. ö. *Halász*: u. ott VII.)? Erre ezt válaszoljuk: *Szamota* Szóárában ilyen adatokat találunk: „debent facere araturam communem, que vulgariter *eneū* (enő) dicitur 1226 és 1240.” Vagyis közös szántással „kaláká”-val tartoznak, amit magyarul „enő”-nek hívnak. Ez az *enő* (inő) világosan ugyanolyan melléknévi igenév, mint az *adó* s mindkettőnek *praebenda*-féle a hivatalos értelme.

Az *en* (in) ige-tő tehát eszerint joggal feltételezhető, *Vin+á+r*, vagy *Vine+r* (*Iner* 1209) tehát olyanformát jelent mint *Szolgálat*. Iktassuk ide nyomban a következő adatot: „in predium *Yneu* hec sunt nomina servorum equestrium”, vagyis *Inő* birtokon a következő lovas szolgák laktak (erről még lentebb).

A vinor-vinárhoz hasonló, de nem minden esetben igei képzésű személy-helynevek pld. a következők: *Ollár*, *Csapolár*, *Csatár*, *Topanár*, aztán *Hunor* (a Magorhoz gyártotta *Kézai*), *Zádor*, *Somodor* (ar, éppen *Onar* mellett is), *Cseker*, *Löver*, *Ecser*, *Veker*, *Veter* stb. Hogy a nyelvész kritikáját mindegyikük megbírja-e, kérdéses.

Az *in*, *en* (szolga) szó ebben a formájában van meg szerintünk a következő nevekben: A bakonyi monostor egyik *kiári* vagy *kajári* lovas szolgáját 1086-ban *Inkiár*-nak hívták. (Ez a *Kiár* vagy *Kajár* Veszprémben és Győrben *Melich* i. t. barátom szóbeli közlése szerint, nem lehetetlen, hogy a *kiáltt*, *kajáltt* szóval függ össze, vagyis ennek alapján szabad feltételeznünk, hogy a hírnökök, *kiáltók* faluját jelenti. A fejérmegyei *Kuldó* (*Kuldw*) helynévben is gyanítjuk a „küldő” nevet, mert eredetileg királyi hírnökök és tárnokok faluja volt. [A *Vértes* alatt van *Zámor* és *Zámoly* községünk, v. ö. *Úrbér* és *Úrbél* szolgalmányt jelentő falunevek Zalában. Ezek is alkalmasin a régi *Zám* = szántani ige-tőből vannak képezve, tehát *szántót* jelenthetnek]. Egy *Invölgy* nevű szántót említ *Pesty* („Helynevek”) *Dörgicse* határában. *En* (ma *Eni*) van *Vasban*, *En* (ma *Ény Iny*) *Barsban*, *Enlaka* *Udvarhelybe* (a. m. *Szolgálat* v. ö. *Szolgaegyőr*, *Szolgaegyháza* stb.), sőt talán *Ikrén* (régábban *Ikrén*, *Ikrin* = *Iker+in*, v. ö. *Ikervár*, *Kettő-Tarcsa* stb.) *Győrben*.

Az *ina*, *ine*, *une*, *yüne* (v. ö. *Irsa* = *Jersa* stb.), *ene*, *hene*, *henye*, *en* stb. alak mint személynév magában és összetételekben-sűrűn szerepel helynévképpen. Pld.: *Iniateleke* (nem *Inak+teleke*!), *Ineteleke*, *Ineveysdád* (tehát

nem *ünd*, mint hitték). *Ylnesszakolya* (Szabolcs), *Hene*, *Henye*, *Hennye* (u. ott, azután Tolnában, Zalában) stb.

Képzős származékoknak tekintjük a következőket: *Ind* (Bihar). *Hind* (Nyitra), *Inka*, *Inke*, *Inöd*, *Inse*, *Insey*. *Inesfa'va*, *Inüsfa'va*, *Inese* (vagy *Enese* Győr), *Incs*, *Incese*, *Incsed*, *Incsel* (*Encsel* Kolozs), *Inárcs* (Pest XIII. sz. vége), *Andárcs* (Szabolcs XIII. sz. eleje). Talán ide tartozik az oláhos (?) végzetű *Indal* (Torda m., a nyitrai *Babindal*?). *Indám* (Pest, Somogy v. ö. *Kozdrom* v. *Páhom*, a bőrpáholók faluja stb.) és *Zündöse* (Vas és Zala).

Az en-ből lesznek: *Encs* (többfelé). *Encsancs* (Szabolcs) *Hencse* (vagy *Incsö* Győr, ami *Incselnek* felel meg, v. ö. *Gyermely* = *Gyermő* stb.), *Hencse* v. *Encseháza* (*Incsé* is), azután *Enüd* = *Enig* = *Enid* = *Ened* (*Enyed* és *Enying* Sopronban, Veszprémben). A somogyi *Márcadó* (1234, ma nuszta) királvi dísznővő és márcadói szolgák falujának másik neve (*En + es + d*, vagyis *Szolgád*). Ez, úgy gondoljuk elég meggyőző példa.

A Margit-szigettel szemben a pesti oldalon volt a budai Korcán nemzetség Révjenő (Jeneu de portu) nevű faluja, mely később (1270) a szigeti apácák birtoka lett. Szolgalmányos népek laktak benne. Ezt régen *Enach*-nak írták (az *ach* végzet mutatja, hogy az előtag *in* volt), ami szabályosan megfelel az *eneu*-nak, *enö*-nek (Melich: M. Nyelv X. 152). Ebből lett azután *Jenő*, *Jene*. Ilyen nevű községünk több volt és van. Érdekes, hogy a gömöri Balog nemzetségnek egymás mellett volt *Uraj* és *Jene* nevű faluja. (Az *Uraj* ra l. M. Nyelv X.) Több községünk viselte az *Enuruch* = *Eneruch* = *Enerő* nevet (Zemplén, Abaúj, Szabolcs), ebből lett *Eny + er + e*.

Sopronban feküdt egy *Bobut* (Babucs) nevű falu, hazánknak talán legrégibb gyepű kapuja (Pauler) ma *Babót* (vagy lehetne *Babóc + a*). Erről Csánki ezt írja: „tributum porte, que nominatur bobech (hobecs).“ Ez a község is tehát szolgalmányáról kapta nevét. A zalai *Vanyarc*-ot 1335-ben *Unorch*-nak (Unárcs = Vinárcs) írták, vagyis *Kisvinár*-nak (*Kisanarch* egy helyen *Kysswanyarch*-nak van írva). Érdekes mármost, hogy ennek másik neve *Babucha* (Babocsa) volt, ami az előbbieket szerint idestova ugyanazt jelentette. *Vanyarc* van Nógrádban is, *Babat*, *Babocsa* többfelé, egy éppen a somogyi *Inár*, *Onár* (v. ö. *bimbó* = *bombó*) mellett. (A *babucs*, *bobecs* szót szótárainkban nem találom *Onárd* volt Szakcs határában is).

Ebből a kis összeállításból kettő derül ki: egy az, hogy szépszámu és bizonyára még jócskán szaporítható, látszólag össze nem tartozó helynév származtatható ugyanabból az elhomályosult igetöbblől, más meg az, hogy helyneveket szolgalmányokról vagy szolgalmányosokról neveztek el. Egyik sem új dolog, de az általunk felhozott példák mégis újak.

B. Zs.

Ik, Ika. Pais Dezső „Az aszó elhomályosult összetételei“ című tanulmányos cikkét (M. Nyelv VIII.) azzal végzi, hogy a temesmegyei *Igazow* (= *ig + aszó*) előtagjáról bajos véleményt mondania. A M. Nyelv XVII. 221. oldalán közölt könyvismertetésben az orosz *Ikva* folyó etimónjának magyarázatában azt olvassuk, hogy az orosz *Ikva* régebbi *Iky* alakja szabályosan megfelel a tölgylet jelentő germán *aikö*-nak, a német *eiche*-nek v. *eich-*

nek. „Tudvalevő, — olvassuk tovább — hogy Sopronban is van egy I k v a folyó“. (V. ö. ehhez a szláv tiki = tikva = tők szavunkat).

Azt is tudjuk, hogy fáról elnevezett pataknevek a magyarban gyakoriak, birtokos összetételben is (Tölgy-, Fűz stb. pataka) és anélkül is. Ezek az előzmények adták azt a gondolatot, hogy az I g a s z ó elötagjában a magyarba is átkerült s szóvégi hangzójátvesztett i k u (ika, lke, lk = tölgy) szót keressük (v. ö. széku, széka, szék = tölgy, l. Melich: A iővégi hangzóról Ny. K. XXXIV. és M. Ny. VI). Ha az „aszó“-val összetett helyneveket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ilyen természetű összetételek nagyon gyakoriak (pld. szék-, körte-, dió-, meggy-, ib-, stb. aszó), vagyis a névnek így világos értelme van. Mintha támogatná ezt az is, hogy ugyancsak Temesben találjuk 1) I k u s f a l u t mellette I k u s p a t a k á t és 2) I k t a r helységet. Az 1.-hez fel kell tennünk, hogy az I k u s (Ikes) alak egy „I k“ (Ek, Iku, Ika, Eke) alakból van képezve, mely éppúgy használtatott személynévnek, mint egyéb fa-neveinkből képzett szavaink is. Ha ez igaz, akkor a 2. így fejtik ki: I k + t a r (v. ö. T a r, T a r d, S z i l + t a r + c s a helyneveinket). Oklevélszótárakban és Mutatókban a multban, de a jelenben is csakugyan találunk ilyen személy illetőleg helyneveket: Ek, Ekke, Ekky, Ekcs, Ekus, Eked, Eku d, Ika (Ikka, Ekka, Sopron), Yku (Borsod v. ö. Ipa, Ipu, ma Ipp, a bölényvadászok faluja, Kraszna), azután Ika f a l v a és v á r a (Háromszék), kadtelke, Iketeleke-, mocsára és Ieka (v. ö. I l b ö = I e l b ö) stb.

Békésben volt egy királyi szolgaközség, mely a váradi Regestrumban (XIII. sz. eleje) szerepel s I c a, Y c a, I k a nevet viselt. Ennek az elpusztult községnek hollétéről K a r á c s o n y i szerint „fogalmunk sincs“. Figyelmet érdemel azonban az, hogy ugyancsak Békésben merül fel Endrőd mellett a Körözsmenti mocsár-tölgyesek vidékén, egy hasonlóképpen királyi szolgaközség Tölgy néven. Nem lehetetlen az sem, hogy a kettő ugyanaz.

Somogyban találjuk Ikló vagy Ikla községet (Csánki). Ezt a következőképpen próbáljuk megmagyarázni: Ikló olyan képzés lehet, mint Somló (Somlyó: v. ö. magló = anyadisznó, ebből Maglód és talán Maglóca a Zichy Okt.-ban van egy terra Iculod is), mely elsősorban somolást (v. ö. somzik ige T. Szótár), somfasarjadzást eresztvényt, azután olyan helyet jelent, ahol a somfa nő, vagy somfát vágnak (v. ö. ehhez super berch Kisnyárlew és in loco Nyárlövelge = itt „berek“, továbbá faizás, erdőlés). Iklód nagyon elterjedt helynevünk. Ugyancsak Somogyban van Iklód v. Ikled, közelében Chegled (= Füzed). Hogy ez az Iklad hogyan viszonylik az Iklod-hoz, esetleg Iklód-hoz s összefüggésben van-e az Iklód Iklánd-okkal, nem merjük eldönteni. Lehet, hogy ezek összetételek I k + l o d v. l a d v. l á d + l á n d -ból (Lándor = Nándorra nem gondolunk). Sómogyban pld. van Lád is, máshol Lad is. Lehet, hogy ez a Lád v. Vérbulcsu nemzetség neve, mely ezen a vidéken volt birtokos, de nem lehetetlen, hogy a Ladislaus-ból vonódott el, mint Jáka a Jakabus-ból.

Somogyban és máshol is van Igal, Igol v. Igar, Ugal, Ugol, Ugaj. Minthogy u. ott van Irek is Ireg, de más analógiákra is támaszkodva is, azt gyanítjuk, hogy ez olyan képzés, mint Bik + a l (= Bük + a l + j a van Tölal, Töllösal is). Az Igor-ok egy részről az tanítják (Jakubovich),

hogy a Vigor kisorosz személynév van bennük. Sopronban volt Ukecs, Ukacs (I), Ikecs (ma Nikics) helység. Ez azt gondoljuk kicsinyítő képzővel ellátott alak (u. o. Uk+cs, v. ö. Bik+cs, ma Bicske), melynek előtagja talán a dunántúli Uk (Ukk) helynevekben maradt fenn. (Pais a Uk-ot az Ug, Ugrin = szláv nyelven „magyar“ szóból származtatja M. Nyelv XIV.). Ikecs mint személynév is előfordul a régiségben, Ekecs van a komárom-pozsonyi Csallóközben (van Ekcs és Jekcs alak is). Az ek = ik = tölgy származtatást valószínűvé teszi az, hogy nem messze innen, Megyercs határában van Ek-tóhát dűlő és szomszédjában Haraszt, ma elpusztult falu, továbbá Cserhát pusztá. Kissé odább Gyalla mellett is volt Iklód falu s ugyanott ma is van Kis- és Nagyharaszt pusztá. Megyercs határában volt Ikur patak is, de az Ikerpatak lesz, az ugyanottani Ikurtó tanúsága szerint. (Határos vele Ekel, vagy 1261: Ekl. Ez azonban az itteni Katapán nemzetséggel azonos Ekli nemzetségtől kaphatta nevét. Talán ennek valamelyik tagja viselte a régiségben gyakori Ecli: 1055, Ekyldy: 1086, Ecul, Ikel, Iekel, Iekul nevet. Eculch birtok Szabolcsban szintén a XIII. sz. elején szerepel. A Katapán v. Koppán ősi nemzetség nevét ma is őrzi a kopánkúti dűlő Udvardon). Hunyadban volt Igesd falu, azon a tájékon feküdt Iklód. Igesd megfelelne a temesi Ikus-nak. Egyik „Index“-ben találjuk Ikum-ot, ez talán olyan képzés, mint Somol+um, végül Anonymus említi az Erdélyen innen fekvő Igfon, Igvan erdőt. Lehet hogy ebben is az ik szó rejtőzik (v. ö. esetleg Igván: Pozsony, Erdély, Csitván Moson, Nigván, Sopron).

Még csak annyit, hogy az itt emlegetett nevek mindig olyan helyen fordulnak elő, ahol tölgy v. cseredők, esetleg berkek vagy írtások, harasztok voltak vagy vannak.

Ér, Ercsi, Érd. Hogy az „ér“ közszóból éppúgy alkottak helynevet, mint a patak-ból, csorgó-ból, vagy fokból (pld. Sárospatak, Kiscsurgó, Siófok stb.) arra felhozzuk a fejérmegyei Malomér, vagy a soproni Kísér (Kücsünér. 1281, Kecsenér, 1331, Kísér 1465) helységnevet (A küs = kis-re lásd M. Nyelv 1918, 224. Mellékesen jegyezzük meg, hogy az ér-t hér-nek és vér-nek is mondták régen s ilyen helyneveink ma is vannak. Pld.: Köveshér, Fokhér, Hérpályi; aztán: Hatavér = Hat-ér (?) v. ö. Hat-tó, Negyven-tó, de Hata a régiségben mint tónév is szerepel, tehát inkább erről lehet itt szó, Vizesi vér s Elevér = Előér, ma lapos rétség Lak mellett Komáromban. Van Középér, Mög-, Kül-, Bel- és Előser is. A ma is élő Elevér párja már 1469-ben Előérnek van írva; ugyanilyen korú az Előeresztevény; v. ö. különben Inárcs = Hinárcs = Vinárcs).

A komáromi Csallóközben két különböző ponton már igen korán előfordulnak a következő mocsár és patakjelentő tulajdonnevek: Vercs, Erecs, Ercsen. Hogy ezek az ér-nek „cs“-vel kisebbitett alakjai (néhány helynév Baj+cs, Csep+cs, Ek+cs, Kér+cs, Pér+cs stb.), arról azt hiszem meggyőző bennünket az Erecs-tő (= Ér+tó, ez is gyakori név). Az egyik Erecs (Verch) nevét ma Erecs-pusztá, a másikat Vöstü-pusztá (Vercstő, Verecstő, Verestő, Vöröstő, Vöstő) őrzi.

Ercsi neve a következő alakokban fordul elő: Ercse (1238), Ercsej (1303), Ercsi (1411), Ercs (1465) és Ercsén (XVIII. sz.). Érd-é pedig: Erdi, Erdü (1240), Érd (1270). Az előbbieket után azt hisszük, hogy mind-

két helynevről az ér (patak) szóból származik, a gvakori cs és d kicsinyítő képzővel. (Ugocsában van Batar patak és Batarcs község, Zemplénben Szeremp patak és Szerempcs = Szerencs község; Aszó-ból lett Aszód, Fok-ból Fakud, Fokd, Fadd, Sár-ból Sárd stb.). Lehet, hogy idetartozik a valkómezei Vervár, (1437), Vértfalva, Vérdi és Vere községeivel együtt s nem lehetetlen, hogy a mosoni Vértówe helység is (Vértóve), mert malmok szerepelnek rajta. Érd (1263). Különben volt Kolozsban, Ercse (Hercse) ma is van Maros-Tordában, Ercsén a tihanyi összeírásban és bizonyára még másfelé is.

Mint utólag látom, hasonlóképpen vezeti le egy sereg helyneveinket Pais Dezső (M. Nyelv VIII.). A szatmári Vérke-patak azonban ehhez a csoporthoz tartozik vagyis a. m. Érke (lásd Melich M. Nyelv VI.). Hogy Érd falu és Érd nemzetség milyen viszonyban van egymással, annak eldöntése nem a mi feladatunk (lásd Karácsonyi magyar nemzetségek).

B. Zs.

Szemle.

„Általút“ és egyéb „által“-ok. (Részben felelet a Föld és Ember -1922-71. „Általút és Keresztút“ című reflexióra).

A Lehr Albert és Tolnai Vilmos által vitatott (*Magyar Nyelv VII*) általúton kívül vannak vagy voltak még egyéb, általuk ott nem említett, de nézetünk szerint az általút eredeti jelentésének kinyomozását elősegítő „által“-ok is, még pedig mindenütt és szép számmal. Pld: *Általfalva*, *Általmocsa*, *Általság* stb. (ez utóbbi idézve M. Nyelv IX. 359, Vas megyéből; olyan régi adat, mint az „általút“ legelső okleveles említése; *Nagyság* és *Általság* a két szomszéd (l) község neve), azután *Általszeg*, *Általtelek*, *Általlap*, *Általtető*, *Általvető*, *Általberek*, *Általcser*, *Általbik*, *Általpatlak*, *Általér*, stb. sőt *Által* (t. i. föld) is. (pld. két hold föld az *Által*-ban). A nevek eredeti jelentését persze külön-külön kellene vizsgálni.

Ezek természetesen sem meg nem rövidítenek, sem össze nem kötnek semmit, mint az általút, hanem mivel maguk is jobbra terjedelmesebb topográfiai objektumok közé vannak ékelődve, feltehetőleg az ezek között való fekvést, sőt elválasztást, tehát a helyzetbeliség érzékeltetését akarják kifejezésre juttatni. (Van aztán pld. *Kereszthegy* és *Keresztbük* is, ugyancsak a fekvésük után). Ezek az objektumok tehát „általfekecsnek“, vagy elválasztanak egymástól más objektumokat. A Vértésből jövő *Általér* pld. több község határát választja el, a kadarkúti *Általcser* is két község határán fekszik, az *Által* pedig a Balaton mellett azért neveztetik így, mert a fél határ hosszában fekszik (Jankó). (Az által különben finn-ugor szó s első jelentése „túl“, *Mészöly*). Ugyanezt érzem bele legelső adatunkba, a csallóközi „Általút-aljaföldre“ (1269) megnevezésbe is, mert úgy gondolom, hogy az általút itt *akkor*, nem a *mai* értelemben használt, esetleges adhoc taposott utat jelent,

hanem alkalmasint a régi birtoklás — határfelosztás — gazdálkodás folyamán létrejött állandóbb utat, mely értékesebb és állandóan használt, vagyis művelés alatt álló területek, pld. valakinek két, esetleg külön határban fekvő birtokdarabja, szántója, kaszálómezeje, vagy talán legelője stb. vagy két községhatár között fekhett és azokat, esetleg más birtoktestektől is *elválasztotta*, egyben persze össze is kötötte. (Ilyenen — mely esetleg lehetett két községnek közös útja is — mehetett Laczi hada is). Feltűnő, hogy egy adat (1241) kis általutalut említ. A rövidség fogalmának hozzátapadása itt nem lényeges, annyira nem, hogy még földet is hívnak általútnak (*usque ad terram, que vocatur általut*). Egy másik adat (*via antiqua, que dicitur általut*) szintén igen becses útmutatás lehet több tekintetben is. V. ö. különben: *terra Közép*, azután *Középfalu*, *Középerdő*, *Középtelek*, *Középpatak*, *Középut-elő* stb.

Hogy az említett helyen miért használtam az „általutas község“ megnevezést (a korrigálás t. i. tőlem származik), arra hosszasan kellene válaszolnom, de kár a helyért, mert az a típus nálunk úgy is ismeretlen. A mai általut meghatározásában különben *Tolnai* barátom mellé állok (azóta *Lehr A.* is engedett igazából), de azt hiszem, hogy az „által“-ok kérdése a jogi és gazdaságtörténeti oldal felé ma még nem zárható le. Annyi már most bizonyos, hogy általut és keresztút között elsődlegesen ég és föld a különbség.

Bátky Zsigmond.

R. Pohle: *Sibirien als Wirtschaftsraum*. 66 l. 1 térkép, Lipcse, 1921. Szibériát a legújabb időkhöz a szenvedések és borzalmak földi poklának hitték, a tudományos ismertetések és sokak személyes tapasztalata azonban lassankint köztudomásúvá teszik, hogy a primitív gazdálkodás mellett mutatkozó mezőgazdasági termény és termék fölöslegek és mérhetetlen ásványkincsek révén Szibéria a jövő országa és éppen ezért kérdés, vajon Oroszország gyarmata marad-e, vagy sem? A kérdés megvilágításául Pohle részben saját megfigyelései alapján megírt gazdaságföldrajzi tanulmányt ad.

Kár, hogy a nagy gonddal összegyűjtött értékes anyagot nem úgy rendezte el, hogy könnyen áttekinthető legyen. Nem ad összefüggő képet Szibéria geológiai felépítéséről, klímájáról, bányászatáról, iparáról, mezőgazdaságáról, közlekedési mozgalmairól, hanem szétszórja ezeket a megvilágító adatokat a könyv első és második részében. Az első részben tárgyalja a sztyep, tajga és tundra-öveget főleg mezőgazdasági szempontból és méltatja a Jeges-tenger gazdasági jelentőségét.

A könyv második részében főleg halászati, bányászati és forgalmi szempontból Kelet-, Közép- és Nyugat-Szibéria gazdasági viszonyait ismereti azzal az indoklással, hogy ezek geológiai felépítés, felszíni kialakulás, klíma és egyéb tényezők következtében önálló, egymástól jól elhatárolható fizikai földrajzi és gazdasági egységek.

Végeredményben azt tartja, hogy Szibéria fő betegsége a mérhetetlen nagyság, minek következtében kétfelé fog szakadni. A keleti rész Japán érdekszférájába fog kerülni a Bajkálig, míg a Nyugati rész elválaszthatatlanul Oroszországra van utalva, mert önállóságát csak a világóceánnal való összeköttetés biztosíthatná.

Sokat mondó statisztikai táblázatai és a Szibériára vonatkozó irodalom

összegyűjtése értékesé teszik a könyvet azok előtt, akik Szibériával behal-
tobbán akarnak foglalkozni.

Sztankovits Ödön.

Passarge S.: *Erdkundliches Wanderbuch, II. Beobachtungen über Tier und Mensch* (Wissenschaft und Bildung 171), Lipcse 1922, 128 lap. A népszerű modorban, de tömören írt s „a hazafiasan érző német ifjuságnak ajánlott“ könyvecske azt tárgyalja, hogy az állat és embervilág a fejlődés során miképpen van belehelyeződve a földrajzi tájba. Amarra $\frac{1}{6}$, emerre $\frac{5}{6}$ rész jut. A fejezetek címei: 1) az állatvilág függése a tájtól, 2) az emberfajok és népek, 3) a műveltség (a táj és az ember befolyása), 4) ennek fejlődése (gazdálkodás-formák és műv. fokozatok), 5) útmutató néptani megfigyelésekre, 6) földismereti világnézet.

A 2—5 fejezet az összehasonlító néptan ismert anyagát öleli fel, erős földrajzi, itt különösen kidomborított, néhol kissé erőltetett, oknyomozó tájrajzi aláfestésben. Ez főképpen a 4. fejezetre áll, ahol a gazdálkodásformák és műveltség fokozatai címe alatt (gyűjtögető, kapás, pásztorkodó stb. népek) a munka irányzatok természetének megfelelően, hosszasan foglalkozik a fejlődés tetejére jutott s a „városi tájat“ létrehozó gépiparos műveltséggel (Maschinenkultur), mely fizikailag, de főképpen erkölcsileg teljesen elkorcsosítja az „elvárosiasodott“ népeket (elnemzetlenedés, nemzetközi szocializmus) s annak tudja be Németország lezüllesztését. Feltámadás csak akkor remélhető, ha az ország újra földműves állam lesz, de pld. Angolország elpusztul, mert romlatlan parasztsága nincs. Ennek a társadalmi és állami züllesztésnek baktériumát az Elő-Ázsiában évezredekkel ezelőtt kialakult s később Európába átláptálódott városiak, kereskedő, immoralis „armenoid“ (örményféle, zsidó?) népfajtában látja.

Az utolsó fejezet azt fejtegeti, hogy különösebben a „városi táj“ földrajzi vizsgálata útján, önálló földismereti világnézetre tehetünk szert, mellyel a mostani eseményeket, sőt részben a jövő fejleményeit is megérthetjük.

A könyvecskéből tanáraink és tankönyviróink sok gondolatot meríthetnek.

B. Zs.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. 77 lap. Budapest, 1922. Szerző kiadása. — Demográfiai irodalmunk kiváló művelője ebben a tanulmányában a zsidóság magyarországi számbeli, kulturális és gazdasági térfoglalásáról ad statisztikai adatokkal kísért kimerítő ösmertetést. Az utolsó két évszázad alatt az arányszám 0.5-ről 5.0%-ra növekedett. A területi megoszlásban csak a következő változások állapíthatók meg: a XVIII. sz.-ig a zsidóság nyugatról vándorolt be, ennek megfelelően nyugaton és a Felföldön foglalt helyet. Lengyelország felosztása óta megfordul a helyzet. Később a súlypont az ország közepére tolódik el. Kétszáz évvel ezelőtt a zsidóság $\frac{3}{4}$ -e az ország Duna jobb és balparti részében volt található, 1910-ben e két országrészre a zsidóságnak csak $\frac{1}{5}$ -e jutott, $\frac{1}{3}$ -a az ország közepén, nagyobbik harmada pedig az északkeleti tájakon foglalt helyet. A könyv ára 240 korona és kapható szerzőnél (II., Fő-u. 68.)

Djafer Seidamet: *La Crimée*. 120 l. + 1 térkép. Lausanne, 1921. A krimi-tatár-köztársaság védelmére írott propagandairat, melyben történelmi, néprajzi és statisztikai adatokon kívül elég bő földrajzi leírást is talál az olvasó,

Geöcze Sarolta: Szociológia etikai alapon. 192 lap. Szt. István Társ. Budapest, 1922. A könyv egyébként tisztán szociológiai fejezetei közül kiemeljük a „Történeti fejlődés“ (5.—34. l.) címűt, melyben sok emberföldrajzi tanulság is rejlik. Különösen érdekelheti a geográfust a „Hazánk gazdasági és társadalmi fejlődése“ c. rész (36.—51. l.), de talál a könyv egyéb részeiben is bőven öt érdeklő sorokat, pl. A népesség (121.—134. l.) stb. Magyarország földrajzának tanításakor a geográfus tanár számos gondolatot és megvilágítást nyerhet Geöcze Sarolta tiszteletreméltó hazafiassággal írott könyvéből, melyet ezért melegen ajánlunk figyelmébe.

Németország gazdasági helyzete. A háború utáni Németország gazdasági helyzetéről M. Beaumonttól és M. Berthelottól jelent meg egy tekintélyesebb munka a könyvpiacra. Kétségtelenül érdekes pillantást vetnünk (ha mindjárt francia megvilágításban is) a háború utáni négy esztendő nehéz küzdelmeire és ezek eredményeire.

Mezőgazdaság. A birtokviszonyok nem változtak meg. A mezőgazdaságban még mindig a nagybirtokok (100 ha felül) uralkodnak, amelyek különösen keleten és pedig Mecklenburgban és Pomerániában vannak erősebben elterjedve. 1919-ben a nagybirtokosoknak sikerült megakadályozni a birtokviszonyok megváltoztatását azzal az érveléssel, hogy a nagybirtokok sokkal jobb terméseredményt biztosítanak, mint a kicsik. A birtok berendezések ma tízszer annyira kerülnek, mint 1914-ben s így a parasztbirtokok fejlődését megakadályozzák.

A mai német mezőgazdaságot igen jellemzi, hogy szemben a háború előtti állapotokkal, amikor a különben gyenge talajokon bőséges munkával és mesterséges trágyázással nagyszerű terméseredményeket értek el, — a nehéz gazdasági viszonyok miatt kevesedik a jól művelt talajok mennyisége (a műtrágyázást mellőzve mindinkább ugarolásra térnek át) és a termés-eredmények leromlanak. Ennek oka, hogy a műtrágyák drágák, még azok is, amelyeket Németországban bányásznak és állítanak elő. Továbbá hiányzik az emberi munkaerő, mert mintegy 300.000 lengyel és 100.000 rutén marad távol a német mezőgazdasági területektől. Nagyon megcsökkent a cukorrépa termelés. Az 1913-ban előállított 2,500.000 tonna cukorral szemben 1919—20-ban csak 730.000 tonna cukrot gyártottak, de csökkent a gabonaneműek termelése is. A német parasztság inkább az állattenyésztés felé fordul és mivel a takarmány igen drága, a gabonaneműeket is inkább az állatok hizlalására használja fel. A háború alatt erősen megcsappant állatállományt mar pótolnak s a parasztságnak különösen sertésből, tejből és tejtermékekből van igen jelentős bevétele. Igaz ugyan, hogy a mezőgazdasági eszközök dragulása súlyos terhet ró a termelésre foglalkozókra, de viszont a termények ára is magosra szökkent, ami a parasztság jólétét és vagyonszerzését növeli. Ez az oka annak, hogy a földművelő nép városokba tödulása teljesen megszűnt.

Ipar. A német ipar keményen dolgozik. A széntermelés, amely 1919-ben 107 millió tonnát tett ki, 1920-ban már 131 millióra emelkedett s lassanként eléri az 1913-as állapotot, amikor a Saar-medence nélkül a németek 173 millió tonnát aknáztak ki. Lignitből 1913-ban 87 millió tonnát, 1920-ban 117 millió tonnát termeltek. A hajóépítés rendes mederben folyik

A gépgyárak különösen vasúti anyag, mezőgazdasági és szerszámgépek előállításával foglalkoznak.

A háború előtti karteleteket és trösztöket az ipari érdekcsoportok egyesülése, összepontosulása váltotta fel. Először h o r i z o n t á l i s irányban történtek csoportosulások, amikor ugyanegy érdekelttségű vállalatok egyesültek (bányák bányákkal, acélgyártók acélgyártókkal, kémiai gyárak kémiai gyárakkal stb.). Így egyesült pl. a hét legnagyobb kémiai gyár, amelynek 1921-ben több mint egy milliárd tőkéje volt. A horizontális csoportosulást a vertikális irányban fejlődő érdekcsoportok kialakulása követte. Ezek az érdekcsoportok igyekeznek körükbe vonni mindazokat a vállalatokat, amelyek hasonló irányban, de különböző minőségben dolgoznak, avagy a gyártmányuk előállítására szükségesek. Így körükbe vonnak vas- és kőszénbányákat, villamos műveket, a nyersanyagokat félgyártmánnyá, majd a legfinomabb gyártmányokat előállító (gépeket, szerszámokat, dinamókat, autómobilokat, hajókat, telefonát, kémiai anyagokat, festékeket stb.) vállalatokat. Tehát a különböző vállalatok unióját hozzák létre. A vertikális rendszerű érdekcsoportok között a legpompásabb és leghatalmasabb a Stinnes-féle csoport, amely pl. Németország széntermelésének 19%-ot tartja a kezében, 30.000 munkást foglalkoztat, körébe vonja a szén-, lignit- és vasbányák egész tömegét, vannak magaskemencéi, acélöntői, villamostelepei, vasútjai, autómobil gyárjai, hajógyárjai, papírgyárjai, nyomdái, újságjai és szállodái. 1921 júliusában az érdekcsoport vagyonát 7980 millió márkára becsülték. Hasonló érdekcsoportok vannak Kloeckner, Stumer, Haniel, Thyssen és Krupp vezetése alatt. Így azután néhány monarchikusan megszervezett érdekcsoportot ural az ország gazdasági élete.

K e r e s k e d e l e m. Németország gazdasági berendezettsége alapján nem változott meg. Élelmicikkeket és az iparához szükséges nyersanyagokat importálja, exportál gyármanyyokat. 1920-ban főbb exportcikkkel (milliárd papírmárkákban) kohászati gyármanyyok 17; mechanikai és elektrotechnikai cikkek 12; festékek, kémiai anyagok és gyógyszerek 9; textil áru 8. Kereskedelmi mérlegének egyensúlyát 1920-ban még nem érte el (import 8, export 5 milliárd arany márka). Iparcikkeit külföldön piacra találtak, de nem a háború előtti módon.

Németország exportjából felvett

	1913-ban :	1920-ban :
Nagy-Britannia	14%-ot	6%-ot
Franciaország	8% „	3% „
Németalföld	6% „	21% „
Svájc	5% „	8% „
Svédország	2% „	7% „
Dánia	3% „	6% „
A többi európai országgal nem érte el a háború előtti forgalmat :		
Ausztria-Magyarország utódállamai	11% „	8% „
Balkánállamok és Törökország	3% „	1% „
Oroszország, Balti-államok és Lengyelország	9% „	2.5% „

Az Európán kívül fekvő országokkal a kereskedelmi forgalom még

kevésbé állott helyre, azonban folytonosan fejlődésben van, különösen az U. S. A., Chile, Argentina és India felé.

Közeledek és Németország híen háboru előtti céljaihoz minden erejét megfeszítte, hogy hajózható útvonalait szaporítsa. A Wesert, amely a nagyobb folyók közül egyedül menekült meg a nemzetközi felügyelet alól, Észak és Délnémetország főútvonalává akarják tenni, csatornával a Majnával és ennek segítségével a Dunával és a Rajnával akarják összekötni. Az Anvers és Rotterdam felé irányuló forgalmat pedig egy Bréma és Hamburg felé elágazó csatornával akarják az utóbbi kikötők felé irányítani. A Weser segítségével kerül a Rajna és az Elba egymással összeköttetésbe, miután a Mittel-landkanal Ruhrorttól kiindulva majdnem elérte Hannovert. Megkezdték már a Majna és Duna közötti csatorna átalakítását is.

A békekötés Németországot flottája legnagyobb részétől megfosztotta. 1913-ban 5 mill. tonnájával a világ második tengeri hatalma volt, 1920-ban Nagy-Britannia (19 mill. t.) és az U. S. A. (13 mill. t.) mellett 450. 000 tonnájával igen szerény helyet foglal el. A Hamburg-Amerika-i társaságnak 1920-ban mindössze 3575 alkalmazottja van, szemben az 1914-ben alkalmazott 22.000 emberrel. A német lobogó azonban ismét megjelenik a tengereken s a németek életszükségletüknek tartják kereskedelmi flottájuk újrateremtését. Félíg várakozó állásponton a német mérnökök és munkások az amerikalakkal dolgoznak együtt. 1920-ban a Hamburg-Amerika-i társaság húsz évre kötött szerződést a Harri-man érdekeltséggel. A háború előtt általuk járt útvonalakat most együttesen fogják kiaknázni. Hasonlóértelmű szerződést kötött öt esztendőre a Nord-deutscher-Lloyd az United States Mail Steamship Co.-val. Amerikai társaságok Hamburgban dokkokat építenek és egyéb igen tekintélyes beruházásokat létesítenek. Hamburg kávé, Bréma gyapot, dohány és juta piaccá alakúl. 1920-ban Brémában azonban csak 650.000 bál gyapotot raktak partra, míg 1913-ban 2,300.000-et. — Annál erősebben növekszik Hamburg forgalma. Németország gazdaságilag életre kel s ha még nem is lehet beszélni virágzásról, mindamellett az ország újra szervezi munkaképességét és erőinek tudatára ébred.

Annales de Géographie 1922. V.)

Kéz Andor.

Fr. Nansen: Az eszkimók között. Fordította: Telekes Béla, Halász Gyula előszavával. Budapest, 1922. („A Hat Világrész“ III. kötete). Fridtjof Nansen, a híres sarkkutató tudós, Norvégia egyik legnagyobb államférfia, egyidőben külügyminisztere, huszonkét esztendőskorában ötdömágával vállalkozott első expedíciójára, Grönland átszelésére. A hetvenkétnapos útról Godthabba, nyugati Grönland eszkimótelepére érve, az utolsó hajó is elvitorlázott ekkor már Európába. A kis csapat ennél fogva áttelelni kényszerül az eszkimók között és ez a körülmény bírja rá Nansent, hogy az eszkimók életét tanulmányozza.

„Azokon a hosszú homályos estéken, amikor az alacsony szobában üldögélve a halzsírlámpa lángjába meresztettem szememet, bőségesen ráértem gondolatot gondolatba fűzni. Gyakran voltam úgy akkor, mintha látnám, hogyan érkeznek lassú vonulással kutyafogatos szánjukon vagy bőrből készült lélekvesztőiken a természetnek ezek a gyermekei távol nyugati tájak felől. Láttam, mindenféle nehézségen hogyan küzdve keresztül magukat, hogyan

tökéletesítik fokról-fokra szerszámaik elmés szerkezetét s láttam, hogyan képződnek ők maguk nagyszerűen derekassá a tengerjárásban. Évszázadok, évezredek múltak, egyik nemzedék a másik után bukkott el a természettel vívott harcában, de erősebbjei mégis győztesek maradtak. És lehetetlen volt csodálatot nem éreznem ily hősiek nép iránt."

Ezután megismerteti velünk a jégvilág népét, az emberiség északi előőrsét. Szerszámaik, életmódját, szokásait pontosan leírja. Végül pedig megható színekkel ecseteli az európai kultúra ú. n. áldásait. Megdöbbenő, hogy mindez, amivel az európaiak talán jó szándékkal megajándékozták ezt a népet, vesztét idézte elő. Az európai hozta e jámbor nép közé a szolgaság fogalmát. Ő adott kezébe golyós fegyvert s immár kevés a foka és sok az egyre gyérülő eszkimó. Mert a mészárlásra igen alkalmas puska pukkánya nem bizonyult oly tökéletes fegyvernek a fókák tömegei ellen, mint a hangtalan szigony. Még nagyobb a pusztítás a rénszarvasállományban és már-már kétséges azoknak az eszkimócsaládoknak a megélhetése, melyek csak madárvadászatból tengették életüket.

Nansen könyvének sivár tanulságaiból kibontakozik az eszkimó nép egykori, bámulatosan tökéletes alkalmazkodása hihetetlenül mostoha környezetéhez. Éppen a legszegényebb természeti adottságok közepette szűrhetők le tanulságos emberföldrajzi igazságok.

A könyv elején pompás kis életrajzot olvashatunk Nansenről, melyet Halász Gyula írt.

Kogutowicz.

E. Shackleton: Az Antarktisz szívében. 180 kilométerre a déli sarktól. Fordította: Halász Gyula. Budapest, 1922. A „Világirodalom“ kiadásában megjelenő földrajzi útleírásoknak, „A Hat Világrész“ c. könyvtárnak második kötete Shackleton 1907—09. évi délsarki expedíciójának történetét foglalja magába. A fordítás éppen abban az esztendőben került a magyar könyvpiacon, amikor a fáradhatatlan, mindössze 48 esztendő sarkutazót utolsó útján, fanatikusan szeretett jégvilágának kapujában örökre megállította a kérlelhetetlen halál. Halász Gyula gondos és mindemellett könnyed fordítása mindazoknak, akik az útleírások műfaját kedvelik, szívesen látott olvasmány. Táboruk szépszáma lehet, hiszen immár egy rövid év leforgása alatt 3 kötet — a harmadikat is ebben a füzetben ösmertetjük — jelent meg. Csak örömmel üdvözölhetjük szerkesztő fáradhatatlan buzgóságát, hiszen kétségtelenül Halász Gyula érdeme elsősorban, hogy földrajzi irodalmunk ez új kötetekkel szaporodott. Úgy hisszük azonban, csak a közös célt szolgáljuk ha arra hívjuk fel figyelmét erről a helyről is, hogy a kötetek sorrendjének megállapításakor lehetőleg ne csak a „hatodik“ világrésznek juttasson szerepet.

—Z.

Apró közlemények.

† Kjellén Rudolf. F. év november 14-én a még csak 58 esztendőös svéd tudós hosszas betegeskedés után elhunyt. Az államtudománynak és a történelemnek Európaszerte ismert nevű művelője volt, munkái azonban közelről érdekelték a geográfusokat is, ami annak köszönhető, hogy pályája elején a göteborgi főiskola földrajz tanára volt. Geopolitikai elvei abban foglalhatók össze, hogy az államot élő szervezetnek tekintette, amelynek alkotó elemei a birodalom, a nép, az államháztartás és összekötőkapocs az emberi akarat. Fontosabb művei: *Die Grossmächte der Gegenwart* (17 kiadás), *Der Staat als Lebensform*, *Grundriss zu einem System der Politik*, *Die Grossmächte und die Weltkrise*, *Dreibund und Dreiverband*. A háború folyamán és az azt követő szegényletes béketárgyalások során őszintén a központi hatalmak mellé állott és aktív — keletre irányuló svéd külpolitika híve volt.

—z.

Torday Emil Angliában élő Afrika-utazó honfitársunkat a British Association antropológiai osztálya alelnökévé választotta. Ez az első eset, hogy idegen állampolgárt ért ez a tudományos kitüntetés.

A Felföld felosztása „természetes területekre”. A prágai földművelésügyi minisztérium Szlovenszko területét ú. n. „természetes területek”-re osztotta fel. Ezek: 1.) Szlovák dunai alföld. 2.) Inovec-Tribeccs. 3.) Miava-Trencsén. 4.) Közép-szlovenszkoí domhvidék. 5.) Zsolna-Privigye. 6.) Felső- és Közép-Garam. (Ide tartoznak a selmecbányai, garamszentkeresztii, körmöcbányai, zó-

lyomi, besztercebányai, nagyszalatnai, pohorellai, breznóbányai járások). 7.) Rima-Szalánc. (Nyustya, Rutkó, Rimaszombat, Jolsva, Nagyrőce, Rozsnyó). 8.) Poprád-Hernád. (Szepes-Ófalu, Béla, Kézmárk, Sz. Szombat, Poprád, Lőcse, Szepesváralja, Igló, Gölnicbánya, Szepesolaszli). 9.) Beszkid-Tátra. (Csaca Kiszucaujhely, Námesztó, Trsztena, Turdosin, Rőzsahegy, Németlpcse, Liptószentmiklós, Liptóujvár). 10.) Szlovák-Alföld. (Gálszécs, Legenyemihályi, Nagymihály, Királyhelmecc, Kapi). 11.) Kassa-Eerjes. (Szepesi, Kassa, Zsadány, Lemes, Varannó, Eerjes, Kisszeben). 12.) Szobránc. 13.) Kelet-szlovenszkoí Kárpátok. a.) Felsőpatai kerület: Hét-hárs, Bártfa, Girált; b.) Felső-Ondava és Felső-Laborca vidék: Felsővízköz, Mezőlaborc, Sztropkó, Homonna.

P. Gy.

A Dél-Kárpátokról tartott előadást f. év. dec. 18-án a berlini földrajzi társaságban Behrmann professzor. Sajnálatos tényként jegyezzük föl, hogy kizárólag francia és oláh forrásokat használt fel.

Tóth F.

Kassa és Pozsony lakossága a tavalyi cseh népszámlálás szerint. Az adatokat most hozták nyilvánosságra, amelyek szerint Pozsony összlakossága 93 327. Ebből csehszlovák 37 999 (40·7%), német 27 043 (28·9%), magyar 21 111 (22·6%), zsidó 4022 (4·3%), egyéb 3166 (3·5%). Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy Pozsonyban ma már több mint 17 000 bevándorlott cseh él. — Kassa város lakossága 52 299. Ebből csehszlovák 31 811 (60·9%), német 2293 (4·3%), magyar 11 796 (22·5%), zsidó 5596 (10·5%), egyéb

776 (1·7%). — A cseh népszámlálás módszerére jellemző, hogy a szlávos vezetéknevvvel bírókat — még ha kizárólag csak magyarul tudnak is — mind „csehszlovákoknak“ veszi föl, ezzel szemben az eltótosodott Országokat, Thurzókat. Kállayakat stb. természetesen nem írja be magyaroknak. Még rikitőbb fényt vet az adatok hamis voltára azok összevetése a pozsonyi és kassai elemi iskolai osztályok tannyelvével. Az elemi iskolák tannyelvének megállapításánál ugyanis még a cseh pedagogiának illetve iskolapolitikának is figyelembe kellett vennie a növendékek anyanyelvét. Pozsony elemi iskoláinak száma ma 25 összesen 145 osztállyal. Ebből csehszlovák 38 (26·2%), német 41 (28·2%), magyar 66 (45·6%). Kassa elemi iskoláinak száma 9 összesen 83 osztállyal. Ebből csehszlovák 30 (39·1%), magyar 53 (63·9%). A két statisztikai adat egybevetése minden kommentárnál többet mond. *P. Gy.*

A szlovenszkói elemi iskolák statisztikája. A megszállott Felföldön összesen 3696 elemi iskola működik. Tannyelvük tekintetében a következőképpen oszlanak meg: tót 2648 (71·6%), tót-rutén 77 (2%), tót-magyar 11 (0·3%), tót-német 8 (0·2%), rutén 91 (2·5%), német 112 (3·1%), magyar 749 (20·3%). Osztály van összesen 6216. Ebből tót 4336 (69·7%), tót-rutén 87 (1·4%), tót-német 37 (0·7), tót-magyar 22 (0·3%), rutén 98 (1·6%), német 252 (4%), magyar 1385 (22·3%).
P. Gy.

Statisztikai adatok Ausztriából. Legújabb, részben még nem közölt statisztikai eredmények szerint Ausztria területe 83.911 négyzetkilométer, ebből Nyugat-Magyarország („Burgenland“) 4.028. — A lakosság száma*) 1910-ben 6,354.919, 1920-ban 6,131.445; Ny.-Magyarország elszakított részén 1910-

ben 292.588 — 1910—20-ban a fogyás*) 223.474 főnyi. — Népsűrűség négyzetkilométerenkint 77·9. Férfiak és nők arányszáma 1000 : 1091. — A népesség 46%-a 0—25 éves, 35%-a 25—50 éves, 19%-a 50-en felüli. — A 2000-esnél csekélyebb lakosságu községekben*) a népesség 50·27%-a (3 082.908) él. Az 1910 évi statisztika alapján foglalkozás-nélküli 47%, szabadfoglalkozású 0·85%, közpályán 3%, keresked. és közl. 7·5%, ipar és bányászat 17%, háztartás 3·8%, mezőgazd. 20%. Német 6 004 ezer, cseh 116, szlovén 72, horvát 45, magyar 26. — Idegen állampolgár 357.000. Katolikus 93%, evang. 3%, izrael. 3%. — Irni olvasni tud*) 95·7% 10 éven felüli, Ny.-Magyarországon 80% 6 éven felüli.

Vasutak hossza*) 7032 km., 10.000 lakosra jut 11·5 km, 100 négyzetkilométerre 8·8. Behozatal 81.955.578 q. 2 069 917 drb; kivitel 14,868.546 q. 1,611.964 drb.

Szántóföld 20,087, rét 9 259, legelő 13 003, kert 816, szőlő 513, erdő 21 424 és meg nem művelt 8.805 négyzetkm. Évi termés: buza 1·5, rozs 2·7, árpa 0·9, zab 2·1, tengeri 0·6, burgonya 7·0, cukorrépa 1·1, takarmány 37·9 millió mázsa, 0·6 millió hl. bor.

Állatállomány: szarvasmarha 1·7, sertés 1·1, ló 0·24 millió drb.

A nagyobb városok lélekszáma (ezekben): Bécs 1.841, Grác 158, Linz 94, Innsbruck 56, Salzburg 37, Bécsújhely 35, St. Pölten 28, Klagenfurt 26, Villach 22, Baden 21, Steyr 20, Mödling 18, Eggenberg 16, Wels 15, Dornbirn 14, Krems 14, Klesterneuburg 13, Leoben 11, Neunkirchen 11, Knittelfeld 11, Stockerau 10.

Engelmann.

† **Dr. med: Stoll Otto**, a zürichi egyetemen a földrajz és néprajz tanára, 73 éves korában meghalt. (Geogr. Zeitschr. 1922).

*) Ny.-Magyarország nélkül.

Union géographique internationale alakult ez év júliusában Brüsszelben, a Conseil international de recherches scientifiques ülései alkalmával. (G. Z. 1922. XI—XIII.)

A XXI. német geográfus-gyűlést (Geographentag). 1923. pünkösd hetében Boroszlóban tartják meg.

„Inag“ (Internationale Aerogeodätische Gesellschaft) néven Danzigban a Gasser-féle módszer értékesítésére társulat alakult, mely a Scheinflug-féle eljáráshoz hasonlóan, több egyszeri fényképfelvétel segítségével repülőgépről készít térképeket, városterv-

rajzokat stb. Berlini képviselte „Deutsche Karte“ G. m. b. H. Berlin-Halensee. (G. Z. 1922. XI—XII.)

Belga Kongo egyes részein 1920-ban népszámlálást tartottak. A többi területek lakosságát becslés szerint hozzáadva, az eddigi 15—20 millióval szemben csupán 8·5 milliónyi népességet mutattak ki.

A francia-román légiforgalmi társaságnak jelenleg kilenc állomása van. Ezek felszerelése valamint az egyes államok által nyújtott évi pénzbeli támogatás a következő:

	pilóta	repülőgép	személyzet	szubvenció
Párizs	7	26	137	14,500.000 frank
Strassburg	4	16	33	500.000 cseh kor.
Prága	9	17	84	300.000 frank
Varsó	—	5	22	
Bécs	—	5	20	
Budapest	3	8	24	3,000.0000 dinár
Belgrád	—	4	12	
Bukarest	3	6	20	5,000.000 lei
Konstantinápoly	—	3	8	

A légi járatoknak Batumig való meghosszabbítását tervezik.

Cingtau-t, a németek volt észak-kínai kikötőjét, melyet a japánok tőlük 1914-ben elfoglaltak, ezek most visszaadták a kínaiaknak és 1922 december 10.-én ki is ültették.

Macedónia. A macedón titkos forradalmi szervezet a lausanne-i békeértekezlethez emlékiratot intézett, melyben független és a népszövetség oltalma alá helyezett Macedónia felállítását követeli, melynek határai a következők volnának: délen az Égei-tenger és a Visztrica-folyó, nyugaton a Fekete Drin és az albán hegyek, északon a Sar-dag, a Kara-dag, az

Oszogovo-planina és a Rilo-dag, keleten a Rodope-hegység és a Mesztafolyó. Az új állam lakossága 2·3 millió volna, ebből 48% bolgár, 23% török, 11% görög, 8% albán, 3·4% oláh, 6·6% cigány, zsidó és egyéb.

A Wrangel szigetért vita támadt az U. S. A. és Kanada ill. Nagybritannia között. A Stefansson-féle sarki-expedíció egyik kanadai tagja ugyanis a brit lobogót tűzte ki a szigeten s most Kanada tart rá igényt, jogát azonban az U. S. A. kétségbevonják, minthogy a Dominion of Canada nem szuverén. Normális viszonyok között természetesen Oroszországnak is volna beleszólása az ügybe. (Geogr. Zeitschr. 1922),

A svédek Kamcsatka-expedíciója 1921/22-ben folytatólagosan szép eredményeket ért el. Bergmann és felesége kutya-szánokon bejárták Közép- és Észak-Kamcsatkát és a kamcsadálók, korjások és lamutok között végeztek néprajzi gyűjtéseket. (Ymer 1922).

Jan Mayen szigetén állandó meteorológiai állomást létesítettek, mely 1921/22 telén csaknem zavartalanul továbbította jelentéseit Norvégiába. Az elért eredmények következtében Norvégia az állomást kezelésbe vette. (Geogr. Zeitschr. 1922).

Ausztrália gyáripára. Ausztráliai gyáriparról eddig nem lehetett szó.

A háború szülte állapotok, az ércek mind nehezebb exportálása, az európai fémipari cikkek elmaradása tekintélyes lökést adott a fémipar fejlődésének. A központok New-South Wales-ben és Victoriában alakultak ki, e két tartomány és Dél ausztrália érctermelését dolgozva fel. Newcastle-ben 1915-ben építik az első olvasztót, ma már itt egy 100 tonnás, két 350 tonnás kemence áll s egy 350 tonnást építenek. Hetenként 3400 tonna acélt állítanak elő.

Nehéziparuk 1918-ban 166.000 tonnát termelt. A vasipar ebben az időben 23.800 embert alkalmazott.

Ugyancsak a háború alatt születik meg a konzervgyártás. Ezek a gyárak

a kelet ausztráliai kikötők közelében települnek. 1918-ban 9712 munkás dolgozott a hús és halkonzervgyárakban. Teljes üzemben naponként 400–5.0 állatot tudnak feldolgozni, az évi átlag 50.000 állat.

A börgyárak a cipőgyárakat látják el nyersanyaggal. 1918-ban 15.500 munkást foglalkoztattak.

A szövő ipar is fejlődésnek indult. Elsősorban a lenipar, amely 3817 munkást foglalkoztat, a szövőipar 3191-et.

Az ausztráliai ipar túl van az első lépéseken. A gyárak igyekeznek a földrajzi körülményeknek megfelelően és a nyersanyagok termelési területén települni. A két délkeleti állam kezd ipari centrummá alakulni, mert ezek vannak a legkedvezőbb helyzetben. N. S. Wales a leggazdagabb juhokban s így gyapjában, hatalmas széntelepei vannak, amelyek a fémipart is vonzzák, annál is inkább, mert a széntelepek a dél ausztráliai vastelepekhez is elég közel fekszenek. Az emberi munkaerő is bővebben van, mint máshol. Victoriának majdnem hasonló a helyzete. Végül ebben a két államban vannak Ausztrália legjobb kikötői: Sydney és Melbourne.

(Annales de Géographie 1922. I.)

Kéz A.

Helyreigazítás.

A 231. lapon valkó megyeinek állított Kulpy nem az, hanem a bács megyei Kulplannál azonos, amint ez utólag egy 1348. évi (Anj. Okm. V. 165.) oklevélből kitétnik.

T. K.

Földrajzi oktatás.

Földrajzszakos tanárképzés.

Csodálatos dolog, hogy a középiskolai reform kapcsán mily ritkán esik szó a tanárképzésről.

Azt tapasztaljuk, hogy — a tudomány fejlesztésén kívül — a gyakorlati képzést mindenütt jobban oldották meg, mint a bölcsészeti karon, ahol legalább papiroson, tanárképzés is folya. Az orvosi karon az egész tanrend orvosképzésnek szól és hogy a szakképzés nem válik kárára a tudomány fejlesztésének, ezt ugyancsak a magyar orvostudomány fejlettségén láthatjuk.

Talán nem lesz érdektelen, ha röviden ösmertetem, miképpen kíséreltem meg már évek óta e kérdés megoldását a debreceni egyetemen.

Alapvizsgái anyag: A földrajz története. — Matematikai földrajz, különös tekintettel a koordináta rendszerekre, helymeghatározásra és térképtanra. — Fizikai földrajz. — A föld fizikai leírása. — Magyarország fizikai földrajza.

Szakvizsgái anyag: Növény- és állatföldrajz. — Az államok. — Leíró földrajz; különös tekintettel Magyarországra. — A földrajztanítás módszertana.

E rövid beosztásból is kitűnik, hogy az első két év tananyaga a minden földrajzi megismerés és kutatás alapját alkotó tudománytörténet és a térkép megismerése és megértése, továbbá a föld felszíni formáinak oknyomozó áttekintése. A következő két év tananyaga pedig a fizikai viszonyokkal számoló biogeográfia, továbbá a tanítás végcélját alkotó és a tanult elméletek alkalmazását bemutató leíró földrajz. Elmaradhatatlanul szükségesnek tartom emellett a földrajztanítás módszerét is közölni. A leíróföldrajz és a módszer közlésével érti meg a hallgató, hogy miért tanult annyi elméletet és nem hallik majd többé a panasz, hogy mást tanítanak az egyetemen és mást a középiskolában.

Hogy e programot keresztülvihessük erre alapos munka és több ember célszerű munkafelosztással szükséges. A tanár 4 éven át lehetőleg az elméleti és leíróföldrajz összes anyagán menjen végig. A tanárképzés tulajdonkeppeni helye a gyakorlat. Itt a tanár megosztja munkáját a tanáreseggeddel. E gyakorlatoknál a tanárnak is rendszeresen kell közreműködnie, mert csak, ha a hallgató érzi, hogy a vizsgáztató tanár szeme rajta van, akkor tanul igazán. A gyakorlatok tárgya szorosan a vizsgarendhez csatlakozik. Minden évfolyamnak külön-külön tartátnak gyakorlatok heti 4 órában, tehát összesen heti 16 óra gyakorlat van. Az első évek gyakorlatainak tárgya a matematikai földrajz és kartográfia. Mivel középiskoláink többnyire szomorú tudatlansággal bocsátják útnak tanítványaikat, először röviden a trigonometria elemeit ismeretik és csak azután a tulajdonkeppeni tárgyat, de nem előadásokkal, hanem rövid magyarázatokkal, ami után azonnal következik a kikerdezés, kérdések és feladatok megoldása. Kezdetben, míg egy megtelelőbbet össze nem állítottunk, Band: Fragen u. Antworten aus der Mathematischen und physischen Geographie című könyvét használtuk. Minden félév elején a szükséges könyvek megnevezettiek,

megvételük pedig kötelező volt. A Földrajzi Intézet tömegesen rendelte őket és osztotta szét, hogy a hallgatók kikerüljék a könyvuzsorát. A könyvek vételét azért tettem kötelezővé, mert megkönnyítik a tanulást és tanítást, idegen nyelvű könyvek olvasására kényszerít és megszünteti azt a csúfos állapotot, hogy némely hallgató elvégezze az egyetemet anélkül, hogy egyetlen-egy könyvet vásárolt volna. A könyv iránti szeretetet bele kell nevelni a hallgatóba, mert sajnos a középiskola ezt nem mindig cselekszi. Az első évben még előírtam Krümmel-Eckert ismert praktikumát, de az előírt könyvek mellett mindig lehetőleg magyar nyelvű kiegészítő művek ajánlottak.

A második évfolyam tárgya elsősorban a geológiába és közzettanba való rövid bevezetés. Ezeknek még a hírért sem hallják a középiskolában. Az ember megretten, ha észreveszi, hogy mily gyatra a természettudományi oktatás a középiskolákban. Jeles és jó érettek nem tudnak szöveget keresni, nem képesek megérteni és elképzelni, hogy mi az a koordináta rendszer, geometriáról, természettudományokról fogalmuk sincs. Idegen nyelvek közül a latint tudják (állítólag). Igen, igen szomorú a középiskolák teljesítménye és sajnos a klasszikus nyelvekkel és kulturismeretekkel üzőtt visszaélészerű nagyképűsködés meg annyira elterjedt, hogy megakaszt minden reformot.

A második év főfeladata a fizikai földrajz. A magyar Supán-on kívül használtuk még Freybe meteorológiai és Davis-Oestreich Morfológiai gyakorlatait. Diapozitívek bemutattnak, melyek magyarázatát először a tanár, azután a hallgatók adják meg. Nagyon fontosak a kirándulások, amelyek kapcsán nemcsak az elméleti tudomány alkalmazását tanulják, hanem megismerik hazánkat is. Debrecen számára különösen fontosak ezek, mert itt könnyen előfordulhat, hogy a hallgató arra az ideges kérdésre: hát nem látott még hegyet? — azt feleli hogy: nem.

A második évben az első év feladatainak és rajzainak helyébe dolgozatok lépnek. Még pedig elsősorban tartalomkivonatokat. Intézetem részére néhány magyar és más idegen nyelvűn kívül sikerült 2000 darab német doktori értekezést megszereznem, melyek közül a megjelölteket, esetleg folyóiratcikkek is, kiosztom még pedig úgy, hogy azok tárgya szorosan csatlakozzék az éppen hallottakhoz. A cél hármas: ismétlés, a dolgozatok lényegének felismerése, az önálló gondolkodás nevelése a dolgozat eredményének a tankönyvekben foglaltakkal és az előadásokon hallottakkal való összehasonlítás révén. Még az idegen nyelvek elsajátítására is haszonnal jár ez eljárás.

A harmadik év tárgya a biológiai földrajz összefoglalásán kívül az e tárgyba vágó átnézetes és részletes térképek olvasása, dolgozatok ismertetése és végül települési, népsűrűségi, népmozgalmi és nemzetiségi térképek, dolgozatok stb. készítése. A leíró földrajz lényegének és fontosságának megismertetése. Szükséges könyv a már az I. évben is ajánlott Wagner vagy Kende kézikönyve.

A negyedik évben a természetes és politikai egységek leírásának módszerét ismerik meg és ezenkívül a földrajz tanításának módszerét. Segédkönyv: Clemens, Lehrbuch der Methodik der Geographie, könyvek és dolgozatok olvasásán kívül az iskolák látogatása és az ott tapasztaltak bírálása lép előtérbe.

A közölt módszer szerint gondoltam a földrajzi tanárképzést megoldhatónak és azt több év óta meg is kísérem. Hogy pedig a módszer nem

rossz és a hallgatók kivétel nélkül kedvvel dolgoznak, azt különösen 1920—21 évben láttam, midőn sem a politikai állapotok, sem betegségem nem zavart meg. Az eredmény minden várakozáson felüli. A Polikeit elégtelensége, a Supan hallgatók számára emészthetetlen és megtanulhatatlan száraz adathalmaz, a hibás és felületes jegyzetek bemagolásának helyébe élettel teljes komoly tudás lépett.

Természetes, e módszer a tanítótól és tanulótól egyaránt teljes odaadást és sok munkát követel. Ezért igen terheseknek bizonyultak a vizsgaszabályzat ama rendelkezései, hogy alapvizsga alkalmával egy idegen nyelv tudását kell bizonyítani, továbbá a magyar nyelvből és irodalomból is vizsgázni kell. A földrajz szempontjából elsősorban az idegen nyelv tudása jön tekintetbe. Itt újból nagy a panasz a középiskola ellen. Több évi nyelvtanulás és jeles bizonyítvány ellenére sem találjuk a legkisebb szókincset sem a beiratkozó hallgatóknál. A szó legszorosabb értelmében botrányos az, amit tapasztalnom kellett. Ezért már az elsőéves hallgatót meg kell vizsgálni nyelvtudását illetőleg és nyelvleckékre kell szorítani, hogy így pótolja a hiányt.

Súlyosabban zavarja a szaktárgyból való készülődést a magyar nyelv és irodalom, melyből minden jelölt az alapvizsgán vizsgázik. Itt természetesen sok függ a vizsgáztató tanártól, de viszont senkinek sem lehet megtiltani, hogy szigorú és alapos legyen. Nálam rendszeren előfordul, hogy a hallgató miután a magyar és történelem vizsgáján átesett, szellemileg teljesen kimerült állapotban kerül elélem. Ezért jó a hallgató képességeit előre megismerni, de viszont jó volna sorsán könnyíteni azzal, hogy a magyar vizsgát más időre teszik. Ugyanúgy, mint az orvosoknál az első év végén vizsgáznak a segédtudományokból, úgy lehetne a magyar és idegen nyelvbéli vizsgát is az első év végére tenni, bár még jobbnak találnám, ha mindjárt a beiratkozás előtt mintegy felvételi vizsgának vetnék e tárgyakból alá a jelöltet. Akkor bukás esetén joga lenne egy évig rendkívüli hallgatónak beiratkozni, úgy mint a görög pótlósoknak. Nem látom ugyanis át, hogy miért kell várni arra, hogy a hallgató elfelejtse az érettségi anyagot, hogy azt újból betanultassuk vele. (Vagy ha még a magyarban sem felel meg az érettségi, miért tartjuk fenn?) A magyar kollégiumok hallgatásával pedig mindenki tudja, hogy miképpen állunk. Vagy egyáltalán nem járnak el, csak felveszik, vagy ha kényszerítetnek az eljárásra, ott jegyzeteket másolnak, s a legszebb előadásra is alig figyelnek, mert terhesnek érzik.

Ezekből is látszik, hogy a vizsgaszabályzat komoly és alapos megváltoztatásra szorul. A változtatást pedig úgy képelem, hogy juttassák szóhoz végre a természettudományok képviselőit is.

Ezek röviden azok a szempontok, amelyeket a földrajzi tanárképzésről elmondani szükségesnek találtam. Nagyon örülnék, ha különösen a középiskolai tanárkollégák ehhez a kérdéshez hozzászólnának, mert én ezt minden középiskolai reform alapjának gondolom.

Milleker Rezső.

Társulati ügyek.

A Zsebatlasz-pályázatok nyertesel. A nov. 5-i 2000 koronás pályadíjakat a következő intézetek nyerték: Békéscsabai polgári fiúiskola, Budapesti Sz. István főgimnázium, Budapesti Kereskedelmi Akadémia, Budapesti I. ker. (Ponty-uccai) felsőkereskedelmi iskola, Kalocsai Jézustársasági főgimnázium. Egyenkint 500—500 k. értékű ajándéktárgyakat nyertek: Kispesti I. sz. polg. fiúisk., evang. főgimn. Budapesten, fiú felsőkeresk. Debrecenben, Markó-uccai főgimn. Budapesten, áll. főreál Kecskeméten, ref. főgimn. Kisujszálláson, ciszt. főgimn. Baján, főgimn. Fehérgyarmaton, Horánszky-uccai főreál Budapesten, áll. főreál Szegeden, ref. leánygimn. Miskolcon, izr. gimn. Debrecenben, ref. főgimn. Miskolcon, ref. főgimn. Debrecenben, I. polg. fiúisk. Győrött, áll. főreál Szombathelyen, bencés főgimn. Pápán, II. ker. főreál Budapesten. A december 9-i 3000 koronás utazási ösztöndíjat a budapesti keresk. akadémia, a 2000 koronás díjat az áll. polg. isk. tanárképzőintézet (Pedagógium) nyerte el. 600—600 k. értékű nyereménytárgyakat kaptak: I. ker. felsőkeresk. (Ponty-u.) Budapesten, Jézustárs. főgimn. Kalocsán, polg. fiúisk. Békéscsabán, Markó-uccai áll. főgimn. Budapesten, Szt. István főgimn. Budapesten, áll. főgimn. Fehérgyarmaton I. sz. polg. fiúisk. Kispesten, Váci-uccai leánygimn. Budapesten, evang. főgimn. Budapesten, ref. főgimn. Debrecenben, f. keresk. isk. Debrecenben, Horánszky-uccai főreál Budapesten, áll. főreál Kecskeméten, ciszt. főgimn. Baján, ref. főgimn. Kisujszálláson, kegyesr. főgimn. Sátoraljaújhegy, f. keresk. isk. Nyíregyházán, Lónyay-uccai ref. főgimn. Budapesten, áll. főreál Szegeden. 300—300 k. ért. nyereménytárgyat kaptak: áll. főgimn. Fehérgyar-

mat, I. ker. (Ponty-u.) felsőkeresk. Budapest, áll. tanítóképzőint. Jászberényben, kat. tanítóképzőint. Pécsen, izr. gimn. Debrecenben, kat. tanítóképző Kalocsán, női felsőkeresk. isk. Győr, keresk. akadémia Budapesten, ev. tanítóképző Sopronban, felsőkeresk. Sopronban, Jézustársasági főgimn. Kalocsán, f. keresk. Debrecenben, f. keresk. Zalaegerszezen, polg. fiúisk. Békéscsabán, áll. főreál Kecskeméten, I. sz. polg. fiúisk. Kispesten, kegyesr. főgimn. Magyaróvárott, gimn. előkészítő Ózdon, I. sz. polg. fiúisk. Győrött, kegyesr. főgimn. Sátoraljaújhegy, ciszt. főgimn. Baján, áll. főreál Szegeden, r. kat. tanítóképzőint. Szegeden, Erzsébet Nőiskola gyakorlóiskolája Budapesten, f. kereskedelmi isk. Veszprémben, polg. fiúisk. Dunapatajon, Markó-uccai főgimn. Budapesten, Szt. István főgimn. Budapesten és áll. tanítóképző, Sárospatakon.

A Magyar Néprajzi Társaság tagja lehet minden felnőtt egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Társaság titkári hivatalához bejelenti. Rendtagsági díj évi 50 K; a rendtagság legalább három évre kötelező. Alapítótagsági díj egyszer mindenkorra 1000 K. Jogiszemély alapítótagságidíja egyszer mindenkorra 2000 K; jogiszemély csak mint alapítótag léphet a Társaságba.

A Magyar Néprajzi Társaság néprajzi munkálatokat támogat, nyilvános felolvasóüléseket és vándorgyűléseket tart; az „Ethnographia“-t a tagok tagilletményül kapják. Felvilágosításokat szívesen ad a Magyar Néprajzi Társaság titkári hivatala (Budapest, VI., Városliget, Iparcsarnok).

Heti összejöveteleinket ezentúl VIII., Baross-u. 12. sz. alatt tartjuk meg minden pénteken d. u. 5—8 óra között.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
ÉRTESITŐJE AZ
ETHNOGRAPHIA

SZERKESZTI SOLYMOSSY SÁNDOR

Előfizetési ára évfolyamonként 300, bolti ára 500 kor.
BUDAPEST, VI., VÁROSLIGET. IPARCSARNOK.

Társadalomtudomány

A Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztályának kéthavonként megjelenő tudományos szemléje Magyarország újjáépítését kívánja szolgálni.

Előfizetési ára egész évre 500 korona
a Társaság tagjainak 300 „

Szerkesztőség: Budapest, V., Hold-utca 16.
(Iskolánkívüli Népművelés Központja).

A magyarság s a magyar föld népének megismerését szolgálja a Magyar Néprajzi Társaság **Embertani Szakosztályának** folyóirata az:

„Anthropológiai Füzetek“

Szerkeszti: **dr. Bartucz Lajos.**

Előfizetési ára egész évre **500** kor., társasági tagoknak **450** kor.
Megjelenik évente 6 számban. Szerkesztőség: **VIII., Mária Terézia-tér 8–9. szám** (Gyermektanulmányi Múzeum).

GEOSZ

Geográfus-Szövetség, elnöke gróf **Teleki Pál**, főtítkára **Kogutowicz Károly**. A GEOSZ a geográfiával foglalkozókat egyetlen szervezetben egyesíti. Tagdíj nincs. Leveleket a főtítkár nevére kell címezni.

A magyar néprajzi társaság Emberföldrajzi Szakosztályának
kiadásában megjelentek:

Kogutowicz Zsebatlaszai

I. évfolyam **1922: Magyarország** ára 300— kor.
(tagoknak 240—)

Közel 200 térkép, grafikon, gazdag szöveges rész és statisztikai adatok. — Gimn., reál, leányközépiskolákban polg. és keresk. iskolákban, valamint tanítóképzőkben segédkönyvként való használatát a v. k. min. 129529/1922 sz. a. engedélyezte.

II. évfolyam **1923: Az új Európa** ára 360— kor.
(tagoknak 300—)

100 nál több térkép, rendkívül tartalmas szöveg, grafikonok és statisztikai táblázatok mutatják be Európa politikai átalakulását. Rendkívül értékes a színes mellékletek közül

Európa új térképe

Engedélyezési eljárás folyamatban.

Kogutowicz Zsebatlasza minden könyvesboltban kapható.
Megrendelhető a kiadónál is: VII., István-út 91—93.

A magyar Szent korona országai

a trianoni békekötés előtt és után
Magyarország újmódszerű
politikai

iskolai falitérképe

tervezte: dr. Kogutowicz Károly
Iskolai használatra a v. és k. min.
47995/Mp. 1922. sz. a. engedélyezte.

Árai: 1. 4 papirosra K 200—
2. vászonszegélyvel 480—
3. kartonon 2 léccel 700—

Erre ezútszerint 50%-os kiadói pótlék.
Budapest, VII., István út 91-93.

Ezeréves Magyarország

történelmi falitérkép

Tervezte: Gergely Endre

Tartalmazza a magyar történelem tanítása kapcsán szóba-
kerülő összes területeket és
helyneveket.

Engedélyezésre beterjesztve.

Nagysága 80×118 cm. Ára 300 korona.

Kiadja a M. Kir. Állami Tér-
képészet. — Megrendelhető a
Föld és Ember útján.

Felelős szerkesztő: Dr. Kogutowicz Károly főiskolai tanár.

Kiadótulajdonos: Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya.
Bognár Jenő nyomdai vállalat nyomása.

Vezető: Bognár Jenő, Ujpest, Lőrinc-utca 49.

FÖLD^{ÉS} EMBER

**NEGYEDÉVENKINT MEGJE-
LENŐ TUDOMÁNYOS SZEMLE**

**Szerkeszti
KOGUTOWICZ KÁROLY**

**Kiadja
a Magyar Néprajzi Társaság
Emberföldrajzi Szakosztálya
Szerkesztőség: Budapest V.
Katona József-utca 28. sz.**

922

1. SZ.

es szám ára 40 korona.

Előfizetés fél évre 60 korona.

A FÖLD ÉS EMBER

előfizetési ára a Magyar Néprajzi Társaság
és a Geográfus Szövetség tagjainak félére

45 KORONA.

Kérünk mindenkit, terjessze folyóiratunkat,
szerezzen új előfizetőket, mert ezzel támogatja
a földrajzi tudományt és erősíti lapunkat is.

Gimnáziumok, reáliskolák, kereskedelmi iskolák, tanítóképzők, polgáriiskolák stb.

tanári könyvtáraiban nélkülözhetetlen a

FÖLD ÉS EMBER

Kérjük a szaktanárokat, eszközöljék ki, hogy
intézetük előfizetőink sorába lépjen. Egész

évre (4 füzet) 120 korona.

Az 1-ső és második számból kiemeljük:

Bartucz: A földrajzi környezet szerepe a faji embertanban.

Bátky: Parasztházak építőanyag szerint való elterjedése hazánkban. Kender és len, kukorica és burgonya elterjedése hazánkban. Bodoglár, Boglár, Maklár. Vértess-hegységünk neve.

Benisch: Csonka-Magyarország népességi, nemzetiségi és felekezeti viszonyai.

Bodor: Mezőkövesd leírása.

Bogdánfa: Vízimunkálatok a Duna-Tisza közén.

Dékány: Milieu-elmélet, kultúrföldrajz és a mai szociológia.

Györffy: Kúnhalmok és telephelyek a karcagi határban. Régi határjelzések és nevek.

Hézszer: Egy község emberföldrajzi leírása.

Kéz: Belgium településföldrajzi térképe.

Kogutowicz: Repülőgépen Londonból Ausztráliába.

Kovács: Budapest népessége 1920-ban. Néhány európai ország népesszámlálása.

Pécsi: Az új Európa.

Strömpl: Pozsony települése.

Tolnai: Buda dűlő és hegységei. Mál, mály, mány.

Apró közlemények stb.

Kiadóhivatal: Budapest, VII., István-út 91-93.

FÖLD ÉS EMBER

MÁSODIK ÉVFOLYAM

1922

SZERKESZTETTE:

KOGUTOWICZ KÁROLY

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG EMBERFÖLDRAJZI SZAKOSZTÁLYÁNAK
KIADÁSA

MINDEN JOG FENNTARTÁSÁVAL
COPYRIGHT BY HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY IN
BUDAPEST 1921

SZERKESZTŐSÉG :
BUDAPEST, VII., ISTVÁN-UT 91-93. (ERZSÉBET NŐISKOLA).

TARTALOM :

Önálló értekezések.

	Lapszám
<i>Banner János</i> : Adatok Békésmegye településföldrajzához . . .	105
<i>Bartucz Lajos</i> : A természet földrajzi elterjedése Magyarországon . . .	35
<i>Bátky Zsigmond</i> : Helynévtarlózás . . .	62, 235
Néhány vonás Fejérmegye településföldrajzához . . .	185
<i>Benisch Arthur</i> : Magyarországtól elszakított területek nemzetiségi és és felekezeti viszonyai . . .	192
<i>Bibó István</i> : Az Amerikai Egyesült Államok népszámlálása . . .	54
<i>Dékány István</i> : A politikai földrajz jelen állása . . .	42
Kritikus fejezetek az államföldrajzban . . .	114
<i>Hézszer Aurél</i> : Az emberföldrajz fogalma és tárgyköre . . .	16
<i>Kerekes Zoltán</i> : Magyarország ismertetése . . .	76
<i>Kiss Lajos</i> : Beszterec . . .	209
<i>Kogutowicz Károly</i> : Osztrák vélemény a Monarchia geográfiai alapjairól . . .	97
<i>Podhradszky György</i> : A Felföld nemzetiségi viszonyai . . .	8
<i>Rapaics Raymund</i> : Szikeseink életjelenségei . . .	131
<i>Strömpl Gábor</i> : A gömör-tornai karszt emberi telepei . . .	1
<i>Tagányi Károly</i> : Történelmi helynévmagyarázatok . . .	229
<i>Teleki Pál gr.</i> : Három könyv . . .	144
<i>Tolnai Vilmos</i> : A földrajzi műnyelvről . . .	64

Apró közlemények.

Több geográfiai tudást kérünk (—)	68	A cseh-szlovák köztársaság 1921.
Magyar lobogó a tengereken (Gergely E.)	69	évi külkereskedelme (P. Gy.) . . . 74
Harap, Herep, Hirip (B. Zs.)	69	Nagybritannia 1921. évi külkeres-
Gerecs, Hirics (B. Zs.)	70	kedelme (P. A.) 75
Badacsony (B. Zs.)	70	Torday Emil (—) 75
Kab-hegy (Bakony) (B. Zs.)	70	Franciaország 1921. évi külkeres-
Aszó, áj (Tolnai Vilmos)	71	kedelme (P. A.) 75
Általút, keresztút (Tolnai Vilmos)	71	Tunisz népessége 75
Hamúfőző Potásnya, Pottaschen, Hutte (Strömpl Gábor)	72	Korea népessége 75
Jugoszlávia lakossága (P. Gy.)	72	A XI.-ik nemzetközi földrajzi
Csonka-Magyarország új közigaz-	72	kongresszus (Kéz A.) 164
gatási beosztása (Benisch A.)	72	József királyi herceg a Magyar
Néhány adalék a régi határjelzé-	73	Földrajzi Társaság védnöke (—) 164
sekhez (B. Zs. és Györfly)	73	Erdélyről (—) 164
Fiume állam (—)	73	Erdélyben (Kéz A.) 164
A Felföld bányatelepei cseh állami	73	Duna-Szaloniki csatorna (Kéz A.) 164
kezelésben (P. Gy.)	73	Mulatóhegy és Csikóhegy (B. Zs.) 164
Az 1919. évi hamisított cseh nép-	74	Tebeora és Pazanduk (B. Zs.) . 166
számlálás (P. Gy.)	74	Wientől Bécsig (Kogutowicz K.) 167
		Nádkutak vagy lápi kutak. (E. I.) 169
		Halvetők (Ecsedi István) . . . 169

A csíkgödörök <i>Ecsedi István</i> . . .	169	Lipcsei geográfus-gyűlés 1921. (—)	181
Földrajzi furcsaságok (—) . . .	170	Középiskolai földrajztanítás (K. A.)	181
Kitűnő terméskilátások világszerte	170	Lengyel Geográfusok Szövetsége	182
Helynév-furcsaságok (—) . . .	170	† Kjellén Rudolf (—z.)	249
Albert monacoi herceg (—) . . .	170	Torday Emil (—)	249
A Wissenschaftliche Gesellschaft für Luftfahrt (—)	170	A Felföld felosztása (P. Gy.) . . .	249
Nagyvárosok geográfiája (—z.) . .	171	A Déli-Kárpátokról (Tóth F.) . . .	249
A Német-Birodalom víziútjai (—)	171	Kassa és Pozsony lakossága P. Gy.	249
Méterrendszer a távoli keleten . .	172	A szlovenszkió elemi iskolák P. Gy.	250
Mont-Blanc-alagút (—)	172	Statisztikai adatok Ausztriáról . .	250
A Francia-alpok vizierői (—z.) . .	172	† Dr. med. Stoll Ottó	250
A Niger-völgy (—)	172	Union géogr. internationale . . .	251
A francia népszámlálás (Kéz A.)	172	A XXI. német geográfus-gyűlés . .	251
Locarno és Domodossola (Kéz A.)	174	„Inag“ (—)	251
A csehszlovák kormány (Kéz A.)	174	Belga Kongo (—)	251
A Spitzbergák kutatása (Kéz A.)	174	A francia-román légiforgalom . . .	251
Kereskedelmi hajóút az Ob és Jeniszei torkolatához (Kéz A.)	174	Cingtau (—)	251
Nyugatafrika (Kéz A.)	175	Macedónia (—)	251
Dél-Georgia (—)	175	A Wrangel szigetek (—)	251
A Szt. Lőrinc folyó (Kéz A.) . . .	175	A svédek Kamcsatka-expedíciója	252
Nyugat-India (—z.)	175	Jan Mayen (—)	252
		Ausztrália gyáripára (Kéz A.) . .	252

Szemle.

<i>Réthly Antal</i> : Időjárás (—z.) . . .	89	<i>Mori A.</i> : La distribuzione della popolazione in Sicilia, Sulla for- mazione di nuovi centri abitati in Sicilia negli ultimi quattro secoli (—)	160
<i>Tonelli Sándor</i> : A turánizmus (G)	89	<i>Colamonico C.</i> : La distribuzione della Puglia centrale sth	160
<i>Fodor Ferenc</i> : Osteuropäisches Jah buch 1922. (Pécsi Albert)	90	<i>Medios que se utilizan para su- ministrar el riego a las tierras y distribución de los cultivos en la zona regable</i> , (Madrid 1918)	160
<i>Lyka Károly</i> : A táblabíró világ művészete 1800—1850. (R. R.)	94	<i>Información sobre el problema agrario en la Provincia de Cór- doba</i> (Madrid 1919.)	160
<i>R. Amundsen</i> : Amundsen északi útja (Kogutowicz Károly)	95	<i>Hettner A.</i> : Russland (P. Gy.) . . .	160
<i>Demangeon A.</i> : Le Declin de l'Europe (gróf Teleki Pál)	153	<i>Bátky Zs.</i> : „Általut“ és egyéb „által“-ok	242
<i>Szende Gyula</i> : Földrajzpolitikai és gazdaságstatisztikai adatok a Föld. összes államairól (—) . . .	157	<i>Pohle R.</i> : Sibirien als Wirtschafts- raum (Sztankovits Ödön)	243
<i>Blink H.</i> : Nederland als Tuinbauw- land (—)	158	<i>Passarge S.</i> : Erdkundliches Wan- derbuch (B. Zs.)	244
<i>Quist J.</i> : Die Städtebildung in Finnland und ihre geographi- schen Voraussetzungen	158	<i>Kovács A.</i> : A zsidóság térfog- lalása Magyarországon	244
<i>Nelsen H.</i> : Geografiska studier över de svenska städernas och stadlika orternas läge	158	<i>Djafer S.</i> : La Crimée	244
<i>Grisebach H.</i> : Das polnische Bauernhaus (—)	158	<i>Geöcze S.</i> : Szociológia etikai alapon	245
<i>Schulz A.</i> : Ethnographischer Bil- deratlas von Polen (—)	158	<i>Baumont M. és Berthelot M.</i> : Né- metország gazdasági helyzete (Kéz Andor)	245
<i>Rudnický St.</i> : Zur politischen Geographie der Ukraine (—) . . .	158	<i>Nansen Fr.</i> : Az eszkimók között Ford.: Telekes Béla (Kogutowicz)	247
<i>Korduba M.</i> : Territorium und Be- völkerung der Ukraine	158	<i>Shackleton E.</i> : Antarktisz szívében Ford.: Halász Gyula (—z.) . . .	248
<i>Miljukoff P. N.</i> : Makedonien (—)	159	Könyvészeti	95 182
<i>Seiner F.</i> : Ergebnisse der Volks- zählung in Albanien (—)	159	Földrajzi oktatás	76 176 253
<i>Woods H. Ch.</i> : Communications in the Balkans (—)	160	Társulati ügyek	96 184 256